

**Velká Morava
a velkomoravská staroslověnština**

Miroslav Vepřek (ed.)

Velká Morava a velkomoravská staroslověnština

Miroslav Vepřek (ed.)

edice [p]aleon

Vydavatelství Filozofické fakulty
Univerzity Palackého v Olomouci

Velká Morava a velkomoravská staroslověnština

Vepřek, Miroslav (ed.)

Recenzovali doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.
doc. Mgr. Petra Štánková, Ph.D.

Publikace vznikla v rámci projektu Inovace bohemistických studií v mezioborových kontextech. Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

(ed.) © Miroslav Vepřek, 2014

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

ISBN 978-80-87895-01-6

- 7 Úvod – Velká Morava a velkomoravská staroslověnština**
Miroslav Vepřek
- 10 Otázka lokalizace Velké Moravy**
Radoslav Večerka
- 23 Liber Vitæ a Velká Morava**
Jan Stejskal
- 41 Греческое влияние в книжном языке Великой Моравии
(на материале лексических грецизмов Номоканона
Мефодия)**
К. А. Максимович
- 55 Problematika polohy a rozlohy Vel'kej Moravy
v slovenskej historiografii**
Peter Ivanič
- 90 Vrcholně středověká tradice o Velké Moravě –
K instrumentalizaci historické tradice**
David Kalhous
- 121 Seznamy zkratk**
- 122 Summary**
- 125 Rejstřík**

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Velká Morava a velkomoravská staroslověnština / Miroslav Vepřek (ed.). – 1. vyd.
– Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2014. – 126 s. –
(Paleon ; sv. č. 2)

Anglické resumé

ISBN 978-80-87895-03-0

27-76:94(437.3) * 811.163.1 * 81-112 * 80(=16)+908(4) * 94(4-191.2)

- cyrilometodějská mise – Velkomoravská říše
- staroslověnština – Velkomoravská říše
- historická lingvistika
- slavistika
- Velkomoravská říše -- dějiny
- kolektivní monografie
- jubilejní publikace

ÚVOD – VELKÁ MORAVA A VELKOMORAVSKÁ STAROSLOVĚŇŠTINA

Miroslav Vepřek

V roce 2013 jsme si připomněli významné jubileum – jeden tisíc sto a padesát let od příchodu slovanských věrozvěstů Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu. Toto jubileum bylo připomínáno řadou akcí po celém slovanském světě, ale i v řadě zemí neslovanských. Předložená kniha si také klade za cíl alespoň skromným způsobem přispět k oslavě významné události, která znamenala zásadní zlom v životě Slovanů, neboť začala psát jejich dějiny v kontextu kulturních evropských národů.

Zabývají-li se spoluautoři této monografie právě problematikou Velké Moravy a velkomoravské staroslověňštiny z pohledu historického a filologického, jistě to nemůžeme považovat za náhodné minimálně ze dvou důvodů. Jednak nás k tomu opravňuje naše zakotvení v prostoru, na němž se Velkomoravská říše rozprostírala, ba dokonce měla své sídelní jádro, jednak musíme s jistým potěšením konstatovat, že se jedná o odbornou problematiku, která i na počátku třetího tisíciletí vzbuzuje živý zájem badatelů nejrozličnějších oborů. Nebývá zcela běžným zvykem, že v těchto otázkách úzce a nedělitelně spolupracují historikové a filologové, a tak i z tohoto pohledu jsme velmi rádi, že pozvání ke spoluúčasti na této monografii přijali právě badatelé z obou zmíněných oborů.

Než se čtenář pustí do četby jednotlivých kapitol, jejichž autory jsou významní paleoslovenisté a historikové, upozorněme zvláště na dva okruhy problematiky spjaté s velkomoravskou staroslověňštinou. Jejich prostřednictvím je možno vnímat velikost díla Konstantina a Metoděje, kteří se z prostředí kulturní elity tehdejšího světa odvážili odejít do drsného a částečně ještě barbarského slovanského areálu šířit křesťanství v domácím jazyce.

K poněkud odlišnějšímu pojetí, než tomu bývalo v dřívějších dobách, dospěla paleoslovenistika v otázce charakteristiky a rekonstrukce velkomoravské staroslověňštiny. Z badatelů českého původu se o to zasloužili přede-

vším František Václav Mareš, Vojtěch Tkadlčík a Radoslav Večerka. Klíčovou stopou v této problematice se stala zejména interpretace jazyka Kyjevských listů, staroslověnského překladu latinského sakramentáře, který byl objeven v druhé polovině 19. století a od počátku vzbuzoval velkou pozornost, neboť se jedná o prokazatelně nejstarší dnes známý slovanský rukopis. Zvláštní jazykový charakter rukopisu, z nějž vyniká především „směs“ jiho- a západoslovanských prvků, vedl dokonce některé badatele k vyslovení nedůvěry jeho pravosti. Řada publikovaných studií však ukázala, že na základě systémových lingvistických argumentů je možno považovat jazyk Kyjevských listů za reprezentativní příklad velkomoravské staroslověnštiny.

Ani současný badatel odchovaný v atmosféře kritického myšlení a opřený o poznatky hluboce rozvinutých vědeckých teorií se pak neubrání úžasu nad velikostí a erudicí díla Konstantina a Metoděje. Podoba velkomoravské staroslověnštiny totiž ukazuje, že nejstarší slovanský spisovný jazyk nebyl v jejich pojetí zakonzervovaným a dogmatickým, nýbrž přirozeně se adaptoval v příslušném slovanském prostředí. Na Velké Moravě tak byl čistě jihoslovanský jazykový základ cíleně reformován v některých nejdůležitějších diferenčních rysech, avšak jihoslovanské prvky nebyly zcela odstraněny – byl tak mimo jiné posílen „nadrárodní“ charakter staroslověnštiny.

Promyšlená koncepce při vytváření staroslověnštiny se pro někoho možná trochu paradoxně zrcadlí také v problematice tvorby nových termínů. Jak ukazuje v jedné z kapitol této monografie K. Maksimovič, pro nejstarší cyrilometodějské překlady bylo charakteristické také uplatnění přímých výpůjček u reálií, které byly Slovanům nově předkládány v souvislosti např. s překladem právních textů. Na první pohled by se mohlo zdát, že v tomto případě postupovali Konstantin s Metodějem (slovanská reflexe řecký právních textů – církevních i občanských – se konkrétně připisuje Metodějovi) neústrojně vůči slovanskému jazyku. Nicméně při hlubším pohledu se takovýto lingvistický přístup jeví jako opodstatněný – hlavním záměrem totiž byla terminologická přesnost a překladatel se tak vyhnul neologismům, které by se jednak nemusely ve slovanském prostředí uchytit, jednak by mohly způsobit, že by důležité texty právnícké literatury nebyly kompatibilní v mimoslovanském kontextu. Ostatně terminologické výpůjčky jsou zcela běžným jazykovým jevem, který můžeme sledovat prakticky ve

všech fázích jazykového vývoje. A tak, možná pro někoho poněkud paradoxně, i v tomto případě dodržuje staroslověnština zásadu uživatelské srozumitelnosti, kterou Konstantin stanovil jako jeden z klíčových bodů své literární činnosti, srov. např. verše z Proglasu (překlad Josef Vašica):

„Chci raději pět slov říci
a svým rozumem vyložit,
aby i všichni bratři rozuměli,
než deset tisíc slov nesrozumitelných.“

Bráno doslovně, Konstantinovu zásadu pěti srozumitelných slov jsme v tomto úvodu již bohatě překročili. Avšak to, že se můžeme dnes svobodně, kreativně a ve všech oblastech lidské činnosti vyjadřovat svým vlastním slovanským jazykem, jistě patří ke hlavním a prakticky nedoceníitelným pokladům misie svatých soluňských bratří, jejichž památku chceme touto knihou uctít.

OTÁZKA LOKALIZACE VELKÉ MORAVY

Radoslav Večerka

Jak známo, na Velkou Moravu přinesli Konstantin a Metoděj r. 863 staroslověnštinu jako jazyk liturgický a nástroj nejstaršího slovanského písemnictví vůbec. Pojmenování tohoto knížectví je přejato z řeckého spisu *O spravování říše*, citovaného zpravidla pod latinským názvem *De administrando imperio*.¹ Jeho autorem byl v 10. stol. byzantský císař Konstantinos Porfyrogenetos (tj. „V purpuru zrozený“). Ve svém originále užil pro uvedené území názu Megalē Morabia (v byzantské výslovnosti Megali Moravia), což by v klasické řečtině znamenalo „Velká Morava“. Je však pozoruhodné, že u místního jména Morava v nejstarších staroslověnských a církevněslovanských památkách vyexcerpovaných do obsáhlého *Slovníku jazyka staroslověnského* se atribut *velik(yi)/velii* vůbec nevyskytuje. V byzantské řečtině mohl však mít tento adjektivní přívlastek eventuálně i význam posunutý: „vzdálený“, tj. „velký co do vzdálenosti“, nebo měřeno podle toku řek „horní“, tj. „při horním toku ležící“; bylo by to zeměpisné upřesnění z hlediska Evropy nazzírané pohledem od Byzance a byla by to svým způsobem vlastně podpora (i když ne nesporný důkaz) pro uznání vzdálenější západomoravské, ne při dolním toku Dunaje, Byzanci blíže umístěné polohy Velké Moravy. Předpokládané byzantské posunutí významu *megas* je totiž pozoruhodně potvrzeno adjektivem *vyšn'ii* v některých staroslověnských a církevněslovanských památkách v zeměpisném vymezení Metodějova arcibiskupství. Z kanonických rukopisů je tomu tak v kalendářní části *Evangeliiáře Assemanova* (fol. 145b 22), srov. „paměť... methodia... archiepiskopa vyšneję moravy“, a znovu v textu poslední literární památky vzniklé ještě na Velké Moravě po smrti Metodějově, tzv. *Proložního života Konstantina a Metoděje*, doložené však až v mladších církevněslovanských opisech srbské a bulharské redakce ze

1 Spis byl vydán v publikaci *Magnae Moraviae fontes historici III*, Praha 2011, s. 340–358.

13. a 14. století.² Má v nich podobu *vyšnę moravy* nebo *vyšnęo moravy*, ba v jednom rukopise dokonce *vyšnuju moravu* s tvarem duálu. Atribut „horní“ u místního jména Morava se pokládá za sémantický ekvivalent výše uvedené byzantského *megali* „velká“ a tvořil by tak zároveň protiklad k Moravě „dolní“, položené při dolním toku Dunaje v srbském Pomoraví. Obě Moravy se totiž v minulosti rozlišovaly. Svědčí o tom v starém bulharském historickém spise z 18. století *Istorija slavenobolgarska* vysvětlující dodatek k pasáži, že Cyril a Metoděj byli ustaveni biskupy Slovanům na Moravě. Nebyla to prý „srbskaę morava, što ide prez šumadia, no druga morava, pri okieпъ more, što se naziva more baltъskoe“.³ Domněnka, že by k „horní Moravě“, prý jazykově české, tedy pravobřežní, mohla být opozicí Morava jazykově slovenská, tedy levobřežní, je podle mne jen těžce přijatelná. Ojedinělé doslovné pojetí duálového obratu *vyšnuju Moravu* jako „obou horních Morav“ pak ve skutečnosti pokládám za pravděpodobný přepis původnějšího *vyšnęę* (už z grafické podoby *vyšnęo*) *Moravu* ve významu „té horní z obou Morav“. Není to sice příliš jisté, ale ať už vznikla tato formulační varianta jakkoli, je v ní atribut „horní“ použit k teritoriálnímu označení Moravy jako arcidiecéze Metodějovy, což vlastně hypotézu o východně jižní lokalizaci („dolní“) cyrilometodějské školy vylučuje.

Vedle dosud převládajícího přesvědčení o Moravě západoslovanské jako působišti cyrilometodějské misie se totiž nověji objevila ve dvou variantách hypotéza, že se tato událost odehrála na území jihoslovanském. Podle jedné, jejímž autorem byl Imre Boba, působila cyrilometodějská škola v poříčí té řeky Moravy, která se vlévá do Dunaje z pravé strany ve východním Srbsku (východně od Bělehradu).⁴ Jeho domněnka byla okrajově přijata v slavistice evropské, silněji v slavistice americké. Ale byly též publikovány práce nesouhlasné nebo aspoň opravné.⁵

2 Spis byl vydán v publikaci *Magnae Moraviae fontes historici II*, Praha 2010, s. 141–143.

3 Citát je obsažen v publikaci *Magnae Moraviae fontes historici II*, Praha 2010, s. 142.

4 Boba, 1971 nebo také 1991.

5 Např. Birnbaum, 1998, s. 17–42; Mladenova, 1999; Schaeken, 1993, s. 325–335; Vavřínek, 1998, s. 77; Večerka, 2010 (porůznu, dle věcného rejstříku).

Jinou podobu jihoslovanské lokalizace Velké Moravy uveřejnil Martin Eggers: klade ji do Potisí.⁶ Obě tyto domněnky však narážejí na vážné námitky. Jejich pravděpodobnost jednak silně zpochybňuje nedostatek archeologických nálezů na uvedených jihoslovanských lokalitách ve srovnání s mimořádně bohatými objevy hrazených sídlišť i zemědělských aglomerací nehrazených, obytných i velmocenských staveb, zvláště pak kostelů a pohřebišť spolu s množstvím různých nástrojů, zbraní, šperků atp. z 9. století na Moravě západní, zejména ve Starém Městě, Mikulčicích, na Pohansku, v Líšni, na Děvině, v Nitře a jinde.

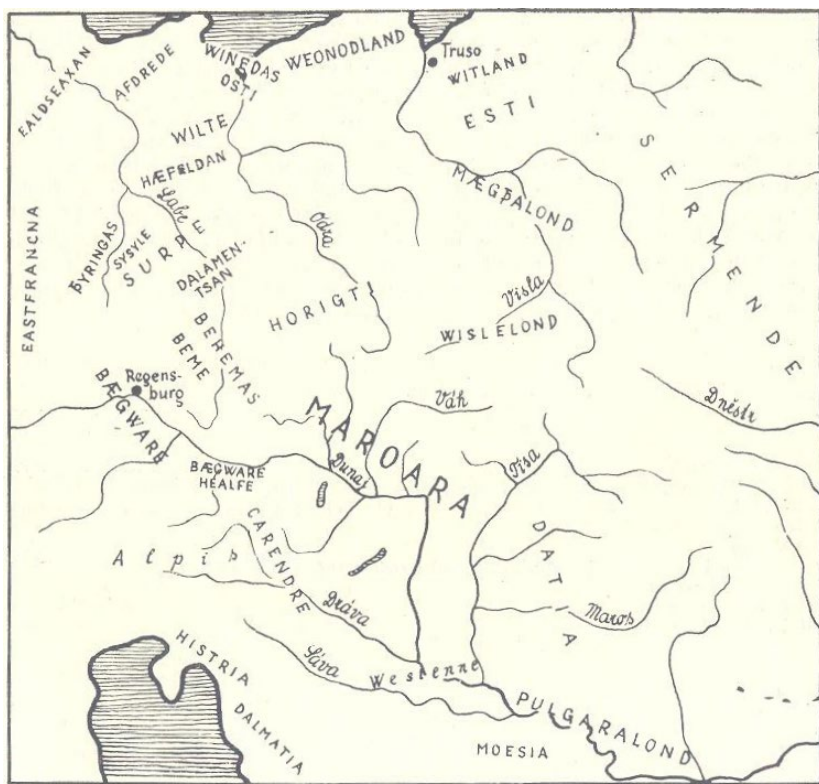
A je to dále náčrt střední Evropy v chorografii Alfréda Velikého z druhé poloviny 9. století.⁷ (Viz mapa na následující straně.)

Mapka sama není ovšem provedena v moderním měřítku a toky řek jsou do ní i s jejich dnešními názvy vepsány nově, aby se tak usnadnila orientace současnému čtenáři. Už v Alfrédově originále obsažené nesporné a jednoznačné umístění Moravy do bezprostředního kontaktu s Čechami ovšem pojetí Eggersovo silně omezuje a koncepci Bobovu vlastně vylučuje zcela.

Úvahy založené na odkazech věcných otevírají ovšem nezřídka i možnost dvou nebo více výkladů. Proto se budu v další části svého pojednání opírat o fakta lingvistická, neboť ta se přece jen jeví jako jednoznačnější. Předem musím ovšem odstranit jeden údajně lingvistický, ale mylný argument v některých z dosavadních výkladů. Zastánci jihoslovanské lokalizace Velké Moravy se totiž neprávem někdy dovolávají podoby etnonyma *Moravljane* v církevněslovanských pramenech s jihoslovanským a východoslovanským l-epentetickým. To se sice skutečně při nářečním štěpení praslovanštiny na západoslovanském území nevyvinulo, takže se od té doby ustálilo teritoriální rozlišení typu čes. *země* (a bez l-epentetického i v ostatních západoslovanských jazycích) a jihoslovanského a východoslovanského *zemlja*. Tvar *Moravljane* ve staroslověnských a církevněslovanských textech představuje sice sám o sobě skutečně jev nezápadoslovanský, ale je to v doložených rukopisech znak jazyka jihoslovanských opisovačů církevněslovanských pramenů a zejména původní jazykové normy staroslověnštiny vůbec. O tom, jak

⁶ Eggers, 1996.

⁷ Přetištěno z monografie *Magnae Moraviae fontes historici III*. Praha 1969, s. 339.

Střední Evropa v chorografii Alfréda Velikého

skutečně znělo ve své době na domácí půdě pojmenování místního obyvatelstva, neprozrazuje však uvedená církevněslovanská/staroslověnská forma nic; je to jen jeho jazykový překlad nějakého znění do staroslověnského originálu. O dobově autentické podobě etnonyma Moravanů přináší spolehlivé doklady pouze bavorské letopisy a jiné latinsky psané prameny z 9. století.⁸ Úplný rozbor památek *Annales Alamani* k roku 892, *Annales Regni Francorum* k roku 821, *Annales Xantenses* k létům 864, 870 a 872, *Annales Fuldenses* k roku 872 a *Annalium Fuldensium Continuatio Ratisbonensis* k létům 884, 891 a 892 ukázal, že v daném etnonymu není ani v jediném případě

⁸ Blažek, 2003, s. 83–91.

obsaženo *l* po *v*, nýbrž pouze podoby typu *Moravianorum*/*Maravenorum*, které zjevně foneticky reflektují západoslovanské formy *Moravane*/*Moravěne*.⁹ Neslovanští písaři uvedených latinských textů by nebyli měli důvod předpokládané *l* po *v* vynechat, pokud by na ně v řeči svých místních informátorů narazili. Zaznamenali ta jména prostě tak, jak je po této stránce skutečně slyšeli. Bez *l*-epentetického se ovšem hlásí do oblasti západoslovanské.

Další lingvistické důkazy západoslovanské lokalizace cyrilometodějské Moravy jsou obsaženy v tzv. „moravismech“. Rozumějí se tím jednotky živé řeči moravských žáků Konstantina a Metoděje, které byly odlišné od normy místní staroslověňštiny vytvořené na bázi slovanštiny soluňské (neboli prastaroslověňštiny) a do textů psaných na Moravě pronikaly jen mimoděk a nesoustavně. Jsou fakticky doloženy jednak už v památkách kanonických, ale i v některých pozdějších církevněslovanských opisech textů vytvořených v cyrilometodějské literární škole. Jsou to většinou řídké nebo ojedinělé jazykové jevy moravského znění, neboť v novém prostředí, v němž jsou teprve fakticky zapsány, byly při posledních opisech vystavovány jednak příslušnému nářečně slovanskému přelivu, jednak unifikaci spisovného jazyka vůbec, takže v nich může být jejich počet ve srovnání s výchozím moravským stavem už nižší.

Tyto „moravismy“ by teoreticky mohly být jazykového původu jihoslovanského nebo západoslovanského, charakteristickými jazykovými znaky v kanonických textech jsou však střídnice západoslovanské. Je to především *c* a *z* za praslovanské sekvence *tj/kt* a *dj*. Z nich se totiž při nářečním štěpení praslověňštiny vyvinuly v různých slovanských jazycích střídnice různé: sloven. *c*, *dz*, luž. *c*, *z*, pol. *c*, *dz*, slovin. *č*, *j*, charv. a srb. *ć*, *đ*, mak. *ќ*, *џ*, bulh. a klasicky stsl. *шт*, *žd*, východoslovansky *ч*, *ж*. Specifický je po této stránce stav ve staroslověnských *Kyjevských listech*, v nichž stojí *c*, *z* v uvedených pozicích zcela důsledně. Je to ovšem památka vůbec velmi zvláštní; její rukopis neprošel bulharsko-makedonským opisem, takže přísně vzato nepatří vlastně do památek kanonických. Byla sice vyslovena domněnka, že

9 Citované památky byly vydány v publikaci *Magnae Moraviae fontes historici I*. Praha 2008.

je to falzum z 19. století,¹⁰ ale nebyla přijata. Většinou se památka pokládá za starý český opis velkomoravského textu z 10. století, já sám ji v souhlase s F. V. Marešem pokládám přímo za protograf z cyrilometodějské školy vytvořený nejspíš v Římě koncem roku 868.¹¹

V textech kanonických se objevuje z za *dj* už jen ojediněle, ale mimo pochybnost, např. v *Mariánském kodexu rozbstvo*, v *Clozově sborníku porozbstvu* a v téže památce (14a1) dokonce s noremním staroslověnským *žd* nadepsaným nad tím z v řádku *rozbstvo*, dále v *Sinajském žaltáři nevězevstvo*, snad i v *Mariánském kodexu ve vizž*, což je asi záznam staršího česko-moravského *vizb* zkontaminovaného se staroslověnským normativním *viždb*.¹²

Za moravismus české jazykové provenience označil S. B. Bernštejn tvary gen. sg. (*ni*)*čbso*(*že*) ve staroslověnských textech *Zografského*, *Mariánského*, *Supraslského kodexu*, *Ostromirova evangeliáře* a v *Kyjevských listech* s *-b-* proti staroslověnskému noremnímu *-e-* jihoslovanského původu. J. Kurz však zjistil, že tvary s *-b-* se časově přechodně a lokálně omezeně přece jen objevily na nářeční části jihoslovanského území (ale dnes je tam už *-e-*).¹³ Zeměpisný původ každého z Bernštejnových dokladů s *-b-* není proto zcela nesporný, ale jako česká norma (*co* < *čso*) i doložení v *Kyjevských listech* (!) odkazují v celkovém rozsahu spíš na oblast českou než nářečně jihoslovanskou.

Dále se deklaruje jako moravismus českého původu tvar gen. sg. *mne*, doložený opakovaně v *Sinajském žaltáři* a *Sinajském euchologiu*; staroslověnská norma byla *mene*.¹⁴ Za západoslovanský jazykový moravismus se kromě toho označuje variantní podoba sufixu *roz-* proti noremně obvyklému *raz-*. Zvláštní pozornost si zasloužila forma *robŕ* (proti klasickému *rabŕ*), řídce doložená v *Zografském kodexu*, ale třicetkrát v *Supraslském kodexu*, nejspíš tak rozšířená ve speciálním významu „otrok“ sekundárně i na slo-

10 Srov. Hamm, 1979.

11 Z obsáhlé literatury např. Birnbaum, 1981, s. 225–258; Mareš, 1961, s. 12–23; Nimčuk, 1983; Schaeken, 1987; Večerka, 1993, s. 59–71; Večerka, 2010 (porůznu podle věcného rejstříku).

12 Viz Kurz, 1964, s. 15–17.

13 Srov. Bernštejn, 1951, s. 320–327; Kurz, 1958, s. 18–26.

14 Srov. Vaillant, 1952, str. 176n.

vanském jihu v souvislosti s trhem otroků, jehož centrem byla v Evropě na přelomu prvního a druhého tisíciletí Praha. Staroslověnské slovo *rovanije* v *Kyjevských listech*, pokládané zprvu (ještě i Jagičem) jakožto lexikální hapax legomenon za přepis prý náležitěho *darovanije*, našlo plné oprávnění, když bylo v téže podobě objeveno i v česko-staroslověnské skladbě *Kánon ke cti sv. Václava* a bylo etymologicky vyloženo jako výpůjčka ze starohornoněmeckého *arvani*. Její česko-staroslověnská podoba byla se svou metatezí *ro-* možná (při této intonaci) jen na slovanském severu, kdežto na jihu by musela znít *ra-* (srov. čes. *rovný*, ale charv. *ravan*).

Jako moravismus přímo českého jazykového původu se ve staroslověnských kanonických památkách objevují někdy tvary nedokonavého futura vyjádřeného u přítomných forem sloves s pomocí předpony *po-* (tento prefix však jinak má ve všech slovanských jazycích – i ve staroslověnině – běžně specificky sémantickou funkci zdokonavující).¹⁵ Příklady s nedokonavým futurem: J 7,34 *poištete mene* Zogr, Mar – ζητήσετέ με (*Bible Kralická hledati mne budete*); J 12,26 *počtete i o(tě)cě* Zogr, Mar, As, Sav – τιμήσει (*Bible Kral. počtí ho otec*); Mt 4,4 *ne o chlebě edinomě poživete* č(lově)kě Zogr, ale živě bōdetě As, Sav (*Bible Kral. živ bude*); J 7,38 *řeky ... potekotě* As, ale istekotě Zogr, Mar, Sav (*Bible Kral. poplynou*); Ps 88,49 *člověk. iže poživete* Sin (*Bible Kral. může tak živ býti*); Ps 54,7 *poleště i počijě* Sin – μετασθήσομαι καὶ καταπαύσω (*Bible Kral. zaletěl bych*). Těž v mimokanonických rukopisech památek velkomoravského původu, např. Sap 5,21 *poidutě pravolučny strěly ... i ... poletětě* Zach – πορεύονται καὶ ἰάλοῦνται; Hom na řoku *poneseši mladenec* (ale *nositi imaši* Supr 237, 21–22). A jsou ovšem doloženy i ve skladbách českého původu Bes, Venc aj.

Tato forma nedokonavého futura je v slovanských jazycích doložena pouze na půdě západoslovanské, ale mimo češtinu jen zcela ojediněle, zato mimořádně silně ještě i dnes právě v češtině. Kopečný z ní uvádí 115 konkrétních případů s nedokonavým futurem tvořeným prefixem *po-*, takže je to v češtině skutečná morfologická (ovšem variantní) kategorie.¹⁶

15 Viz Večerka, 1999, s. 301–306.

16 Srov. Kopečný, 1962.

Řadu moravismů spatřují někteří autoři ve statistických rozdílech mezi kompleterními částmi tetraevangelií přeložených až na Velké Moravě a zněním aprakos evangelií přeložených už před tím v Soluni. Týká se to např. střídání *-dz-* a *-z-* za palatalizované *-g-*, neboť tato změna byla v té době v pračeskoslovenštině už provedena a uzavřena, kdežto na slovanském jihu teprve v nástupu. Podobné statistické difference se objevují mezi jiho-slovanským tvarem *bratǫ* a česko-slovanským *bratrǫ*,¹⁷ ve střídání forem instr. sg. o-kmenů na jihoslovanské *-omb* a severoslovanské *-ǫmb* (přejaté od u-kmenů), mezi noremně obvyklým sufixem *-bstvo* a sufixem *-bstvije*, podporovaným stavem moravsky lokálním.¹⁸

Možným moravismem severoslovanského, v daném případě ovšem moravského (jazykově českého a slovenského) původu by mohlo být užití tvaru 2. os. sg. imperativu (typu *přidi*) ve funkci 3. os. sg. optativu. V prastaroslovenštině a velkomoravské normě staroslovenštiny byla pro vyjadřování funkčního optativu příslušná perifráze *da* + 3. os. ind. praes. Je dobře doložena, mimo jiné např. i v Otčenáši, jehož překlad byl pořízen už v Soluni a který pak byl zachován jako liturgická norma v klasické staroslovenštině i v mladší církevní slovanštině, srov. např. *da světitě se imę tvoje*, *da přidetě cěsarǫstvije tvoje*, *da bǫdetě volja tvoja*. Ale je dobře doložena i mimo Otčenáš, srov. např. Ps 16,4 *da ne vzg(lago)ljotǫusta moě Sin* – μη λαλήσης; Euch 102a 5 *da ne přijetě bǫdetě*; Supr 50, 12–13 *bez uspěcha tebě da bǫdetě obětě tvoi* – γενήσεται.

Opisná forma byla však ve své době omezena na oblast jihoslovanskou, partikula *da* jako konstitutivní složka jihoslovanského perifrastického optativu neexistovala na slovanském severu. Současné ruské *da zdravstvujet*, které se zdá tomuto tvrzení odporovat, je však ve spisovném jazyce sekundární slavjanismus, kdežto v živé ruštině domácí má *da* funkci partikule/spojky kopulativní, srov. třeba Šči *da kaša*, *pišča naša* „polévka a kaše“. Od počátku 9. století existovalo však na Velké Moravě křesťanství s liturgickou latinou, ale s domácím neliterárním jazykem křesťanský

17 V slovenštině spisovné je dnes *brat*, ale v nářečích též *bratr* (srov. *Slovník slovenských nářečí*. Bratislava 1994, s. 154), takže by tato podoba starým moravismem jazykově česko-slovanským skutečně mohla být.

18 Píše o nich mimo jiné L. Moszyński, např. Moszyński, 1958, s. 24–33.

misijním zvaným lingua quarta, v němž mimo jiné museli místní obyvatelé neznalí latiny užít při křtu potřebné obraty a pomodlit se mimo jiné srozumitelně i Otčenáš.¹⁹ Ten sice zachován není, ale sotva mohl znít v domácím znění jinak než tak, jak se to po této stránce zachovalo v češtině až do nové doby, tedy *posvěť se jméno tvé, přijď království tvé, buď vůle tvá*. Tvar prostého imperativu ve 2. os. sg. s funkcí 3. os. sg. optativu je ve staroslověnské štině jako moravismus dosvědčen mimo Otčenáš, např. Mt 26,42 *bōdi volě tvoě* Zogr, Mar, As, Sav (též Supr 160, 26–27) – γενηθήτω τὸ θέλημα σου; Ps 32,22 *bōdi g(ospod)i milostv tvoě na naš* Sin – γένοιτο τὸ ἐλεός σου (Bibl. Kral. *budiž*); Supr 182, 30–31 *mōka si mñně bōdi* – ἡ μωρία αὐτῆς ἐμοι ἔστω; i mimo kánon Meth *to budi božia volja*; Const *se budi zname-nije mežju toboju i mnoju*.²⁰

Specifický moravismus představuje několikeré užití prefixu *vy-*, který odpovídá jinak zcela běžnému klasicky staroslověnskému (a tam jihoslovanskému) prefixu *iz-*. Předpona *vy-* je severoslovanská, není doložena na slovanském jihu s výjimkou severoslovinských nářečí. Z tohoto hlediska by vlastně mohla být označena jako moravopanonismus. I tak má při zeměpisné vzdálenosti severní slovinštiny nejen od Potisé, ale tím více i od srbského Pomoraví dobrou argumentační sílu proti platnosti hypotéz Eggersovy i Bobovy. V Slovníku jazyka staroslověnského jsou z kanonických památek doložena slova s *vy-* v Sin (a v Cloz) *vynesti*, z postkanonických církevněslovanských památek bulharsko-makedonské redakce a hlaholské charvátské redakce Mak (*vydati*), Gl (*vyrinōti*), Lob a Par (*vystōpiti*, *vychytiti*). Nejistá co do původní lokace jsou slova doložená v rukopise Christ (*vyvlěšti*, *vylagati*, *vytędzati*), protože nelze jednoznačně rozhodnout, zda v památce ruské redakce jde o přežitek znění moravského, nebo teprve o sekundární rusismus. Postmoravské doklady z památek čes. původu ovšem v této souvislosti nepřipomínám.

Klasickým moravopanonismem jsou dále z lat. přejaté teologické termíny *mъša*, *križb* a *papežb* (proti klasicky staroslověnským jednotkám *službba*, *krъstv* a *papa*). Jsou dosud zachovány s typickými tupými sykav-

19 Srov. Zagiba, 1971, s. 401–414.

20 Viz podrobně Večerka, 1996, s. 64–90 (citované doklady s. 67 a 80–81).

kami v češtině, slovenštině a slovinštině. Tato terminologie pokrývá vlastně původní arcibiskupské teritorium Metodějovo spjaté ovšem už od předcházejících dob s misijním působením vycházejícím z oblasti franské a severoitalské (z patriarchátu akvilejského). Jejich dnešní doložení v lužické srbštině a polštině se pokládá za přejetí z češtiny. Samo slovo *papež* se někdy odvozuje ze starobavorského/starohornoněmeckého. *babes/papes* přejatého ze severoitalského *papex* (a to údajně vzniklo z *papa apex*), pokud slovanské znění nebylo přejato od italských misionářů rovnou.

V souvislosti s moravským lexikem se dále v odborné literatuře uvádějí početně nejen další latinismy a germanismy, ale i slovní jednotky nepřejaté.²¹ Nepřipomínám je zde konkrétně, protože pokládám minulé rozšíření slovních jednotek vůbec za méně nesporné a jisté. Průběh lexikálních izoglos nemusel být totiž v minulém období shodný se stavem současným; mohl přece v časovém průběhu podléhat změnám v důsledku lokálních zániků nebo přejímání z jiných jazyků, příbuzných i nepříbuzných. Navíc někdy mohou vést k mylnému závěru i nedostatečné znalosti filologů. Opačovaně se např. za staroslověnské slovo české provenience uvádělo *račiti*, jenže neprávem. Znám je jako výraz bohatě zastoupený v lidové slovesnosti bulharské. Přesto mnohé lexikální jevy zachycené v odborné literatuře jako moravismy by skutečně mohly autentické být. Uzavírám svůj příspěvek konstatováním, že Velkou Moravu Mojžírovců, na níž působila cyrilometodějská misijní a literární škola, můžeme oprávněně uznat za území západoslovanské, rozložené na styku dnešní Moravy a Slovenska.

21 Srov. Auty, 1976, s. 169–174; Boček, 2010; Lvov, 1965, s. 263–272; Lvov, 1968, s. 316–338; Mareš, 1956, s. 258–259; Stanislav, 1955, s. 357–363.

Literatura

- AUTY, R. (1976): Lateinisches und Althochdeutsches im aksl. Wortschatz. *Slovo* 25–26, s. 169–174.
- BERNŠTEJN, S. B. (1951): Ob odnom čechomoravizme v pamjatnikach stsl. jazyka. *Uč. Zap. Inst. slavjanovedenija* 3, s. 320–327.
- BIRNBAUM, H. (1981): Wie alt ist das altertümlichste slavische Sprachdenkmal? Weitere Erwägungen zur Herkunft der Kiever Blätter und zu ihrem Platz in der Literatur des slavischen Mittelalters. *Die Welt der Slaven* 26, s. 225–258.
- BIRNBAUM, H. (1998): More on the Parent Languages of the Slavs and Some of its Sound Shifts With an Excursus on the Location of Moravia. *IJSLP* 42, , s. 17–42.
- BLAŽEK, V. (2003): (recenze EGGERS). In *Philologia Fenno-Ugrica* 9, s. 83–91.
- BOBA, I. (1971): *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources*. The Hague.
- BOBA, I. (1991): *Zur Geschichte Moraviens: Eine Neubetrachtung*. Dublin.
- BOČEK, V. (2010): *Studie k nejstarším romanismům v slovanských jazycích*. Praha.
- EGGERS, M. (1996): *Das Erzbistum des Method. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*. München.
- HAMM, J. (1979): *Das glagolitische Missale von Kiew*. Wien.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Slovesný vid v češtině*. Praha.
- KURZ, J. (1958): Stsl. formy gen. sg. česo-čъso, nečesože-ničъsože. In Horálek, K. – Kurz, J.: (eds.): *Sborník slavistických prací věnovaných IV. Mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě*. Praha, s. 18–26.
- KURZ, J. (1964): Vižďbъ ēchai v glōbinō. *Sborník FF Univerzity Komenského – Philologica* 16, s. 15–17.
- EVOV, A. S. (1965): K voprosu o moravizmach v pamjatnikach stsl. piš'mennosti. *Slavia* 34, s. 263–272.
- EVOV, A. S. (1968): Češko-moravskaja leksika v pamjatnikach drevnerusskoj piš'mennosti. In Vinogradov, V. V. a kol. (eds.): *Slavjanskoje jazykoznanije. VI. Meždunarodnyj sjezd slavistov. Doklady sovetskoj delegacii*. Moskva, s. 316–338.

- Magnae Moraviae fontes historici I*, Praha 2008.
- Magnae Moraviae fontes historici II*, Praha 2010.
- Magnae Moraviae fontes historici III*, Praha 1969 a 2011.
- MAREŠ, F. V. (1956): Nedělja cvětnaja – květná neděle – dominica in palmis. *Slavia* 25, s. 258–259.
- MAREŠ, F. V. (1961): Drevneslavjanskij literaturnyj jazyk v Velikomoravskom gosudarstve. *Voprosy Jazykoznanija* 10/2, s. 12–23.
- MLADENOVA, M. (1999): Kirilo-Methodieva geografija i ezikova istorija ili zapadnite slavjani. In *Kiril i Metodij i kakvo e (o)stanalo posle*. Sofija 1999.
- MOSZYŃSKI, L. (1958): Wpływ morawski w obocznych formach Kodexu Zografskiego. In *Z polskich studiów slawistycznych 1. Prace językoznawcze i etnogenetyczne na IV. Międzynarodowy kongres slawistów*. Warszawa, s. 24–33.
- NIMČUK, V. V. (1983): *Kyjivski hlaholyčni lystky. Najdavniša pam'jatka slov'janskoi pysmennosti*. Kyjiv 1983;
- SCHAEKEN, J. (1987): *Die Kiever Blätter*. Amsterdam.
- SCHAEKEN, J. (1993): Sprachwissenschaftliche Überlegungen zur geographischen Lage Grossmährens. *Byzantinoslavica* 54, s. 325–335.
- Slovník slovenských nářečí*. Bratislava 1994.
- STANISLAV, J. (1955): O prehodnotenie veľkomoravských prvkov v cyrilometodskej literatúre. In Dimitrov, M. (ed.): *Sbornik v čest na akademik A. Teodorov Balan*. Sofija, s. 357–363.
- VAILLANT, A. (1952): *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku* (překlad z francouzštiny). Moskva.
- VAVŘÍNEK, V. (1998): On the Discussion concerning the Location of „Great Moravia“. In *XII. Międzynarodowy kongres slawistów. Strzeszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo*. Warszawa, s. 77.
- VEČERKA, R. (1993): Zur Herkunft der Kiever glagolitischen Blätter. In Růžička, R. – Schütz, J. – Wedel, E. (vyd.): *Methoden – Gestern und heute. Symposium Slavicum Erlangense*. München, s. 59–71.
- VEČERKA, R. (1996): *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III*. Freiburg i. Br., s. 64–90.

- VEČERKA, R. (1999): Das Präfix po- als Morphem des imperfektiven Futurs in den aksl. Denkmälern. In Hansack, E. – Koschmal, W. – Nübler, N. (eds.): *Festschrift für K. Trost zum 65. Geburtstag*. München, s. 301–306.
- VEČERKA, R. (2010): *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Praha.
- ZAGIBA, F. (1971): Das Slavische als Missionssprache („lingua quarta“) und das Altkirchenslavische als lingua liturgica im 9./10. Jhdt. In Havránek, B. (ed.): *Studia palaeoslovenica. J. Kurz septuagenario dedicatum*. Praha, s. 401–414.

LIBER VITÆ A VELKÁ MORAVA¹

Jan Stejskal

Již ve velkomoravském období byly oblasti střední Evropy spojeny se severní Itálií frekventovanými cestami. Patrně vedly (ve snaze vyhnout se Alpám) přes Istrii a odtud loďmo či po souši dále na jih do Itálie. Vedla-li cesta na jih po moři, nejbližšími zastávkami se stávala města na adriatickém pobřeží – zvláště významné město Ravenna, někdejší centrum exarchátu, vedle Říma v tomto období patrně nejdůležitější město v Itálii. Cestou po souši byla prvními zastávkami města ve Furlánsku, hlavně Aquileia, ale i Grado a postupem času stále častěji Benátky. Pro podobné spojení existovaly podmínky zejména v 9. století. V 10. století nabyly kontakty severní Itálie se střední Evropou poněkud drastičtějších forem, především v podobě nájezdů, které směřovaly na pobřeží i do vnitrozemí Apeninského poloostrova. 10. století tak nepřineslo jen úpadek silné centrální moci, kterou po pádu exarchátu i langobardského království dočasně drželi Karlovci. Na poloostrov dolehlo také několik invazí, které značně ovlivnily jeho vývoj. Od severu poloostrov ohrožoval nájezd Maďarů,² (kteří tak po letech „vystřídali“ Avary) na jihu se soustavně vylodžovali „Agaréni“, jak bývali domácím obyvatelstvem nazýváni saracénští, muslimští nájezdníci. Příklady plenění nalezneme téměř všude po pobřeží či na severu po maďarských nájezdech – nejvýmluvnějším zástupcem dobytých řeholních institucí je benediktinské opatství na Monte Cassino, které bylo muslimy zcela zničeno už v roce 883 a obnoveno až o řadu desítek let později vlivem opatů ze vzdáleného Cluny.³ Jistá, byť

1 Příspěvek přednesený na kolokviu Velká Morava a velkomoravská staroslověnština, Olomouc 2012.

2 Výčet maďarských útoků v Itálii podává (samozřejmě se značným odstupem) např. kronikář Simon Kézai. Viz např. k jejich postupu v Lombardii a zabítí biskupa z Vercelli roku 899 (Veszprémy – Schaer, 1999): „*Tempore iterum alio per Forum Iulii intransit Lombardiam, ubi Luitardum Wercellenae civitatis episcopum imperatoris Caruli consiliarum fidissimum occidentes...*”

3 Podrobné informace viz např.: Leccisotti, 1979; Bloch, 1986, s. 3–15.

poněkud křehká stabilita (i přes pokračující sporadické nájezdy muslimů) přišla do Itálie až spolu se saskou dynastií. Je nutno vzít v úvahu, že jih Itálie byl stále (alespoň formálně) v byzantských rukách a vztahy nových císařů k Byzanci kolísaly mezi vzájemným respektem a válkou.

Jak patrně, oblasti severní Itálie sužovaly v historicky shodné době stejné problémy jako Evropu střední. Soustředme se však na ono historicky krátké, ale pro slovanskou středoevropskou kulturu nesmírně důležité období „mezi Avary a Maďary“. Následující řádky si kladou za cíl přiblížení pramene, který potvrzuje vztahy oblastí severní Itálie a střední Evropy. Oním pramenem je starobylý evangeliář, takzvaný *Codex Forojuliensis*, který v severní Itálii vznikl již v 6. století a jehož část se shodou okolností ocitla v Praze.⁴

V roce 1354 římský a český král Karel IV. učinil zastávku v Aquileji, kde navštívil tamějšího patriarchu – nevlastního bratra Mikuláše Lucemburského. Karel cestoval ke své císařské korunovaci do Říma a pobyt v přátelské Aquileji byl pouhou epizodou římské jízdy. Na vyjádření vzájemné podpory a přízně si oba představitelé vyměnili dary. Patriarcha Mikuláš obdržel (mimo jiné) zakládací listinu univerzity v Cividale (jedné z mnoha, kterou římský král a pozdější císař založil).⁵ Karel, horlivý sběrač relikvií, zde na oplátku darem od patriarchy Mikuláše získal (mimo dalších relikvií) dva kvaterny evangelia sv. Marka, které byly považovány za autograf samotného evangelisty. Mělo se tedy jednat o relikvii vrcholného významu, a tak to budoucí císař jistě chápal, když do darovaného výňatku evangelia učinil vlastnoruční latinský zápis, kterým potvrdil jeho původnost.⁶ Karel darovaný výňatek evangelia nechal slavnostně přenést do Prahy a předat metropolitní kapitule u sv. Víta.⁷ V archivním fondu kapituly se ona část evangelia – nejstaršího rukopisu dochovaného na našem území, nachází dodnes.⁸

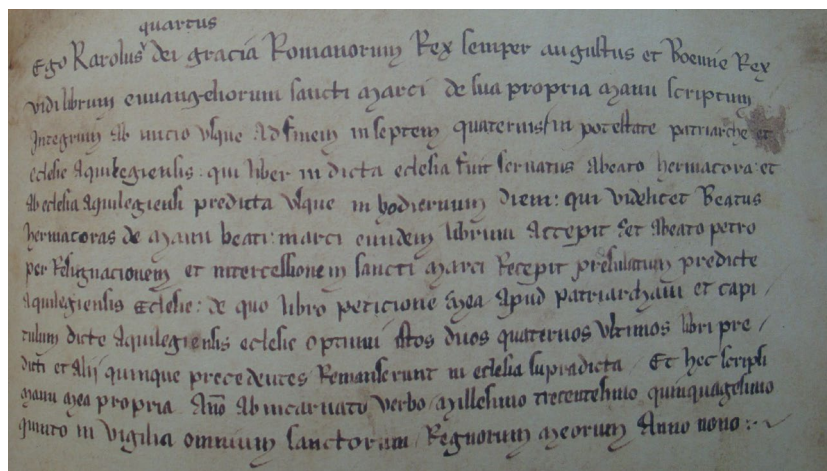
4 Další podrobnosti k rkp. viz: Stejskal, 2010, s. 7–14; Stejskal, 2011.

5 Scalon, 2000, s. 93–112.

6 Tento velmi známý pamětní zápis Karlovou vlastní rukou se nachází v pražském zlomku evangelia, který je uložen Archivu Pražského hradu (Knihovně metropolitní kapituly), viz: Archiv Pražského hradu, Knihovna metropolitní kapituly, Cim. 1, f. 17v. K dispozici faksimile: Scalon, 1999, s. 21–66. Originál pražského zlomku evangelia jsem neměl k dispozici (na rozdíl od zlomku z Cividale). Posloužila tedy faksimile.

7 K tomu a k dalším získaným relikviím např. Seibt, 1999, s. 241.

8 Patera – Podlaha, 1910 a 1922; Podlaha, 1903.

Obr. 1: Text vlastnoručního záznamu Karla IV. ve výřatku evangelia sv. Marka potvrzující jeho pravost (použita faksimile, viz pozn. 5)

Jako první z českých historiků se otázkou tohoto fragmentu zabýval již Josef Dobrovský, který, po zkoumání zlomku, zpochybnil představu o autorství evangelisty Marka.⁹ Vyslovil domněnku, že rukopis je daleko mladší, nemohl být tedy v žádném případě autografem. Záslužným počinem Dobrovského bylo i současné vydání zlomku. K rukopisu se pak vyslovil v sedmdesátých letech 19. století i Konstantin Jireček, jeho zájem se však soustředil především na souvislosti rukopisu a bulharského prostředí, jehož moderní dějepisce Jireček pomáhal ustavit.¹⁰ Takových osudů rukopisů, či obrazů, jejichž posvátné autorství se nepotvrdilo, však v Evropě nalezneme celou řadu, podstatná je však role, kterou tento text sehrál ve vztahu ke středoevropskému (velkomoravskému) prostředí. Kdy tedy byl „náš“ kodex vlastně vytvořen?

Codex Forojuliensis, evangeliář nazvaný podle svého současného místa uložení v Cividale (*Forum Iulii*), byl dle nejnovějších zkoumání vytvořen

9 Dobrovský, 1953; na s. 5–22 se nachází Rybův pečlivý český úvod k Dobrovského latinské edici. K dispozici je i fotokopie vlastního (pražského) rukopisu.

10 Blanár, 2002, s. 57–64. Jireček patrně sám rukopis nestudoval a využil Bethmannovu práci. Viz Bethmann, 1877, s. 111–128.

patrně někdy v 6. století v severní Itálii.¹¹ Nicméně v této oblasti existovala dávná tradice, podle níž byla postava evangelisty Marka přímo spojena s christianizací Itálie.¹² Dle tradice byl Marek vyslán z Říma do Aquileje, aby zde šířil křesťanství. Mimo jiné opakuje toto přesvědčení i Andrea Dandolo ve svém díle *Chronica per extensum descripta*, které bylo sepsáno ve 14. století.¹³ Přesvědčení o Markově působení v Aquileji však patrně nebylo vlastní jen italským provinciím, rozšířilo se do celého latinského křesťanstva. *Legenda Aurea* shrnuje „aquilejský“ úsek evangelistova života následujícími slovy: „Evangelista Marek byl rodem levita a kněz. Apoštol Petr ho pokřtil a vzdělal v křesťanské víře a on ho pak doprovázel na jeho cestě do Říma. Když tam Petr kázal evangelium, prosili věřící, kteří byli v Římě, svatého Marka, aby sepsal evangelium na věčnou paměť věřících. On je věrně sepsal, jak je slyšel z úst svého učitele svatého Petra, Petr je pečlivě prozkoumal, a když zjistil, že vše je naprosto pravdivé, schválil, aby je věřící přijali. Když Petr viděl Markovu stálost ve víře, poslal ho do Aquileje. Marek tam kázal slovo Boží a obrátil nespočetné množství lidu na víru Kristovu. Sepsal prý tam podrobně své evangelium, to se dodnes ukazuje v aquilejském chrámu a je tam chováno s patřičnou úctou. Potom odvedl aquilejského občana Hermagoru, jež obrátil na Kristovu víru, do Říma k Petrovi, aby jej posvětil na aquilejského biskupa. Tak se Hermagoras ujal biskupského úřadu, výborně spravoval aquilejskou církevní obec, nakonec byl nevěřícími jat a korunován mučednickou korunou.¹⁴

Karel IV. si tedy odvážel do Prahy relikvii, o jejíž pravosti byl jistě přesvědčen spolu s jejím dárce aquilejským patriarchou Mikulášem, jak o tom svědčí jeho vlastnoruční, výše zmiňovaný záznam.¹⁵ Jaký byl další osud kodexu?

11 Bibliografie k evangeliáři shrnuta v Scalón – Pani, 1998, s. 358–364.

12 Mazzarino, 1973, s. 778.

13 Dandolo, 1938–1958, s. 9.

14 Voragine, 1998, s. 151.

15 Cituji z faksimile, která obsahuje všechny existující části evangelia, tedy i pražský zlomek, který jsem (narozdíl od cividalského) nemohl prozkoumat přímo: Scalón, 1999, s. 21–66: „*vidi librum evangeliorum sancti Marci de sua propria manu scriptum integrum ab initio usque ad finem in septem quaternis in potestate patriarche*

Obr. 2: Codex Forojuliensis, Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangelarium, přední deska, (foto autor)

Zbytek kodexu (tedy tři evangelia a část evangelia Markova) zůstal v Aquileji patrně i v druhé polovině 14. století, jak naznačují inventáře patriarchálního chrámu v Aquileji.¹⁶ V roce 1420 však nastala veliká změna. Furlánsko bylo dobyt Benáťany, patriarchát přestal existovat *de facto* (později

et ecclesie Aquilegensis, qui liber in dicta ecclesia fuit servatus a beato Hermachora et ab ecclesia Aquilegensi usque in hodiernum diem...“

16 Scalon, 1995, s. 189–196.

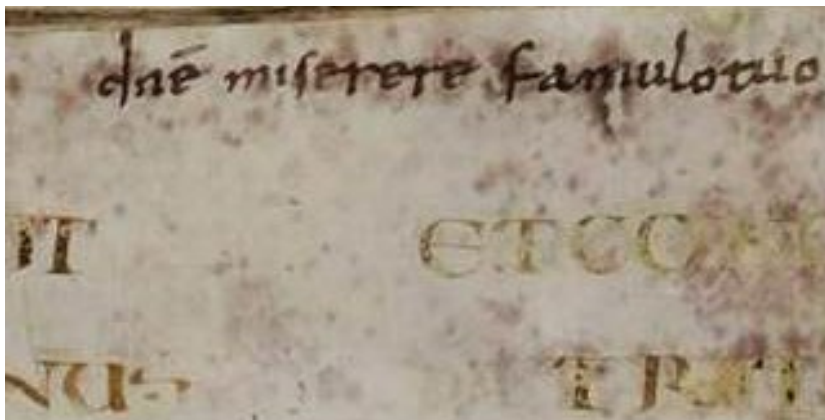
i *de iure*) a evangelium sv. Marka bylo převezeno do Benátek. Noví páni Furlánska se nejspíše domnívali, že textu bude nejlépe poblíž ostatků vlastního (byť domnělého) autora, které spočívaly v basilice sv. Marka. Evangelium, přesněji řečeno – zbytek evangelia sv. Marka – bez pražského zlomku, tak bylo slavnostně přeneseno do Benátek v červnu roku 1420.¹⁷ V Benátkách se ovšem rukopisu nevedlo dobře. Vlhké podmínky města ležícího v laguně na téměř dvou stovkách ostrovů způsobily zkázu rukopisu. Text byl navíc napsán na velmi tenký pergamen, téměř připomínající papír. Zbytky benátského zlomku jsou i proto v žalostném, zcela nečitelném stavu.¹⁸ Z Markova evangelia tak paradoxně zůstal jen fragment odvezený Karlem IV. do Prahy.

Vraťme se však k době kdy kodex, sepsaný dle typu písma patrně v průběhu 6. století, byl ještě vcelku, tedy před vynětím „pražských kvaternů“ a posléze i zbytku Markova evangelia z kodexu Benátcany. Vraťme se tak k tomu, co z evangeliáře a zvláště v evangeliáři zbylo v Cividale del Friuli. Kodex je nesmírně důležitý pro doklady christianizace střední a jihovýchodní Evropy, které sám v sobě nese. Nesloužil totiž jen jako svatý text považovaný nad to – coby autograf světce – za relikvii prvního řádu. Nese v sobě navíc stovky záznamů jmen osob, které cestovaly na místo, kde býval v dobách minulých uložen, a současně osob, které tam tito poutníci zapsat nechali. Kodex sloužil jako *liber vitae*, jako seznam poutníků, přímluvců i těch, za něž přítomní přímluvy učinili – seznam, který byl následně používán při liturgii. Jména byla nejspíše čtena při bohoslužbách v komunitě mnichů či kněží, jíž kodex patřil. Veliký význam jistě mělo nechat zapsat jméno své i svých blízkých, představených či pánů do kodexu, v němž se měl nacházet rukopis samotného evangelisty Marka! Být zvěčněn ve svatém textu, který se sám stal relikvií nejvyššího významu, bylo nepochybně velmi lákavé. Záznamy jsou velice stručné, pořizované bez ladu a skladu, v podstatě se jedná jen o jména, zřídka s kratičkým zápisem typu: „D[omi]ne miserere famulo tuo...“¹⁹

17 De Rubeis, 1740, s. 19–20.

18 Fyzickým stavem všech tří součástí se v poslední době detailně zabývali Marek Suchý a Jiří Vnouček, zde i další bibliografie. Oba autoři nevěnovali záznamům v cividalském evangeliáři pozornost: Suchý – Vnouček, 2006, s. 83–113.

19 Například: Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangeliarium, fol. 12v.

Obr. 3: Codex Forojuliensis, Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangelium, fol. 12v. Detail zápisu v evangeliáři

Samotný kodex určitě nebyl od počátku své existence uložen v Aquileji. Některé zmínky ve výše zmíněných pamětních zápisech, které byly učiněny poutníky přímo do textu kodexu, ukazují na možnou lokalizaci kláštera či kostela, kde byl kodex přechováván. Cesare Scalon blíže rozebírá dvě tyto zmínky. První, kterou časově řadí do prvních desetiletí 9. století, v níž se píše o kostelu zasvěceném svatému Vítu („*in ecclesia vel altare Sancti Viti*“). Ve druhé připomínce, kterou datuje do let 864–865, je připomínán „klášter“ („*istud monasterium*“), v němž je kodex uchováván.²⁰ Scalon se pokusil identifikovat klášter s kostelem svatého Víta nejprve za pomoci jmen, jejichž zápis byl proveden nejspíše spolu s oběma zmínkami o „svatém Vítu“ a o „klášteře“. Obě skupiny jmen mohou poukazovat na nemnohé kláštery svatého Víta v provincii Romagna, arcidiecézi ravenenské (ale již v oblasti Faenza) či v dnešním Furlánsku. S jistotou však klášter identifikován nebyl. Každopádně se však nacházel v severní Itálii, tedy v místech tak důležitých pro střetávání Východu a Západu. Poutníci tak přicházeli, aby zde zaznamenali do evangeliáře svá či pro sebe důležitá jména. Činili tak pravděpodobně v průběhu svých cest na jih k Římu, dost možná, že vlastním cílem mnohých z nich byl sám kodex, jako vzácná relikvie. Do jaké doby byl kodex přecho-

²⁰ Scalon, 2001, s. 18.

váván v ravennské oblasti a kdy se dostal do Aquileje, není přesně známo. Předpokládáme dle zápisů, že v 9. a 10. století byl stále v držení kláštera či kostela svatého Víta.

Soustředíme svou pozornost na ona jména, která byla do kodexu zaznamenána. Jedná se o impozantní seznam více než 1500 jmen, z nichž mnohá jsou slovanská. Jsou zde zmiňována jména jihoněmecká (zvláště bavorská), jména korutanská, chorvatská, bulharská, řecká (byzantská), ale zvláště jména panonská a moravská. Ve svém pečlivém rozboru zapsaných jmen identifikoval Uwe Ludwig jména velkomoravského knížete Svatopluka (*Szuentiepulc*), patrně jeho ženy (*Szuentezizna*) a na stejném místě zapsaného biskupa Wichinga (*Uuiching pb*).²¹

Ludwig zápis datoval k roku 880, kdy byl ostatně „kněz“ (pb) Wiching na cestě do Říma, kde získal nitranské biskupství.²² Patrně tehdy navštívil oblast Raveny a nechal učinit zápis o sobě i o velkomoravském knížeti. Jména Wichingova oponenta arcibiskupa Metoděje či jméno Konstantinovo zde však chybí. Nicméně stav kodexu neumožňuje identifikovat všechna jména, navíc mnohá folia jsou poničená natolik, že chybí či vlivem času degradovaly celé rozsáhlé části. Vyloučit zápis soluňských bratří na jejich cestě do Říma tak nelze. Na jiných foliích jsou mimo jiné k vidění jména pannonských knížat Pribiny (*Bribina*), Kocela (*Cozil*) či chorvatského Trpimíra (*Tripimiro*) a jeho syna Petra (*Petrus filius domno Tripemero*) z vládnoucího rodu Trpimirovičů.²³ Sám Kocel je zapsán v čele skupiny asi deseti osob (patrně slovanského původu včetně žen a kněze: *Cozil*, *Uozet*, *Margareta*, */?/elislaua*, *Sebetuh*, *Humislan cl/ericus/*, *Trebebor*, *Bribibor*, *Trudopulc*, *Amalrih*).²⁴ Slovanských jmen se vyskytují asi tři stovky, nicméně nutno dodat, že je často obtížné jména (samozřejmě nejen slovanská)

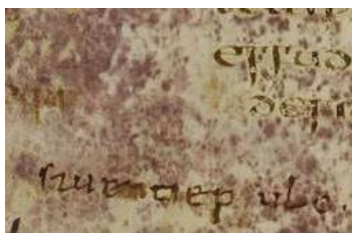
21 Ludwig, 2001, s. 46. V rukopisu viz Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangelarium, fol. 4v.

22 Ibidem.

23 Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangelarium, fol. 23v.

24 Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangelarium, fol. 2v.

správně přepsat a určit. Čitelná jsou leckdy jen fragmentárně či jsou zapsána tak, že obtížně oddělujeme jednotlivá jména.

Obr. 4a, 4b, 4c: Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangeliarium, fol. 4v., foto autor

Je s podivem, že nejen v české, ale ani např. v chorvatské historiografii nebyla evangeliáři věnována větší pozornost než zmínka o jeho pouhé existenci a přítomnosti záznamů v něm.²⁵ Zdá se, že ani v našem prostředí se po Dobrovském (a Jirečkovi) nikdo o evangeliář blíže nezajímal, a pokud, tak pouze o pražský zlomek, který je ovšem zcela prost záznamů jmen (až na zápis rukou Karla IV. a jeho svědků). Až v poslední době se zájem zvýšil – v českém případě především o fyzický stav rukopisu.²⁶ Přitom

25 Např. viz Miladinov, 2008, s. 168. Zde evangeliář označen jako *Codex Aquileiensis*.

26 Suchý – Vnouček, 2006.

takový pramen by se v podrobném zkoumání mohl stát předmětem především prosopografického bádání. Ostatně jen analýza skupin jmen sepsaných najednou a jednou rukou nabízí množství výkladů. Například směsice slovanských a bavorských jmen zanesená do rukopisu jednou rukou ve formě jednolitého záznamu může naznačovat mocenské svazky překračující naše představy o bavorsko-českém (velkomoravském) pomezí. Podobně lze uvažovat o oblastech pannonsko-korutanských etc. Výsledkem mohou být úvahy o cestách christianizace, strukturách moci – nositelé jmen se tak objevují v často nečekaných „smíšených“ skupinách.

Jakýmsi modelem pro další bádání by mohla být například práce zabývající se rukopisem tradičně označovaným jako *Liber Vitæ Ecclesiæ Dunelmensis*.²⁷ Tento rukopis vznikl v 9. století v klášteře v Northumbrii, doplněn pak byl v Durhamu.²⁸ Otázkou je, ve kterém z northumbrijských klášterů byl sepsán a především uložen. Uvažuje se o Lindisfarne či o „souklášteří“ Monkwearmouth/Jarrow. Druhá možnost se jeví jako pravděpodobnější. Místo samotné je daleko přístupnější poutníkům (leží na pevnině), kteří do rukopisu nechávali zapsat svá jména – těch jmen je ostatně několik tisíc. Od počátku 12. století pak v této praxi pokračovali při katedrále v Durhamu a jména do kodexu přibývala až do časů Jindřicha VIII., přesněji do roku 1539.

Rukopis je z pochopitelných důvodů téměř nemožné vydat ve formě edice – přinejmenším ne běžným způsobem. Pouhé vydání přepisu jmen je sice záslužným počinem, ale text se tím rozhodně nepřehlední.²⁹ Množství zápisů by samozřejmě vedlo k přinejmenším stejnému počtu komentářů, které jsou nutné.³⁰ Navíc jsou mnohé zápisy vkládány bez ladu a skladu. To,

27 London, British Library, MS Cotton Domitian vii.

28 Blíže viz v kolektivní práci: Rollason, 2004.

29 Stevenson, 1841.

30 Faksimile viz Thompson, 1923, fol. 60r. Přepis folia – obr. – viz Stevenson, 1841, s. 99–101: „Comes Patricius. junior, filius Waldeui comitis. Patricius avunculus ejus et Cecilia uxor illius. et Willelmus filius ejus. Gilebertus Fraser et Cristiana uxor ejus. et Johannes filius illorum. Ketel. et Ada uxor ejus. Ængelarius clericus. Symundus capellanus. Gilebertus filius Samuelis. Gaufridus. Gilebertus filius Alden. Bertinus. et Simundus Vieleur. et Eliuua mater Roberti monachi. Magister Radulfus de Sancto Albano. Johannes le Paumer. Langus uxor ejus

co se jevílo problémem již u výše zmiňovaného evangeliáře, kde jsou jmenovky, narůstá zde do problémů obrovských – u tisíců zápisů. Jediným vhodným způsobem je proto digitální edice, zvláště pak nelineárně strukturovaná edice – v podstatě hypertext.

Matildis. Adam. Samuel. Bernardus de Bailliol. Agnes uxor ejus. Johannes. Thomas. Johannes filius Ricardi. Robertus del Pech. Radulfus de Lascell'. Adam filius Ulf. Radulfus filius Thomæ de Skirningham. Ærnisius. Alswith uxor ejus. Gamel le Lung. Matildis uxor ejus. Willelmus de Auerenges. Clemens. Reginaldus. Hugo. Herueus. Gaufridus. Arnisius. Leppa. Ranulfus de Geddinges. Aaliz uxor ejus. Willelmus frater Godefridi Secretarii. Adam. Gaufridus. Rogerius, filii Rannulfi de Geddinges. Hur modus. Absalom. et Willelmus. Willelmus filius Petri de Picháám. Sparhaueck et uxor ejus Quenild.

Ædmundus. Robertus. Azza clericus. Cecilia. Osbernus ar~. Reginaldus filius ejus. Benedictus de Halch'

Henricus. Alanus de Joltun. Alfredus. Gilebertus. Simundus xii. ri~ (?) ad f'. s. C. [denarii (?) ad festum Sancti Cuthberti] Fulco. i. Michael filius Briani. Willelmus. Robertus. Flamb'. Alanus Lorfab' de Bev~. Rad' de Eilerh. Augustinus. Robertus.

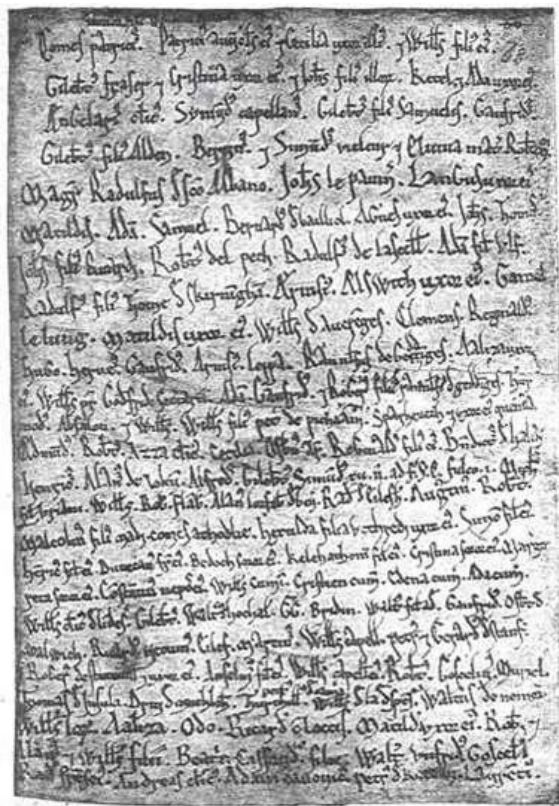
Malcolmus filius Mal. et comes Athodlie. Hextilda filia Uthredi uxor ejus. Simon filius ejus. Henricus filius ejus. Dunecanus frater ejus. Bedoch soror ejus. Kelehathoni- filius ejus. Cristina soror ejus. Marga reta soror ejus. Constantinus nepos ejus. Willelmus Cumin. Cristien Cumin. Edeua Cumin. Ada Cumin.

Willelmus clericus de Lides~. Gilebertus. Walterus de Hochal~. G' G'. Bridun. Walterus filius Ad'. Gaufridus. Osbertus de Walwich. Ricardus. Neouinus. Eilef. Martinus. Willelmus Capellanus. Petrus et Gerardus de Stanf'.

Rogerus de Stutewille et uxor ejus. Anselmus filius ejus. Willelmus capellanus ejus. Robertus. Goscelinus. Muriel.

Thomas de Insula. Drui (?) de Michletv'. Thurchill. 'Petrus de Camera.' Willelmus de la Dispenser. Walterus de Nemore.

Willelmus Lo[rum]. Aaliza. Odo. Ricardus c~ Loccis. Matild' uxor ejus. Robertus. et Alanus et Willelmus filii. Beatrix. Cassandra. filie Walterus. Unfridus. Goscel~. Rad~ Frenseius. Andreas Clericus. Adam Canonicus. Petrus de Ketensbi. Laurentius. "

Obr. 5: Faksimile – Liber vitae ecclesiae Dunelmensis, (ed.) Alexander Hamilton THOMPSON, Durham 1923, fol. 60r.

Taková edice pak může napomoci nejen k vysvětlení fenoménu *libri vitae*, ale osvětlení původu jmen umožní identifikaci jednotlivců a zvláště celých skupin. Prosopografický přístup může napomoci sledovat struktury moci, šíření křesťanství, prolínání etnik. Například jména piktská a skotská vypovídají o příslušnosti k jednotlivým klanům, jména skandinávská o postupném vlivu křesťanství v těchto komunitách složených z původně pohanských nájezdníků. Kniha samotná totiž (na rozdíl od výše zmíněného evangeliáře) neobsahuje jen pamětní záznamy osob žijících, ale i osob zesnulých, navíc zde nalezneme seznamy kněží a řeholníků (pořízené již po přene-

sení do Durhamu). Samozřejmě též mohou přinést svědectví o vlivu kláštera a jeho dosahu, o vztazích církve a světské společnosti.³¹

Jak už bylo uvedeno, jedinou smysluplnou možností vydání takového pramene, samozřejmě vedle vytvoření faksimile, je tak u obou našich analogických příkladů digitální (nelineární) edice.³² Jen takovým způsobem lze využít ohromný potenciál, který tyto prameny skrývají. Dokud k tomu nedojde, budeme moci využívat jen izolované střípky pramenných stop a poukazovat tak třeba (jako v tomto případě) na jednotlivosti. I ty však skýtají možnosti další interpretace, které (pokud by byla edice vytvořena nelineárně) se mohou jevit slibně. Jednou z možností je interpretace lokalizace některých zápisů v textu, zvláště pokud se jedná o jména významných osobností. Vhodné je začít u zlomku evangelia sv. Marka, který Karel IV. obdržel darem od patriarchy Mikuláše. Na konci Karel slavnostně učinil záznam svou vlastní rukou potvrzující pravost zlomku. Výňatek se týká textu evangelia Mk 12,21–16,20. Jedná se v podstatě o pasáže, jimiž evangelium podle Marka vrcholí – jehož centrem je líčení událostí Svatého týdne – Kristova ukřižování a vzkříšení. Tato pasáž jistě nebyla vybrána náhodně. Navíc součástí výňatku je i příběh návštěvy Krista v Betanii v domě Šimonově (Mk 14,3–14,9).³³

„Když byl v Betanii v domě Šimona Malomocného a seděl u stolu, přišla žena, která měla alabastrovou nádobku pravého vzácného oleje z nardu. Rozbila ji a olej vylila na jeho hlavu. Někteří se hněvali: ‚Nač ta ztráta oleje? Mohl se prodat za víc než tři sta denárů a ty se mohly dát chudým.‘ A osopili se na ni. Ježíš však řekl: ‚Nechte ji! Proč ji trápíte? Vykonala na mně dobrý skutek. Vždyť chudé máte stále kolem sebe, a kdykoli chcete, můžete jim činit dobře; mne však nemáte stále. Ona učinila, co měla; už napřed pomazala mé tělo k pohřbu. Amen, pravím vám, všude po celém světě, kde bude kázáno evangelium, bude se mluvit na její památku také o tom, co ona učinila.‘“

31 Viz např. Althoff, 1992; Althoff – Wollasch, 2000, s. 33–53.

32 Viz např. Schmid, 1986, s. 185–205; Schneider, 1985.

33 Z bible cituji dle ekumenického překladu, pasáže jsem identifikoval v rkp. (či za pomoci faksimile) a srovnal s textem Vulgáty.

Tento text lze interpretovat nejen jako (výše zmiňované) přípravy k pohřbu – tedy předzvěst ukřižování, ale i dávnou praxi pomazání židovských králů (zvláště, jedná-li se zde o vzácný olej nardu), která byla silně přítomna v korunovačních středověkých obřadech. Král Karel IV. se právě chystal k císařské korunovaci v Římě, sám se již dříve (přinejmenším) podílel na přípravě korunovačního řádu českých králů (obsahující detaily pomazání krále), lze předpokládat, že tuto pasáž evangelia vnímal velmi citlivě a neocitla se ve zlomku, který získal, náhodně.

Zápis jména Svatoplukova (*Szuentiepulc*), jeho pravděpodobné ženy (*Szuentezizna*), biskupa Wichinga (*Uuiching pb*) a dalších³⁴ se nachází u biblické pasáže z evangelia podle Matouše – (Mt 20,18–20,23):

„Hle, jdeme do Jeruzaléma a Syn člověka bude vydán velekněžím a zákoníkům; odsoudí ho na smrt a vydají pohanům, aby se mu posmívali, zbičovali ho a ukřižovali; a třetího dne bude vzkříšen.“ Tehdy k němu přistoupila matka synů Zebedeových se svými syny, klaněla se mu a chtěla ho o něco požádat. On jí řekl: „Co chceš?“ Řekla: „Ustanov, aby tito dva moji synové měli místo jeden po tvé pravici a druhý po tvé levici ve tvém království.“ Ježíš však odpověděl: „Nevíte, oč žádáte. Můžete pít kalich, který já mám pít?“ Řekli mu: „Můžeme.“ Právě jim: „Můj kalich budete pít, ale udělovat místa po mé pravici či levici není má věc; ta místa patří těm, jimž je připravil můj Otec.““

Tuto pasáž, která se ve svém jádru týká žádosti synů Zebedeových, je možno vyložit jako nabídku oběti pro víru. Ostatně Jakub, syn Zebedeův, byl jedním z prvních mučedníků církve. Podstatné však je, že bratři nepatřili k dosavadnímu jádru Kristových učedníků, přišli „zvenčí“, uvěřili a obdrželi Kristův příslib „pít (z jeho) kalicha“ bez předem zaručeného nároku na místa v jeho království. Biskup Wiching tak snad učinil nabídku oběti pro víru jménem svého pána Svatopluka, nabídku zastupující věřící pocházející mimo okruh „dosavadních Kristových věrných“, nabídku „nových křesťanů“ ze střední Evropy.

34 V rukopisu viz: Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangeliarium, fol. 4v.

Podobným způsobem je pak možné interpretovat i lokalizaci dalších záznamů, ostatně text rukopisu (tedy alespoň jeho jádro) je natolik čitelný, že ve většině případů lze přiřadit jednotlivé záznamy ke konkrétním citacím. Nicméně celkový obraz je možné vytvořit až na základě identifikace desítek, či spíše stovek zápisů jmen. Zdá se, a odtud lze snad čerpat oprávnění k tomuto postupu, že zápisy jmen nejsou rozprostřeny rovnoměrně po celém textu evangelií, ale vyskytují se ve shlucích, některé stránky jimi přetékají, jiné jsou naopak prázdné. Některé textové pasáže tak zvláště přitahovaly velkou pozornost a touhu připojit své jméno (nebo jméno svého pána) právě k nim. Takové bádání může otevřít cestu k pochopení spirituality lidí (nejen) velkomoravského období. Vhodným nástrojem zde, jak zmíněno výše, může být nelineární edice textu.

Záznamy v kodexu v každém případě ukazují na čilé styky Velké Moravy s oblastmi severní Itálie. Ostatně Slované přicházející do Furlánska tuto oblast ovlivnili v mnoha směrech – včetně etnického. Působení Konstantinovy a Metodějovy misie ve střední Evropě a jejich žáků v Evropě jihovýchodní nezůstalo ani zde bez odezvy (a jeho stopy lze pozorovat i v dalších staletích). Nejnovější výzkumy prováděné Brigittou Mader například ukázaly na přítomnost hlaholských nápisů v celé řadě kostelů v oblastech Furlánska.³⁵ Důsledky „řecké (byzantské)“ christianizace střední a jihovýchodní Evropy tak v Itálii přežívaly. Hlaholské nápisy byly dokonce nalezeny až v Assisi v bazilice uchováující tělo svatého Františka.³⁶ Evangeliář (*Liber vitae*) z Cividale je jen jedním, dosud ne zcela využitým pramenem dokumentujícím vazby střední Evropy a severní Itálie ve velkomoravském období. Jeho podrobný rozbor skýtá další možnosti identifikace jednotlivých vztahů a cest i interpretace spirituality christianizovaných Slovanů.

35 Dle příspěvku Mader, 2007.

36 Ibidem. Blíže k výsledkům jednotlivých výzkumů viz:

Mader, 1985, s. 157–166.

Mader, 1986.

Mader, 1987, s. 155–166.

Mader, 1989, s. 267–275.

Literatura

- ALTHOFF, G. (1992): *Amicitiae und Pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gebetsgedenken im beginnenden 10. Jahrhundert*, Hannover.
- ALTHOFF, G. – WOLLASCH, J. (2000): Bleiben die Libri Memoriales stumm? Eine Erwiderung auf H. Hoffmann, *Deutsches Archiv* 56, s. 33–53.
- Archivi e Biblioteca Cividale del Friuli, Fondo Codici, Codice CXXXVIII – Evangeliarium.
- BETHMANN, C. (1877): Die Evangelienhandschrift zu Cividale, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 2, s. 111–128.
- BLANÁR, V. (2002): Jirečkove prednášky zo slovanskej onomastiky na viedenskej univerzite (Z archívu K. Jirečka v Sofii), *Slavica Slovaca*, roč. 37, č. 1, s. 57–64.
- BLOCH, H. (1986): *Monte Cassino in the Middle Ages*, sv. I, Cambridge (Massachusetts), s. 3–15.
- DANDOLO, A. (1938–1958): *Chronica per extensum descripta*. In Pastorello, E. (ed.): *Rerum Italicarum Scriptores. Ser. 2. Raccolta degli storici italiani*, sv. XII, IV/1, Bologna.
- DOBROVSKÝ, J. (1953): *Fragmentum Pragense Euangelii s. Marci vulgo autographi*, Ryba, B. (ed.), Praha.
- LECCISOTTI, T. (1979): *Montecassino*, Badia di Montecassino 1979.
- LUDWIG, U. (2011): Osservazioni sulle note commemorative nell'evangelario di Cividale. In Brunettin, G. (ed.): *Il vangelo dei principi. La riscoperta di un testo mitico tra Aquileia, Praga e Venezia*, Udine, s. 34–53.
- MADER, B. (1985): Romanisch-slawische Kontinuität im christlichen Bereich. Das Kontinuitätsproblem im Lichte der Bodenfunde am Beispiel Karantaniens, *Die slawischen Sprachen* 8, s. 157–166.
- MADER, B. (1986): Die Alpenlawen in der Steiermark. Eine toponomastisch-archäologische Untersuchung, *Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung* 31, Wien.
- MADER, B. (1987): Neue glagolitische Kritzelschriften in Contovello bei Triest, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 33, s. 155–166.
- MADER, B. (1989): Glagolitisches aus Istrien und Umbrien, Österreich, *Osthefte* 31, s. 267–275.

- MADER, B. (2007): *Le testimonianze glagolitiche in Italia. I graffiti di Muggia Vecchia, Contovello, s. Giovanni di Duino, Aquileia ed Assisi* na konferenci *Itinera latinitatis* v Olomouci dne 9. června 2007.
- MILADINOV, M. (2008): *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*, Zagreb, s. 168.
- PATERA, A. – PODLAHA, A. (1910): *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*, sv. I, Praha.
- PATERA, A. – PODLAHA, A. (1922): *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*, sv. II, Praha.
- PODLAHA, A. (1903): *Knihovna kapitulní v Praze*. In *Soupis památek historických a uměleckých*, Praha.
- ROLLASON, D. (ed., 2004): *Durham Liber Vitae and its Context*, Woodbridge.
- DE RUBEIS, B. M. (1740): *Monumenta ecclesiae Aquilejensis*, Strassburg, s. 19–20.
- SCALON, C. (1995): Produzione e fruizione del libro nel basso medioevo. Il caso Friuli, *Medioevo e Umanesimo* 88, s. 189–196.
- SCALON, C. – PANI, L. (1998): *I Codici della Biblioteca capitolare di Cividale del Friuli*, Firenze, s. 358–364.
- SCALON, C. (ed., 1999): *L'Evangelario di San Marco*. Udine, s. 21–66.
- SCALON, C. (2000): Tra Praga e il Friuli nel XIV secolo: le origini dell'Università friulana e il 'Codex Forojuliensis'. In Ganzer, G. (ed.): *Imperatori e condottieri sull'antica via del sale*, Pordenone, s. 93–112.
- SCALON, C. (2001): Il Codex Forojuliensis e la sua storia. In Brunettin, G. (ed.): *Il vangelo dei principi. La riscoperta di un testo mitico tra Aquileia, Praga e Venezia*, Udine.
- SEIBT, F. (1999): *Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378)*, Praha.
- SCHMID, K. (1986): Das Zeugnis der Verbrüderungsbücher zur Slawenmission. In Dopsch, H. (ed.): *Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius. Beiträge des internationalen Symposions vom 20. bis 22. September 1985 in Salzburg*, Salzburg, s. 185–205.
- SCHNEIDER, M. J. (1985): *Eine Datenbank zur Erforschung von Personen und Personengruppen des Früh- und Hochmittelalters*, Freiburg.
- STEJSKAL, J. (2010): Codex Forojuliensis a christianizace střední Evropy, *Theatrum historiae* 7, s. 7–14.

- STEJSKAL, J. (2011): *Řecké dědictví na západě. Monasticismus, misie a střední Evropa ve středověku*, České Budějovice
- Stevenson, J. (ed., 1841): *Liber vitae Ecclesiae dunelmensis: nec non obituaria duo ejusdem ecclesiae*, London.
- SUCHÝ, M. – VNOUČEK, J. (2006): The story of the Prague fragment of St. Mark's gospel through fourteen centuries. A new approach to an established narrative. In Fellows-Jensen, G. – Springborg, P. (eds.): *Care and conservation of manuscripts 9. Proceedings of the Eighth International Seminar held at University of Copenhagen 14th To 15th April 2005*, Copenhagen, s. 83–113.
- THOMPSON, A. H. (ed.): *Liber vitae ecclesiae Dunelmensis*, Durham 1923
- VESZPRÉMY, L. – SCHAER, F. (eds., 1999): *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Budapest.
- DE VORAGINE, J. (1998): *Legenda Aurea*, Vidmanová, A. (ed.), Praha.

ГРЕЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ В КНИЖНОМ ЯЗЫКЕ ВЕЛИКОЙ МОРАВИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ГРЕЦИЗМОВ НОМОКАНОНА МЕФОДИЯ)

К. А. Максимович

Моравский Номоканон (далее НМ) представляет собой перевод византийского сборника канонов, известного в науке под названием «Собрание в 50 титулах» Константинопольского патриарха Иоанна Схоластика (565–577 гг). После Е. Голубинского¹ научная традиция единогласно приписывает авторство моравского Номоканона Мефодию. Как и другой мефодиевский патматник – ЗСЛ, НМ сохранился в древнерусской Устюжской кормчей архаичного типа, в которой содержатся также славянские юридические переводы с латыни.² Текст Устюжской кормчей во многом совпадает с позднейшей Иоасафовой кормчей XVI в. Именно по этим двум спискам НМ издан Йозефом Вашицей.³

В дальнейшем ссылки на НМ даются по этому изданию, цитаты снабжены сокращенным обозначением церковного канона и указанием на соответствующее место в более позднем древнеболгарском Номоканоне X в. по версии Ефремовского списка XII в.⁴

В нашей недавней публикации о феноменах калькирования в НМ⁵ было показано, что лексические и синтаксические кальки с греческого в НМ представлены весьма скупо, так что можно уверенно говорить о том, что переводчик прибегал к калькированию лишь в исключительных случаях.

1 Голубинский, 1901, 645–648.

2 Максимович, 2004а, Приложение.

3 Vašica, Nom.

4 ДБН.

5 Максимович, 2009.

Что касается заимствований, то здесь картина прямо противоположная – число лексических грецизмов в НМ настолько велико, что по этому признаку исследуемый памятник ни в чем не уступает древнейшим евангелиям (и, добавим, существенно превосходит Древнеболгарский Номоканон, в котором также есть немало заимствований, но гораздо больше калькированных лексем). Ниже мы приводим полный перечень заимствований НМ (антропонимы, топонимы и производные от них не учитываются, особо отмечается отсутствие тех или иных заимствований в ДБН).

Греч. ἀμήν ‘аминь’ – аминь (363.23). Ср. Фасмер 1907, 220 (аминь); 1909, 30 (аминъ).

Греч. ἀναγνώστης ‘чтец’ – анагностъ, агностъ (254.2; 292.21; 300.20†; 308.4). Ср. Фасмер 1909, 30. в ДБН термин отсутствует.

Греч. ἀνάθεμα ‘анафема’ – анафема, она- (311.13; 311.20; 311.25; 312.7). Ср. Фасмер 1909, 31. в ДБН эквивалент проклѣтъ (247.16; 247.27; 248.15; 248.6)⁶.

Греч. ἄγγελος ‘ангел’ – ангелъ (326.4). Ср. Фасмер 1907, 221; 1909, 31.

Греч. αἵρεσις ‘ересь’ – ересь (258.2; 325.20; 328.8; 330.3). Ср. Фасмер 1907, 233; 1909, 60–61.

Греч. αἵρετικός ‘еретик’ – еретикъ (254.9; 257.15; 257.19; 258.4; 285.1; 325.17; 325.26; 327.3); ~οῦ – еретичьскъ (332.2); ~ῶν – еретичьскъ (325.24; 326.12), отъ еретика (327.9). Ср. Фасмер 1907, 233; 1909, 61.

(Ἀποκάλυψις) – Опокалипсисъ (без греч.) (362.26). Ср. Фасмер 1909, 33 (апокалипсисъ).

Греч. ἀπόστολος ‘апостол’ – апостолъ (268.16; 269.8; 269.28; 270.25; 272.3; 274.7; 274.13; 274.20; 275.1 et passim, подробнее Schmid 1922, 994); τῶν ὁλῶν – апостольскъи (362.25). Ср. Фасмер 1907, 221; 1909, 33.

Греч. ἀσκητής ‘подвижник, аскет’ – каллогеръ (256.10; 313.2); μοναζών ‘монах’ – каллогеръ (313.17). Освоенное заимствование, в ДБН отсутствует. Ср. Фасмер 1907, 237; 1909, 74 (тж. каллогеръ).

6 Об анафеме (церковном проклятии) в Византии и на Руси см.: Максимович 2001в (с литературой).

Греч. ἀστρολογία ‘астрология’ – астрологина (258.13), ср. Фасмер 1909, 37 (астрологина). Отсутствует в ДБН. Ср. однако ἀστρολόγος ‘астролог, звездочет’ – зѣзѣдъникъ (334.15).

Греч. βαρβαρικός ‘варварский’ – варварьскъин (263.10). Ср. Фасмер 1907, 224; 1909, 42 (варваръ); ср. βάρβαρος ‘варвар’: ~ων – варварьскъин (356.12).

Греч. Βελίαρ ‘Велиар, перен. дьявол’ – диваволъ (327.12 – в цитате из 2 Кор. VI.15). Использование грецизма диваволъ для передачи греческого имени Βελίαρ свидетельствует о том, что слово диваволъ представляло собой хорошо освоенное заимствование (ср. выше ἀσκητής – калогѣръ, βασιλεύς – цѣсарь). Ср. Фасмер 1907, 230.

Греч. βενεφίκιον ‘услуга’⁷ – венѣфикии (315.21). Гапакс славянской книжности (Schmid 1922, 106–107; SJS I, 179). в ДБН обобщающий славянский эквивалент мѣзда (89.6) (Schmid 1922, 107).

Греч. γοητεία ‘колдовство, чары’ – го(и)тиа*, хотию (333.15†). Форма хотию в НМ представляет собой, по всей видимости, испорченный грецизм го(и)тиа*, ср.: Ὁ γοητεῖαν καὶ φαρμακείαν ἐξαγορεύων... ‘Признающийся в занятиях колдовством и знахарством...’ – Иже хотию <и> чары воудеть дѣвалъ... Этот интересный случай корректно интерпретирован у Х. Ф. Шмида, который первым распознал здесь заимствование, ср.⁸ С немецким исследователем солидарен и Й. Вашица.⁹ Мотив замены очевиден – непонятность термина го(и)тиа* для позднейших переписчиков НМ. Мену г на х при исправлении (хотию), вызвавшую недоумение уже у Х. Ф. Шмида, объяснил Ф. Мареш, который указал аналогичное явление в памятнике западного происхождения «Беседы на Евангелие» папы Римского Григория Двоеслова (кон. VI в.) – ср. формы *nebrechъ*, *sněchъ*. Форма хотию, по Марешу, может также отражать чешскую спирантизацию g > h или

7 В данном контексте оригинала использован латинизм βενεφίκιον (< лат. beneficium ‘благодѣяние, услуга’), ср. толкование византийского канониста XII в. Иоанна Зонары на I Ник. 12 (Rhalles, Potles II, 141).

8 Schmid, 1922, 110, 116.

9 Vašica, Nom, 333, pozn. 7; ср. SJS IV, 783. другом месте НМ греческий термин переводится слав. стовѣдъ (258.14).

южнорусский говор русского переписчика рукописи.¹⁰ Й. Вашица полагал, что ф. хотню отражает глаголический архетип русских списков НМ, поскольку в глаголице начертания Ѣ и Ё очень схожи – ср. Ѣ и Ё.¹¹ Версия Вашицы выглядит весьма правдоподобно. Другие возможные объяснения (например, отражение в переводе среднегреческого [γ] фрикативного, или же русского фарингального [ɣ], наличие которого весьма вероятно в древнекиевском говоре¹²) представляются не столь убедительными. Известно, впрочем, что Устюжская кормчая была написана в Ростово-Суздальской Руси,¹³ и едва ли ее протограф мог попасть туда, минуя Киев.

Представляет интерес слово *хоть*, заменившее в данном месте исконное *гоитиѧ¹⁴. Термин *хоть* дважды встретился в «Слове о полку Игореве».¹⁵ Исконное значение слова *хоть* – ‘страстное желание, прихоть’ (греч. ἐπιθυμία) отмечено только в болгарском Струмицком апостоле конца XII в.¹⁶ и в Пантелеимоновом Евангелии XIII в.¹⁷ Производное значение ‘предмет страсти, возлюбленный (-ая); жена; наложница’ распространено в западнославянских «Беседах» Григория Двоеслова и хорватской глаголической книжности XIV–XV вв.¹⁸ В болгарских памятниках Преславской школы – Супрасльской рукописи, «Слове» Иоанна Златоуста по Успенскому сборнику XII–XIII вв. (*акоу слыдивыа псы хоти си въ слѣдъ вожааше*) (Усп. сб., 338), Златоструе, Толковых пророках в книге Упыря Лихого 1047 г. по списку XV в., а также в Геннадиевской Библии 1499 г. (Иез. XVI.15,33; 3 Цар. XII.3) и некоторых других текстах.¹⁹

10 Mareš, 1963, 424.

11 Vašica, Nom, 212–213.

12 Борковский, Кузнецов 1963, 89; ср., однако, неоднозначные данные в ДрГр XII–XIII, 71–72..

13 Ушаков, 1961, 39, 40.

14 Ц.-слав. гоить ‘заклинатель’ и гоитиѧ зафиксированы в славянской письменности, ср. Miklosich 1862–1865, 135.

15 ему посвящено мини-исследование О. В. Творогова, ср. Творогов 1995.

16 SJS IV, 783.

17 Срезневский III, 1389. Между прочим, сюда же следует относить и контекст НМ из Устюжской кормчей, как это и сделано в SJS.

18 там же; ср. Reinhart 1980, 84.

19 Срезневский III, 1389.

Греч. γράμματα ‘письменное распоряжение, указ’ – грамоты (246.11; 252.13; 265.8 279.24).²⁰ Данное употребление в НМ, возможно, не является исконным, поскольку есть основания считать слово грамота русизмом²¹ – впрочем, по нашим данным, это касается только значения ‘буквы, алфавит’.²² Тем не менее, нельзя исключать, что данный термин проник в текст НМ при переписке (на Руси или вне ее). Это предположение выглядит тем более убедительным, что слово грамоты употребляется только в первой части НМ (до с. 279 издания), а в дальнейшем используется другой эквивалент – кѣнигы (280.9; 287.13; 292.22). в ДБН термин грамота отсутствует.

Греч. δέσιος ‘десий, македонский месяц’²³ – десии (243.11) (не отмечено в перечне Х. Ф. Шмида, ср. Schmid 1922, 95).

Греч. δευτερονόμιον ‘Второзаконие’ – Девторономия (361.23).

Греч. διάκονος ‘дьякон’ – диаконъ (247.8; 253.8; 275.8; 276.15; 280.15; 296.25; 360.13; 361.10 etc.); дыакъ (289.11; 296.23; 308.15); ‘диакониса’ – диакониса (297.9). Ср. Фасмер 1907, 230. в соответствии с греч. διακονία ‘служение диакона’ имеется также эквивалент диаконьство (296.21).

Греч. δόγμα ‘догмат, истина вероучения’ – догматъ (328.21; 329.3). Ср. Фасмер 1909, 55. в ДБН отсутствует.

Греч. εἰδωλόθυτον ‘жертвенная снедь’ – идоложьртвѣно (258.9), идоложренина (307.9). Ср. Фасмер 1907, 234; 1909, 61 (идолъ).

Греч. εἰδωλολατρεία ‘идолослужение’ – идололатрина (326.10). в ДБН отсутствует.

Греч. ἑκδικος ‘экдик – адвокат, представляющий в суде интересы Церкви’ – ѡкдикъ (277.14; 293.7; 293.12 (с глоссой мѣздьникъ, ср. ЗСЛ)). Вопреки Фасмеру (1909, 57), отсутствует в ДБН.

Греч. ἑκκλησιαστής ‘Екклесиаст’ – Ёкклисиастъ (362.4). Ср. Фасмер 1909, 57.

20 Ср. Фасмер, 1907, 228; 1909, 49–50.

21 Львов, 1966.

22 Максимович, 20016, 201–202; 20046, 58.

23 Македонские названия месяцев использовались в Антиохии (откуда происходят Апостольские каноны) со времен Селевкидов..

Греч. ἔλαιον ‘оливковое масло’ – олѣи (257.24; 351.12), елѣи (327.21). Ф. олѣи может восходить и к лат. *oleum*, однако с точностью установить это не представляется возможным. Ср. Фасмер 1907, 232; 1909, 58 (елеи). в ДБН отсутствует.

Греч. Ἑλλήνι ‘язычник, эллин’ – еллинъ (302.5). Ср. Фасмер 1907, 232 (ѣлининъ); 1909, 58 (ѣллинъ).

Греч. ἑξάρχος τῆς διοικήσεως ‘экзарх диоцеза’ – ексаρχъ*, ѣксаρχъ (251.2†; 284.3). Ср. Фасмер 1909, 57. в ДБН отсутствует.

Греч. ἐπαρχία ‘церковная епархия’ – епархія (261.13; 356.30; 358.12).

Греч. ἐπίσκοπος ‘епископ’ – епископъ (246.16 et passim); τοῦ ~ου – епископъскъи* (*267.15); епископъ (272.26); τῶν ~όπων – епископъскъи* (248.1). Ср. Фасмер 1907, 232; 1909, 59.

Греч. ἐπιστολή, ἐπιστόλιον ‘послание, письмо’ – ѣпистольа (252.19; 362.17). Ср. Фасмер 1907, 232; 1909, 59. в ДБН отсутствует.

Греч. ἐπιτίμιον, ἐπιτίμια ‘епитимия, церковное наказание’ – епитѣмѣи (259.10; 266.16; 283.18; ...; 302.10; 312.21; 314.21; 320.29; 342.11; 348.21). Сюда же относится перевод греч. ἐπιτιμάομαι ‘подвергнуться епитимии’ как епитѣмѣю приати (341.17). Ср. Фасмер 1909, 59. в ДБН отсутствует.

Греч. ἐπορκιστής ‘заклинатель бесов’ – еп(о)ръкистъ* (прокистъ U, простыць† J) (254.2; 300.20†). в ДБН отсутствует. Гапакс славянской книжности (Schmid 1922, 107; SJS III, 354).

Греч. Εὐαγγέλιον ‘Евангелие’ – Ёѡангѣлиѣ (362.15); κατὰ ~ – еоѡангѣльскъи (355.19). Ср. Фасмер 1907, 232; 1909, 57.

(εὐαγγελιστής ‘евангелист’) – еѡангѣлистъ, без греч. (362.28).

Греч. ἡμιολία ‘полуторный размер, 150%’ (Schmid 1922, 108–109; Vašica, Nom, 282, розп. 3.) – имѣи (282.8†).

(θεολόγος ‘богослов’) – Феологъ, без греч. (362.27). в ДБН отсутствует.

Греч. θυμίαμα ‘фимиам’ – тъмыанъ (351.13). Ср. Фасмер 1907, 283 (тъмѣианъ); 1909, 202 (тъмыанъ). в ДБН отсутствует.

Греч. θυμελικός ‘актер, танцор’ – фимеликии* [филикина U, филикии J] (304.5). в ДБН отсутствует.

Греч. ἱερεὺς ‘священник’ – иерѣи (254.11; 254.9; 302.13). Ср. Фасмер 1907, 233.

Греч. ἱεροουργία ‘священнослужение’ – литоургия (252.22). Освоенное заимствование. Ср. Фасмер 1907, 253; 1909, 115 (тж. литоргия).

Греч. καῖσαρ ‘цесарь, принцепс’ – кесарь (281.11 – Матф. XXII.21); τὰ τοῦ ὀς – кесарева (281.11 – в цитате из Матф. XXII.21). Ср. Фасмер 1909, 85.

Греч. καθολικὴ ‘соборная, кафолическая (о Церкви)’ – кафоликия (258.2; 302.1; 328.8; 328.13; 328.20; 329.3; 329.10); кафоликинская (300.10). Ср. Фасмер 1909, 83.

Греч. καλάνδαι ‘календы, 1 число месяца’ – каланды [J], каландры [U] (243.12). Ср. Фасмер 1909, 72 (каланди).

Греч. κανὼν ‘канон, церковное правило’ – канонъ (243.4; 243.12; 244.3; 244.6; 262.4; 262.8 passim... 300.8; 330.21; 357.19); ‘церковный распорядок, церковное устройство’ – канонъ (282.3; 288.28); τοῦ ὀς ‘причетник при церкви’ – каноникъ*, -нькъ (277.15); ἐκ τῶν ὁνων ‘подобающий согласно канонам’ – каноньскыи (246.2; 246.9; 262.2; ... 314.21). Ср. Фасмер 1907, 238; 1909, 77–78.

Греч. κατηχομένη ‘лицо женского пола, наставляемое в вере, «оглашенная»’ – катихоуменна (257.8). в ДБН отсутствует.

Греч. κατηχούμενος ‘лицо мужского пола, наставляемое в вере, «оглашенный»’ – катихоуменъ (257.1; ... 321.6; 321.10; 321.14; 321.16); ὦν – катихоуменьскыи (321.18). в ДБН отсутствует, вместо него используется оглашени, оглашаени.

Греч. κληρικός ‘клирик’ – клирикъ (249.19; 250.4; 250.5; 252.8; 252.10; 252.11; 255.2; 278.6; 279.14; 282.8; 282.9; 285.7; 285.9; 290.8; 291.2; 291.13; 292.20; 330.11; 334.13; 340.18; 344.9; 349.19; 352.2; 355.6). Ср. Фасмер 1909, 89.

Греч. κληρὸς ‘церковный клир’ – клиросъ (249.8; 277.12; 282.3; 282.12; 306.25; 328.18; 329.8; 329.23; 330.4); ὁ ἐν τῷ ὦ – клирикъ (253.2). Ср. Фасмер 1907, 242; 1909, 89.

Греч. Κυνικός ‘(Максим) Киник’ – Коуникъ (324.4); отсутствует в ДБН, ср.: сквьрьныи (97.14).

Греч. μάγος ‘Волхв (прозвище персонажа «Деяний апостолов» Симона)’ – (Симонъ) Магъ (276.20), в ДБН вълхвъ (67.18). в обычном значении ‘mag’ в НМ (334.13) и ДБН (274.11) использован эквивалент вълхвъ.

Греч. μαρτύριον ‘храм в память христианских мучеников’ – мардоурии (мардоурии, мардоурина)²⁴ (290.20). в ДБН отсутствует.

Греч. μητρόπολις ‘главный город провинции, митрополия’ – митрополиа (265.15); ~εως ‘относящийся к митрополии’ – митропольскъин (265.9 [У, митрополитъскъин JJ]). Ср. Фасмер 1907, 257.

Греч. μητροπολίτης ‘митрополит’ – митрополитъ (246.8; 246.9; 247.23; 264.2; 283.24 et passim); ~ου – митрополичини (250.2; 250.6). Ср. Фасмер 1907, 257; 1909, 127.

Греч. μοναστήριον ‘монастырь’ – манастырь (256.13; 256.18; 313.11; 313.13; 313.24; 314.2; 314.10; 314.13; 314.15; 314.17). Ср. Фасмер 1907, 255.

Греч. οἰκονόμος ‘управляющий, эконоом, ризничий’ – икономъ (247.9; 248.13; 268.20 (Со СΙ ἐφοῶντος); 277.13). Ср. Фасмер 1909, 66–67.

Греч. ὀκτώβριος ‘октябрь’ – октябрь (357.11). Ср. Фасмер 1907, 260; 1909, 134.

Греч. παράκλητος ‘параклит, утешитель (эпитет Св. Духа)’ – параклитъ (363.21) (термин совпадает в НМ и правилах Петра и Павла по У, ср. Maksimovič 1998, 497; Цибранска 2003, 45 со ссылкой на Соболевский 1910, 149). Ср. Фасмер 1907, 262; 1909, 142. Отсутствует в ДБН.

Греч. Παραλειπόμενα ‘Паралипомены, одна из книг Ветхого Завета’ – Паралипоменовъ (362.1).

Греч. παραμονάριος ‘пономарь, низший причетник’ – пономарь [J, пономоръ У] (277.14). Ср. Фасмер 1907, 262; 1909, 143 (парамонарь). Вероятно, форма пономарь вместо ожидаемого парамонарь проникла в текст НМ уже на Руси.

Греч. Πάσχα ‘Пасха’ – пасха (261.23; 361.10); паска (360.7; 360.18). Ср. Фасмер 1907, 263; 1909, 145.

Греч. πατριάρχης ‘патриарх’ – патриархъ (246.2; 262.2). Ср. Фасмер 1909, 146.

²⁴ Из формы род. мн. мардоурии форма им. ед. однозначно не реконструируется..

Греч. Πεντηκοστή ‘Пятидесятница’ – пнтикостина [У, N-ница J] (261.3); τῆς ᾗς – пнтикостынзин (359.18). Ср. Фасмер 1907, 271; 1909, 147–148 (тж. ср. р. пентикостине).

Греч. πρεσβύτερος ‘священник’ – прозвѣтеръ, -звю- [У, презвитеръ J] (294.5; 323.12; 330.8; 329.23; 354.10); ~ου – прозвѣтерьскзин (329.17). Сюда же: πρεσβυτερεῖον (πρεσβυτέριον) ‘сословие священников’ – прозвѣтеръство (322.21); τοῦ ~ου – прозвѣтерьскзин [У, презвитерскии J] (279.10). Ср. Фасмер 1907, 270; 1909, 159.

Греч. πρόσοδος ‘доход, прибыль’ – просто (274.2†): зане множицею просто проданъихъ възвратити имъ симъ множишоу цѣноу – διὰ τὸ πολλάκις τὴν πρόσοδον τῶν πεπραμένων ἀποδεδωκέναι αὐτοῖς τούτοις πλεῖονα τὴν τιμὴν. Вслед за Х. Ф. Шмидом мы видим здесь испорченное заимствование-гапакс просодъ* (Schmid 1922, 109). Отсутствует в ДБН. в другом месте НМ греч. πρόσοδος переводится как привъитъкъ (248.12).

Греч. προσφορά ‘приношение; св. Причастие’ – литоургия (261.3) (освоенное заимствование), проскора (332.24), проскоура [У, просхоура J] (346.9), просфора [У, проскоура J] (349.2). Ср. Фасмер 1907, 270; 1909, 16–161. в первоначальном тексте перевода находилась, очевидно, наиболее близкая к греческому форма просфора. Варианты просхоура, проскоура – следует считать внесенными на восточно-славянской почве русизмами (об этом свидетельствует русская фамилия *Проскурин* и отсутствие подобных вариантов в других славянских языках). Происхождение проскоура из просфора следует объяснять фонетическими причинами – в результате замены чуждой древнерусскому языку фонемы [ф] аналогичной по качеству, но отличной по месту образования фонемой [х] (просхоура) с последующей дефрикативизацией [х] > [к] вследствие диссимилиации в неблагозвучном сочетании сх: просх№ра > проск№ра. Фасмер предполагал переход ф > к в проскоура через ступени хв > кв,²⁵ однако формы *просхвур, *просквур ни в письменности, ни в диалектах не зафиксированы²⁶.

25 Фасмер, 1909, 160.

26 Недоумение М. Фасмера относительно происхождения рус. диал. проскора (Фасмер 1909, 160–161) также легко разрешимо – этот вариант возник фонетическим

Греч. πτωχεῖον ‘место призрения нищих’ – птихини (птихинѣ, птихинѧ) (290.20). Из формы род. мн. птихини форма им. ед. однозначно не реконструируется. в SJS за основу принята ф. птихинѧ. в ДБН отсутствует. Гапакс славянской книжности (Schmid 1922, 107; SJS III, 508–509).

Греч. σάββατον ‘суббота’ – сѡвѡта (255.23; 256.2; 311.6; без греч. 311.8). Ср. Фасмер 1907, 280; 1909, 196.

Греч. τεσσαρακοστή ‘Великий пост’ – сорокооустѧ (255.22; 310.7; 310.13; 310.18). Происходит посредством народно-этимологической трансформации из *сорокости < нар.-греч. саракоостή. Термин отсутствует в ДБН – в этой форме, скорее всего, представляет собой русизм (ср. сказанное выше о грецизме грамотѧ). Установить исконный вид слова в архетипе НМ в настоящее время не представляется возможным.

Греч. τίτλος ‘глава, раздел’ – титьлѧ, тителѧ (passim в заголовках титулов). Ср. Фасмер 1907, 281; 1909, 202–203.

Греч. ὑπατεία ‘консульство’ – юпатина (243.8).

Греч. ὑπερβερетаῖος ‘иперверетей, название осеннего месяца по македонскому календарю, соответствует октябрю’ – иперверѣи, ипѣр- (357.9). Вопреки Шмиду,²⁷ не может считаться гапаксом, поскольку встречается в форме перетен в ДБН (262.13).

Греч. ὑποδιάκονος ‘иподиакон’ – падыакѧ [U, под<ь>якѧ J] (308.4).

Греч. φαωφί ‘египетский месяц, примерно соответствует октябрю’ – флиофи (357.10). Гапакс славянской книжности²⁸ – в ДБН отсутствует по причине расхождений в греческом оригинале Апост. 37 между Сборником 50 титулов и Синтагмой 14 титулов.

Греч. φυλακτήριον ‘амулет, оберег’ – фѣлактуриѣ (258.16)²⁹. Отсутствует в ДБН.

путем в результате замены чуждого русской фонетике фрикативного глухого [ф] фрикативным звонким коррелятом [в].

²⁷ Schmid, 1922, 107.

²⁸ Schmid, 1922, 108; SJS IV, 738.

²⁹ Форма ср. р. (как в греческом) реконструируется из сочетания творѣицѧ рекомѧ фѣлактуриѧ.

Можно констатировать использование так называемых *освоенных* заимствований, которые не повторяют свои непосредственные образцы, а используются автономно. Таковы термины: καλοῦργς в соответствии с греч. ἀσκητής ‘подвижник, аскет’ и μονάζων ‘монах’; δυνάωλς в соответствии с греч. Βελίαρ ‘Велиар, перен. дьявол’; λητοῦργια в соответствии с греч. ἱεροουργία ‘священнослужение’ и προσφορά ‘приношение; св. Причастие’.

30 подробнее см.: Максимович, 2001а, 231–235.

Сиглы использованных рукописей

Ј: Москва, РГБ, Фунд. 54 (XVI в.) – «Иоасафовская кормчая», рус.

U: Москва, РГБ, ф. 250 (Рум.) 230 (XIII–XIV вв.) – «Устюжская кормчая», рус.

Литература

Борковский В. И. – Кузнецов П. С. (1963): *Историческая грамматика русского языка*, Москва.

Голубинский, Е. (1901): *История русской Церкви. Т. I. Период первый. Киевский или домонгольский. Первая половина тома*. Изд. 2, Москва [переизд.: *Slavistic Printings and Reprintings*, 117/1. The Hague – Paris 1969].

ДБН: Бенешевич, В. Н. (1906–1907): *Древне-славянская кормчая XIV титулов без толкований. Т. I. Вып. 1–3*. Санкт-Петербург [репринт: Leipzig, 1974].

Львов, А. С. (1966): *К истории слова грамота в древнерусской письменности // Исследования источников по истории русского языка и письменности*, Москва, s. 88–103.

Максимович, К. А. (2001a): К оценке вклада Кирилла и Мефодия в создание общеславянского книжно-письменного языка, *Palaeoslavica*, Vol. IX, s. 222–239.

Максимович, К. А. (2001b): Текстологические и языковые критерии локализации древнеславянских переводов (в связи с новым изданием «Пандектов» Никона Черногорца), *Русский язык в научном освещении*, 2/2001, s. 191–224.

Максимович, К. А. (2001в): АНАФЕМА In *Православная энциклопедия. Т. II. Алексей, человек Божий – Анфим Анхильский*, Москва, s. 274–279.

Максимович, К. А. (2004a): *ЗАКОНЪ СОУДЬНЫИ ЛЮДЬМЪ. Источниковедческие и лингвистические аспекты исследования славянского юридического памятника*, Москва.

- Максимович, К. А. (2004б): Заметки к дискуссии о древнерусских переводах с греческого, *Русская литература*, 1/2004, s. 57–73.
- Максимович, К. А. (2009): Лексические и синтаксические кальки в моравском «Номоканоне Мефодия», *Русский язык в научном освещении*, 2(18)/2009, s. 125–143.
- Срезневский I–III: Срезневский, И. И. (1893–1912): *Материалы для Словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, Т. I–III, Санкт-Петербург [переизд.: М., 1989].
- Творогов, О. В. (1995): ХОТЬ, In *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Т. 5. С – Я, Санкт-Петербург, s. 190–193.
- Усп. сб.: Котков, С. И (ed., 1971): *Успенский сборник XII–XIII вв*, Москва.
- Ушаков, В. Е (1961): Устюжская кормчая (палеографический анализ рукописи Государственной библиотеки СССР им. В.И. Ленина, собр. Румянцева, ф. 250, № 230), *Slavia*, 30, s. 20–40.
- Фасмер, М. (1907): Греко-славянские этюды. II. Греческие заимствования в старославянском языке, *Известия Имп. Академии наук по Отделению русского языка и словесности*, Т. XII, кн. 2, s. 197–289.
- Фасмер, М. (1909): *Греко-славянские этюды. III. Греческие заимствования в русском языке*, Санкт-Петербург [= Сборник ОРЯС, т. LXXXVI].
- Цибранска, М. (2003): Правилата на апостоли Петър и Павел в Устюжская кормчая от XIII–XIV в. (Към проблемите на Методиевия номоканон), *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, 1/27, s. 37–52.
- Maksimovič, K. (1998): Aufbau und Quellen des altrussischen Ustjuger Nomokanons In Simon, D. (ed.): *Fontes Minores. Bd. 10*. Frankfurt am Main, s. 477–508 [= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Bd. 22].
- Mareš F. V. (1963): Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova), *Slavia*, 32, s. 417–451.
- Miklosich, F. (1862–1865): *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobonae.
- Reinhart, J. (1980): Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Evangelienhomilien Gregors des Großen, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 26, s. 46–102.

- RHALLES – POTLES I–VI: Πάλλη Γ. Α. – Ποτλῆ Μ. (1852–1859): *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων. Τόμοι Αft- ΣΤ΄*. Αθήνησιν.
- SCHMID, H. F. (1922): *Die Nomokanonübersetzung des Methodius. Die Sprache der ksl. Übertragung der Συναγωγή des Johannes Scholasticus* (= Veröffentlichungen des baltischen und slavischen Instituts an der Universität Leipzig, hrsg. von G. Gerullis und M. Vasmer, 1). Leipzig.
- SJS I–IV: KURZ J. – HAUPTOVÁ Z. (ed., 1966–1997): *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I – IV, Praha.
- VAŠICA, NOM: VAŠICA, J. (1971): Nomokanon, *In Magnae Moraviae Fontes Historici*, IV, Brno, s. 205–363.

PROBLEMATIKA POLOHY A ROZLOHY VEĽKEJ MORAVY V SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIÍ¹

Peter Ivanič

Územný rozsah ako aj poloha Veľkej Moravy je témou, ktorej sa venovalo viacero bádateľov a inak tomu nebolo ani v prípade Slovenska. V slovenskej historiografii má táto problematika dlhodobú tradíciu. Jednotliví autori sa k nej vyjadrujú vo viacerých monografických prácach už od 18. storočia ako aj v samostatných štúdiách, ktoré vznikli po skončení druhej svetovej vojny.

Základné údaje o polohe i rozlohe Veľkej Moravy, resp. územia ovládaného Svätoplukom, sa nachádzajú už v politickej, národnej a kultúrnej obrane Slovákov, ktorú napísal Ján Baltazár Magin v roku 1728. Ide o polemiku so spisom Michala Benčíka *Novissima diaeta nobilissima* (1722). Ján Baltazár Magin obhajoval autochtonnosť Slovanov a Slovákov na území vtedajšieho Uhorska. Obrana je písaná formou dialógu medzi domácim pánom Gnorimednopoliprostatom a jeho hosťami Gnorimenom a Polifilom. V jednom z rozhovorov sa rieši aj Svätopluk. Vtedy sa Gnorimenes vyjadruje, že Svätoplukovým sídlom bol Velehrad a tento panovník nepochybne ovládal Sarmatiu, Panóniu, Moravu, Čechy a iné severské kraje. V tejto časti je uvedený aj názor Jána z Púchova – autora *Kozmografie* (1554), podľa ktorého moravský kráľ Svätopluk dával právne ustanovenia Čechom, Poliakom a Slezanom, ktorí mu boli poplatní, a až po jeho smrti si každý z nich mal zvoliť svojho vládcu.² V roku 1777 publikoval maďarský cirkevný historik Štefan Salagius prvý zväzok diela *De statu ecclesiae Pannonicae*, kde územie Veľkej Moravy vymedzil Moravou, Hronom, Dunajom a Tatrami. Reakciou na túto publi-

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia grantových úloh APVV č. SK-CZ-0012-11 a KEGA č. 014UKF-4/2012.

2 Magin, B. J.: *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi eiusdemque nominis civitate conscripta adversus calumnias, quibus Cervus et Agnus per summam iniuriam ab eodem scriptore sunt onerati*. Puchovij: typis Danielis Chrastina 1728.

káciu zo slovenskej strany bola práca Juraja Papánka pod názvom *Historiae gentis Slavae – De regno regi*, ktorá je považovaná za prvú syntézu slovenských dejín. Obrodenecký historik tu bránil existenciu Veľkomoravskej ríše (Slovanského kráľovstva) pred príchodom Maďarov a jej hranice stanovil medzi riekami Labe a Hron. V diele uvádza bájných panovníkov, ale aj Mojmíra, Pribinu, Rastislava, Svätopluka a jeho synov Svätopluka a Mojmíra. Posledným panovníkom mal byť Swatobog, po ktorého smrti sa malo územie veľkého Slovanského kráľovstva rozdeliť. Morava mala patriť českému vojvodovi Vladislavovi, Uhri mali získať územie medzi Váhom a Hronom, sever mal pripadnúť Poliakom a oblasť za Dyjou Rakúsku.³ Otázka teritoriálneho umiestnenia a rozlohy Veľkej Moravy bola podrobnejšie spomenutá v diele Juraja Sklenára *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus* (1784), kde bádateľ podrobil vtedajšie názory o polohe Veľkej Moravy kritike. Vo svojej práci sa opieral o údaje spomínané v stredovekých prameňoch a využíval citáty z Konštantína Porfyrogeneta, Regina z Prümu, spis *De Conversione Bagoariorum et Carantanorum* atď. Na základe interpretácie týchto textov došiel k názoru, že časť Slovanov, ktorá sa oslobodila spod gréckej a bulharskej nadvlády, sa usadila pri rieke Južná Morava v Bulharsku, konkrétne v Mézii. Neskôr sa mali nazývať Moravania a položiť základy moravského kráľovstva. Vzhľadom na zmienky o Pribinovi a Kocelovi sa domnieval, že stará Morava sa rozprestierala aj v Panónii. K jadrú pôvodnej Moravy mala patriť aj oblasť Dácie. Až Svätopluk toto pôvodné územie Moravy rozšíril o ďalšie územia. Konkrétne si vojensky podmanil kmeň Jazygov Metanastov, ktorí boli podľa jeho názoru slovanského pôvodu a sídlili medzi Hronom a Tisou. Odvtedy používali pomenovanie Moravania. Svätopluk sa mal zmocniť aj oblasti medzi Moravou a Hronom, ktorá podľa Juraja Sklenára patrila pod panstvo Čechov. Samotnú Moravu a Čechy mal pod svoju právomoc získať až na základe zmluvy z roku 890, ktorú uzavrel s Arnulfom Korutánskym. Skepticky sa Juraj Sklenár vyjadril o stotožnení Nitravy (názov sa uvádza v diele *De Conversione Bagoariorum et Carantanorum*) s dnešnou Nitrou. Podľa jeho názoru išlo o Nitravu

3 Papánek, 1780. O diele a živote Juraja Papánka pozri Tibenský – Papánek – Sklenár, 1958.

na hraniciach Mézie a Panónie.⁴ Sklenárovo dielo podrobil detailnej analýze v jednej zo svojich prvých štúdií Ján Tibenský, ktorý pritom poukázal na skutočnosť, že prácu Juraja Sklenára je potrebné chápať v historickom kontexte. Autorovi išlo predovšetkým o snahu postaviť sa proti vtedajšej ideológii hlásanej Maďarmi, podľa ktorej si Maďari mali už za Arpáda podmaniť obyvateľov Ponitria a Považia. Tým, že Sklenár Veľkú Moravu umiestnil do Mézie a Panónie, tak mohol tvrdiť, že Maďari ovládli najprv práve toto územie a usadili sa potom v oblasti Sávy. Zároveň takto podporil svoj názor, že za Arpádovho života Maďari neovládali severné Uhorsko a Potisie. Ján Tibenský podrobne predstavuje nielen Sklenárovo dielo, ale aj sleduje polemiku, ktorú viedol s významným maďarským historikom Štefanom Katoňom o polohe Veľkej Moravy. Tento totiž Veľkú Moravu umiestnil medzi Čechy a riekou Hron.⁵ V roku 1793 uverejnil Juraj Fándly *Compediata historia gentis Slavae*, kde zo Sklenárovho diela čerpal predovšetkým názory o rozlohe Veľkej Moravy, ale hlavne prepracoval Papánkove *Dejiny slovenského národa*, v ktorých vyzdvihol osobnosť Svätopluka ako kráľa Slovákov.⁶

Najtvorivejší slovenský historik druhej polovice 19. storočia a tajomník Matice slovenskej František Sasínek vydal v roku 1867 *Dejiny národov drevných na území terajšieho Uhorska*, kde zachytáva dejiny národov pred rokom 907, ktoré mali žiť na území vtedajšieho Uhorska pred príchodom Maďarov. Ďalej píše, že Svätopluk sa po nástupe k moci stal vládcom celej Moravy, pod ktorou myslel vtedajšiu Moravu a Slovensko. Zdôraznil, že vzhľadom na nedostatočné poznatky sa nedajú presne určiť hranice území, kde vládol Svätopluk. Na juhu však susedila jeho ríša s Bulharmi a na severe mu mali byť poplatní polabskí Slovania až po Magdeburg. Dunaj mal byť pôvodne hranicou s Východofranskou ríšou a až neskôr svoju moc preniesol na druhý breh. Jeho nadvládu mali uznávať aj Bielochovráti, pričom za ich sídlo František Sasínek považoval Krakov.⁷ Následne sa zmieňuje o úspešných výpravách Svätopluka do Panónie. Uvádza, že Karol III. Tučný mal dať Svätoplu-

4 Szklenár, 1784. O diele a živote Juraja Sklenára pozri Tibenský – Papánek – Sklenár, 1958.

5 Tibenský, 1947, s. 350–373.

6 Fándly, 1793. O diele Juraja Fándlyho pozri Tibenský, 1964.

7 Sasínek, 1867, s. 164–166.

kovi ako léno Panóniu a veľkú časť Korutánska a ten mu na oplátku sľúbil mier.⁸ Tesne pred svojou smrťou dal František Sasínek do tlače *Stručný dějepis Uhorska*, v ktorého úvode len veľmi stroho konštatuje, že na oboch stranách stredného Dunaja boli od pradávna Slovania a v druhej polovici 9. storočia nad nimi panoval Svätopluk. Výnimkou mali byť len Valasi (Rumuni), ktorí vládli nad Slovanmi na Potisí (v dolnom Uhorsku).⁹

V prvej polovici 20. storočia si našla problematika polohy a rozlohy Pribinovho kniežatstva a Veľkej Moravy miesto aj v prvých *Slovenských dejinách* historika Františka Hrušovského. Územie Pribinovho kniežatstva sa podľa jeho názoru rozprestieralo v úrodnej kotline rieky Nitry, ale zvrchovanosť nitrianskeho kniežata mali uznávať aj iné slovenské kniežatstvá, ktoré sa rozprestierali v Pohroní, na Považí a v iných slovenských krajoch. Pod nadvládu kniežata Pribinu mali patriť aj tie slovenské kniežatstvá, ktoré ležali na východ od Malých Karpát. Na ďalšom mieste uvádza, že Veľká Morava ešte dlho nemala pevné hranice, pretože tie neboli v stredoveku presne ustálené a rozsah Veľkej Moravy sa menil, keďže Mojmirovi nástupcovia podnikali výboje do susedných krajín a podmaňovali si susedné slovanské kmene. V časti pojednávajúcej o Svätoplukovi píše, že tento panovník uznal nadvládu Nemcov a uzavrel s nimi mier a potom viedol vojny proti slovanským susedom, aby rozšíril hranice svojho kráľovstva. Mal pritom spustošiť a podmaniť si zadunajskú Panóniu, poraziť mocného pohanského panovníka poľského kmeňa Vislanov, zmocniť sa Čiech a rozšíriť svoju moc až na územie lužických Srbov. Veľkomoravské kresťanstvo sa malo šíriť do všetkých podmanených krajín a český vládár Bořivoj na dvore kráľa Svätopluka prijal v roku 880 krst z rúk arcibiskupa Metoda. Svätoplukova krajina sa tak stala mocným slovanským štátom na germánsko-slovanskej hranici.¹⁰ Tesne po druhej svetovej vojne vyšli ďalšie *Slovenské dejiny*, kde František Bokes píše, že Veľká Morava sa po zjednotení Mojmirom skladala zväčša z južných krajov dnešného Slovenska a z povodia Moravy.¹¹ Pri pojednávaní o Svätoplukovi píše:

8 Sasínek, 1867, s. 168.

9 Sasínek, 1912, s. 8–9.

10 Hrušovský, 1939, s. 32–49. Hrušovský, 1942.

11 Bokes, 1946, s. 35.

„Je dosť ťažké ustáliť rozsah a hranice Veľkomoravskej ríše, ktorá postupne rástla, kým nenadobudla najväčší rozsah za panovania Svätoplukovho. Geograficky Veľkomoravská ríša netvorila jednotný a ucelený útvar, pretože sa skladala z niekoľkých i horopisne odlišných celkov: zo sudetského a karpatského, pričom jej chrbtovú kosť treba hľadať v poriečí Moravy a opornú čiaru v toku Dunaja. Pri sútoku oboch týchto riek treba vidieť ťažisko Veľkej Moravy, jej geopolitický stred, o ktorý sa ustavične viedol zápas, pretože územím, tvoriacim tento stred, viedli dve dôležité európske cesty. Veľká Morava usilovala sa na západe dosiahnuť soľné oblasti v soľnej komore, ale toto jej usilovanie bolo znemožnené prenikaním východofranskej moci pozdĺž Dunaja. Hranica a sídelná oblasť veľkomoravská medzi Českomoravskou vysočinou a Dunajom siahala asi až po Manhardské vrchy pri rieke Kampe (Chaba) a opierala sa aj o Pavlovské vrchy. Na severe treba hľadať prirodzenú hranicu veľkomoravského územia v pohoríach: Žďánsky les, Chříby, Vizovické hory a s nimi súvisiacich súčiastkach Západných Karpát. Neskoršie hranica medzi sudetskou a karpatskou oblasťou sa rozšírila a preniesla sa až do povodia hornej Odry a Visly (zrejme z dôvodov hospodárskych, súvisiacich so zásobovaním Veľkej Moravy soľou). Na východe patrilo k Veľkej Morave územie medzi južným úpäťím Západných a Východných Karpát a medzi Dunajom a Tisou až k bezprostrednému susedstvu s Bulharskom. Na juh možno vidieť hranice Svätoplukovej ríše na Dráve a možno i južnejšie. Toto územie, ktoré tvorilo jadro Svätoplukovej ríše, rozšíril Svätopluk ešte o Českú kotlinu a k nej prilahlé kraje pri Sále, strednom Labe a hornej Oudre a na východ o Vislansko až niekam po riekú San a možno i Stryj. Možno tvrdiť, že Svätopluk ovládal hrebene sudetských i západokarpatských hôr.“¹²

Následne Bokes konštatuje, že po smrti Svätopluka sa obnovuje tlak z východu aj zo západu a postupne Veľká Morava stráca Panóniu a odpútavajú sa od nej Česi a Srbi na Sále.¹³

Ďalšia syntéza dejín Slovenska vyšla až v roku 1961. Zostavili ju viacerí poprední slovenskí historici. Problematiku Veľkej Moravy spracoval Peter Ratkoš. K jej územnému rozsahu sa venuje v stati s názvom *Mocenský*

12 Bokes, 1946, s. 48.

13 Ibidem, s. 49.

rozmach Velkomoravskej ríše, kde sleduje vojenské výpravy Svätopluka. Na jej konci konštatuje, že

„tento rozsiahly štátny útvar od rieky Labe po Tisu a od horného povodia Visly po Drávu zohrával pozitívnu úlohu proti rozpínavosti feudálov Východofranskej ríše a do r. 894, keď Svätopluk zomrel, zachoval sa neporušene v rozšírených hraniciach.“¹⁴

V roku 1986 vyšiel prvý diel viacväzkových akademických *Dejín Slovenska*. Autorom kapitoly venovanej veľkomoravskému obdobiu bol opäť Peter Ratkoš a jej súčasťou je stať o územnom rozsahu Veľkej Moravy, ktorý autor popisuje na základe dochovaných prameňov. Podľa Petra Ratkoša územie dnešného Slovenska (bez primoravského Záhoria) ako bývalé Nitriansko po roku 833 bolo východnou integrálnou časťou Veľkej Moravy (v roku 869 údel Svätopluka) a Záhorie patrilo zrejme k bývalej starej Morave, k nej patrilo aj Moravské Pole (rakúsky Marchfeld). Ďalej uvádza že podľa *De Conversio De Conversione Bagoariorum et Carantanorum* ležala Pribinova Nitrava i Mojmirova Morava na sever od Dunaja (supra, ultra Danubium). Za kľúčový prameň pre rozlohu i polohu Veľkej Moravy pre obdobie okolo roku 871 považuje Peter Ratkoš informáciu o strednej Európe a Morave (Maroaroland) z pera Alfréda Veľkého, podľa ktorej krajina Moravanov susedí s Čechmi a Korutánskom, ktoré leží z druhej strany Pustého kraja oproti Bulharom, na východe susedí s Dáciou (kde boli predtým Góti) a na severe s Vislanmi. Spomína aj Geografa bavorského, kde je zmienka o tom, že Česi mali pätnásť, Moravania pôvodne jedenásť a Bulhari iba päť hradských žúp. Odpis tohto diela z neskoršieho obdobia uvádza pri Moravanoch už tridsať hradísk. Nárast tohto počtu vysvetľuje Peter Ratkoš tým, že v dobe vzniku odpisu už k Svätoplukovej ríši patrilo Vislansko a ľavobrežné Potisie, pred rokom 890 Čechy a potom aj Lužice (a zrejme i Sliezske). Medzi ďalšími písomnými prameňmi, ktoré sú dôležité pre určenie rozsahu Veľkej Moravy, je v tejto stati uvedená *Arabská anonymná relácia*, ktorá pozná starých Maďarov v Atelkuze ako susedov Moravanov južne od východných Karpát a Bulharov južne od dolného Dunaja. Ďalej Ratkoš zmieňuje informáciu z *Le-*

14 Ratkoš, 1961, s. 105.

genty bulharskej o živote sv. Klimenta, kde sa spomína, ako Metodovi žiaci utekali až po Dunaj a až po jeho preplávaní vstúpili na bulharskú pôdu v Belehrade. Fakt, že Svätopluk sa zmocnil Zátisia, podľa Petra Ratkoša dokazuje aj kompilačné dielo Konštantína Porfyrogeneta, ktorý kladie do Zátisia Svätoplukovu Nepokrstenú Veľkú Moravu, ktorú roku 896 ovládli starí Maďari. Podľa týchto správ Peter Ratkoš považuje za jasné, že „panstvo Bulharov ne-siahalo ani v rokoch 833–881 na západ od Tisy a v rokoch 882–896 patrilo Bulharom len Sedmohradsko s prechodom cez Železné vráta.“¹⁵

Po smrti Svätopluka sa od jadra Veľkej Moravy odtrhli ako prví Česi (895) a po nich roku 897 aj Lužičania. Ratkoš sa domnieva, že vo zväzku s Veľkou Moravou ostalo Vislansko, odkiaľ ušlo do Byzantska okolo roku 900 tamjšie knieža Vyševič. Na záver píše, že

„hoci jasne vidieť, že výbojmi budovaná Svätoplukova ríša sa rozpadla v rokoch 894–897, ale jednako to ešte neznamenal úplný zánik Veľkej Moravy. Jej jadro bolo ešte začas nezávislou krajinou, ktorú roku 899 pápež Ján IX. uznal za samostatnú provinciu.“¹⁶

V roku 1988 Peter Ratkoš publikoval *Slovensko v dobe veľkomoravskej*, kde sa tiež venuje problematike rozlohy Veľkej Moravy. V kapitole *Územný vývoj Veľkej Moravy v rokoch 833–873* analyzuje dochované písomné pramene k danej téme. Dochádza k záveru, že hranice jadra Veľkej Moravy sú stanovené len približne: na juhu tok Dunaja (po roku 858 aj s hornatinou Piliš), južné úpätie Matry po Tokaj, pravdepodobne rieka Uh, na severe hrebene Karpát, na západe Českomoravská vysočina a tok rieky Kamp.¹⁷ V stati o územnej expanzii za Svätopluka analyzuje písomné pramene a na ich základe predpokladá, že tento panovník rozšíril svoju moc do Vislanska, Čiech, pravdepodobne do Sliezska i Lužíc, ale aj do oblasti medzi Dunajom a Tisou i Zátisia.¹⁸

Ďalší významný odborník na slovenský stredovek Richard Marsina sa vyjadril k rozlohe Moravského a Nitrianskeho kniežatstva v publikácii *Meto-*

15 Ratkoš, 1986, s. 131–132.

16 Ibidem, s. 132.

17 Ratkoš, 1988, s. 56.

18 Ratkoš, 1988, s. 58.

dov boj. Moravské kniežatstvo sa nachádzalo podľa jeho mienky na dnešnej juhovýchodnej a strednej Morave, ale taktiež jeho súčasťou bola severná časť dnešného Dolného Rakúska a Záhorie (prinajmenšom severná a stredná časť). Pribinovo kniežatstvo bolo na strednom a dolnom Považí, Ponitří a na dolnom Pohroní. Hranica medzi kniežatstvami prebiehala Malými a Bielymi Karpatmi. Mohlo k nemu patriť územie Spiša, Novohradu a Gemera. Avšak zdôrazňuje, že pre posledne uvedené oblasti sa dá oprieť len o archeologické pramene.¹⁹

Alexander Ruttkay v prvom zväzku *Vojenských dejín Slovenska* poukazuje na skutočnosť, že expanzia Mojmirá, vyhnanie Pribinu a vytvorenie územia, ktoré sa považuje obvykle za jadro Veľkej Moravy, zodpovedajú všeobecným zákonitostiam zjednocovacieho procesu v počiatkoch veľkomoravského štátu. V priebehu druhej tretiny 9. storočia k spomínanému jadru mohli patriť okrem územia Moravy a Slovenska i severovýchodné oblasti Rakúska a Maďarska. Vznik tohto centrálného územia podľa jeho názoru možno dokázať predovšetkým výsledkami archeologických výskumov na západnom a severnom Slovensku. Tu je totiž pred prvou polovicou 9. storočia doložený zánik viacerých predveľkomoravských hradísk. Alexander Ruttkay tvrdí, že expanzia Mojmiróvcov odzrkadľuje už od začiatku aj hospodárske aspekty. Upozorňuje na výboje do stredoslovenskej oblasti, ktoré boli už v tom období známe pre svoje nerastné suroviny a boli predtým zrejme doménou Pribinu. Ako ďalší príklad uvádza vojenské výpravy Svätopluka na Potisie a do Vislanska, pričom dôvodom v tomto prípade bol prístup k solankám a možnosť kontroly obchodných ciest. Súčasne týmito vojenskými výpravami Mojmiróvci sledovali aj možnosť získať korisť a aj rozšíriť počet obyvateľov, ktorí patrili pod ich právomoc.²⁰ Alexander Ruttkay rozoznáva i ciele vedených vojen, ktoré boli väčšinou jednorazové (plienenie, zaviazanie nepriateľa k „vernosti“) alebo v zriedkavejších prípadoch trvalejšie (prípojenie cudzieho územia s možnosťou trvalej exploatacie). Do posledne menovanej kategórie kladie vojenské akcie v poslednej štvrtine 9. storočia proti Vislanom, Čechom a Lužickým Srbom spojené s priamou územnou anexiou.

19 Marsina, 1985, s. 23. Marsina, 2005, s. 26.

20 Ruttkay, 1994, s. 68.

Predpokladá, že primárny význam v tomto prípade malo zabezpečenie trvalého vojenského spojenectva, pretože „formy trvalejšej hospodárskej exploatacie takto dobytých území v prospech veľkomoravskej moci nie sú známe.“²¹ Ruttkay považuje za pravdepodobné, že

„spomenuté územia – asi okrem Vislanska – sa však nikdy nestali integrálnou časťou Veľkej Moravy, naopak, boli zákonitým zdrojom vojenskopolitického napätia a „nestability“ štátu a pri mocenskom zakolísaní dynastie Mojmirovcov sa od Veľkej Moravy odtrhli.“²²

Predovšetkým Svätoplukove vojenské výpravy do Zadunajska chápe ako snahu o neutralizáciu územia, z ktorého sa mala organizovať značná časť nepriateľských vojenských síl Východofranskej ríše proti Veľkej Morave a tejto preventívnej funkcii malo zrejme slúžiť aj vytvorenie veľkomoravského predpolia na pravom brehu veľkej dunajskej zákruty v oblasti Pilišských hôr.²³

Dušan Kováč v prehľadných *Dejinách Slovenska* píše, že v prvej tretine 9. storočia existoval nadkmeňový politický útvar so sídlom v Nitre (Nitrianske alebo Pribinovo kniežatstvo), ktorý mal centrum na dnešnom juhozápadnom Slovensku a zasahoval do Turca, na dolnú Oravu, Považie a odtiaľ po Spiš, Gemer a Zemplín na východnom Slovensku. Na tomto území sa mali vytvárať hospodársko-správne celky s centrami na hradiskách v Nitre, Pobeďime, Vyšnom Kubíne, Spišských Tomášovciach a v Brekove.²⁴ V časti venovanej politickým dejinám Veľkej Moravy konštatuje, že „Veľká Morava bola pomerne veľkým štátnym útvarom.“²⁵ Pri Svätoplukovi upozorňuje, že po roku 871 práve on nielen ríšu vnútorne upevnil, ale rozšíril ju až do Potisia, Maľopoľska, Čiech, Sliezska a Lužického Srbska. Vo svojej monografii poukazuje aj na to, že o polohe Veľkej Moravy existujú diskusie, či sa nachádzala na území Moravy a Slovenska. Podľa jeho mienky však poznatky

21 Ruttkay, 1994, s. 68.

22 Ibidem, s. 68–69.

23 Ibidem, s. 70.

24 Kováč, 1998a, s. 25.

25 Ibidem, s. 25.

písomných a archeologických prameňov svedčia o tom, že Veľká Morava sa rozkladala na území južnej Moravy a juhozápadného Slovenska.²⁶

V prvom zväzku *Kroniky Slovenska* sa nachádza aj časť o územnom vývoji Veľkej Moravy, kde sa rozlišujú tri obdobia: Prvé je datované medzi roky 833 až 871. Hranice ríše v tomto období mali tvoriť: na juhu tok Dunaja (po roku 858 aj s hornatinou Piliš na jeho pravom brehu), južné úpätie Matry po Tokajské vrchy, na východe pôvodne asi Hornád, prípadne Slanské vrchy, neskôr asi tok Uhu, na severe boli hranice totožné s hrebeňmi Karpát a na západe s Českomoravskou vrchovinou a riekou Kamp, ktorá sa vlieva do Dunaja. Druhé je *Obdobie Svätoplukovej ríše (871–894)*, kedy malo dôjsť k rozšíreniu hraníc Veľkej Moravy na všetky strany. Počas tejto epochy si niekedy v rokoch 874–879 mal Svätopluk podrobiť severne ležiace Vislansko, roku 880 pravdepodobne aj Sliezsko, roku 882 odraziť útok Bulharov i obsadiť územie medzi Dunajom a Tisou a ľavú stranu stredného Potisia a od roku 884 kontrolovať Zadunajsko. Roku 890 si podrobil Čechy a územie polabských Srbov. Tretie je *Obdobie postupného rozpadu Veľkomoravskej ríše (894–907)*. Tu sa uvádza, že po smrti Svätopluka I. sa podmanené krajiny postupne odpúťovali od Veľkej Moravy. Ako prvá odpadla Panónia, neskôr Čechy, ktoré sa roku 895 podrobili Východofranskej ríši, po nich roku 897 aj územie obývané polabskými Srbmi. Pravdepodobne v tomto období došlo aj k strate Sliezska. Vislansko ostalo závislé od Veľkej Moravy asi aj za vlády Mojmíra II. Okolo roku 896 začali územie Veľkej Moravy postupne obsadzovať starí Maďari, ktorí ju ohrozovali už aj predtým. Začiatkom 10. storočia Veľká Morava zanikla celkom. Jej územie (na západe po dnešné slovensko-české hranice) postupne zaberá novovzniknutý uhorský štát.²⁷

V roku 2000 vyšli ďalšie *Dejiny Slovenska* z pera popredných slovenských historikov. Dušan Čaplovič v nich spracoval kapitulu o Slovensku na začiatku stredoveku, kde sa venuje aj Nitrianskemu kniežatstvu a Veľkej Morave. Za centrálné územie Veľkej Moravy, ktoré do roku 846 ovládal Mojmír I., považuje prevažnú časť strednej a južnej Moravy, naddunajskú časť Rakúska, západnú polovicu územia Slovenska spolu s časťou oblasti Matry

26 Kováč, 1998a, s. 27, 29.

27 Kováč, 1998b, s. 102.

a Bukových hôr.²⁸ Pri Svätoplukovi konštatuje, že mier vo Forchheime mu uvoľnil ruky pre expanzionistickú politiku. Uvádza, že viaceré územné zisky boli len dočasné, pretože nebolo v silách a organizácii Veľkej Moravy ich udržať. Dušan Čaplovič ďalej uvádza, že Svätopluk na začiatku obsadil krajinu Vislanov, na východe na úkor Bulharov horné Potisie a postupne celé Podunajsko a po roku 890 na krátku dobu aj Čechy. V tom istom roku mu tieto územné zisky mal akceptovať mierom v Omuntesperchu aj východofranský kráľ Arnulf. V prípade Sliezska a Lužických Srbov sa zmieňuje o tom, že mocenské postavenie moravského panovníka uznávala elita kmeňových kniežat. V prípade Panónie predpokladá, že po Svätoplukových vojenských výpravách v rokoch 883–884 bolo k Veľkej Morave pripojené územie až po Drávu a Viedenský les.²⁹ Nasledujúce strany tejto stati sú už väčšinou venované rozpadu Veľkej Moravy.

Ján Steinhübel vo svojej práci *Nitrianske kniežatstvo* hranice Pribinovho kniežatstva vymedzil na základe rozmiestnenia hradísk. V údolí Váhu to mali byť Majcichov, Pobedim a Trenčín, ďalej na východnom okraji Malých Karpát Molpír pri Smoleniciach, Neštich a Bratislava, ktorá mala chrániť juhozápadný vstup. Na juhu mala hranicu zabezpečovať Mužla. Na severe túto funkciu plnili Prievidza-Hradec, Vyšehrad a Ostrá Skala na Orave a na východe mali dôležité postavenie Kalamárka pri Detve a Čingov na Spiši.³⁰ V prípade Moravského kniežatstva stotožňuje ústredné sídlo s Mikulčicami a uvádza ďalšie dôležité hradiská spolu s Devínom, ktoré ovládali Moravania.³¹ Pri Mojmirovom útoku mali zaniknúť hradiská v Pobedime, Majcichove, Čingove, ale aj Ostrá skala na Orave. Pri tomto tvrdení sa Steinhübel opiera o súčasný stav poznatkov z archeologických výskumov.³² Po získaní Nitrianskeho kniežatstva mal Mojmír ovládať skoro celé Slovensko, ktoré bolo od bulharského Potisia oddelené Novohradskými a Bukovými horami a od franských pohraničných mariet Dunajom. Tu mali vzniknúť nové hradiská ako na Váhu Ducové namiesto Pobedima, na Hornáde Smižany na-

28 Čaplovič, 2000, s. 77.

29 Ibidem, s. 85–86.

30 Steinhübel, 2004, s. 69.

31 Ibidem, s. 67.

32 Ibidem, s. 83.

miesto Čingova, na Hrone Zvolen-Môťová a Starý Tekov, ďalej Divinka pri Žiline a Šarišské Sokolovce.³³ V prípade Rastislavových výbojov Steinhübel datuje na základe písomných prameňov územný zisk Veľkej Moravy na severovýchode Zadunajska rokom 861. Túto oblasť mali Moravia ovládať až do príchodu Maďarov.³⁴ V súvislosti so zmienkou o prepadanutí moravského svadobného sprievodu franským vojenským oddielom predpokladá, že si v roku 871 Svätopluk pripútal svadbou najvýznamnejší kniežací rod v Čechách – Přemyslovcov.³⁵ V kapitole *Velkomoravské Potisie* na základe zmienky o dvoch Svätoplukových vojnách proti pohanom v *Živote Metodovom* rozoberá, kam smerovali jeho výboje po roku 874. Najprv to malo byť kniežatstvo na hornej Visle, kde sa prikláňa k názoru, že jeho knieža sídlilo v Krakove a vtedy, alebo o niečo neskôr si mal podrobiť aj Opoľanov. Ohľadom neurčitej zmienky o ďalšom boji Svätopluka proti ďalším Slovanom polemizuje, či to bolo proti Chorvátom na strednej Odre a Spréve alebo Slovanom v Potisí. Domnieva sa, že Chorváti sa nemohli postaviť na tak tvrdý odpor, čo mohli len Slovania v Potisí s bulharskou pomocou. Po víťazstve mohol Svätopluk ríšu rozšíriť až k dolnému Dunaju, kde mala prebiehať hranica s Bulharskou ríšou. Odvoláva sa na zmienku, že Kliment, Naum a Angelár sa po nútenom odchode z Moravy dostali až po prekročení dolného Dunaja na územie pod bulharskou správou. Na základe popisu rozlohy Veľkej Moravy od Konštantína Porfýrogeneta Steinhübel usudzuje, že Svätoplukova ríša zahŕňala na juhu oblasť neskoršieho Banátu a Báčky a na východe siahala po Biharské hory, ktoré tvorili prirodzenú prekážku pre ďalšiu expanziu. Sedmohradsko malo patriť Bulharsku.³⁶ Svätopluk mal počas bojov s Wilhelmovcami a Arnulfom v rokoch 883 a 884 úplne zničiť franskú moc v Zadunajsku a posunúť hranice k Dráve a Viedenskému lesu. Medzitým na jar 883 si mal podrobiť Čechy a v lete nasledujúceho roku potlačiť povstanie proti Bořivojovi – jeho námestníkovi v Čechách. Potom si mal podrobiť polabských Srbov a tým sa jeho ríša rozšírila až k Sále.³⁷

33 Steinhübel, 2004, s. 93–94.

34 Ibidem, s. 122, 126–127.

35 Ibidem, s. 131.

36 Ibidem, s. 132–133.

37 Steinhübel, 2004, s. 141–142.

Matúš Kučera píše v monografii s názvom *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*, že v období pred rokom 855 Rastislav so Svätoplukom pripojili k Veľkej Morave Hont, Gemer, Novohrad spolu so slovan-skými sídlami na hornej Tise. Na anexiu územia západne od Českomoravskej vysočiny podľa jeho mienky nemali silu a neovládli ani pravobrežie Dunaja.³⁸ Tento autor ďalej uvádza, že Svätoplukovi sa podarilo vybudovať ríšu, ktorej rozloha bola nad 300 000 km² a mala vyše milióna obyvateľov.³⁹ Kučera nedávno napísal populárnym štýlom ďalšie dielo *Kráľ Svätopluk*, kde jednu stať venuje Svätoplukovým výbojom. Využíva v nej aj citácie z dobových prameňov. Najprv uvádza výpravu proti vojvodovi na Visle. Píše, že išlo o územie dnešného Malopoľska, ktoré sa malo po roku 880 stať aj súčasťou Nitrianskeho biskupstva. Počas tohto ťaženia mali Svätoplukove vojská obsadiť moravsko-sliezske pomedzie a Sliezsko. Na týchto územiach museli byť dosadení veľkomoravskí miestodržiteľia a zostať vojenské posádky, ktorých úlohou bolo dohliadať na odvádzanie poplatkov. Viac pozornosti je tu venované expanzii do Zadunajska. Matúš Kučera zdôrazňuje, že pramene nehovoria, ako dlho toto územie patrilo k Veľkej Morave, ale tvrdí, že existujú indície, ktoré svedčia o tom, že táto oblasť bola dlhodobo poplatná Svätoplukovi. Za dôležitý považuje fakt, že týmito výpravami za Dunaj sa Svätopluk zmocnil starej obchodnej podunajskej komunikácie, ktorú dovtedy kontrolovali Frankovia.⁴⁰ V nasledujúcej kapitole sa už Kučera venuje Svätoplukovmu obsadeniu Čiech po roku 883 a výpravám na východ smerom do Sedmohradska a Potisia. V prípade posledne spomenutých území Kučera uvádza, že expanzia bola motivovaná náleziskami železnej rudy a soli.⁴¹

Slovenskí medievisti venovali oveľa viac priestoru v oblasti skúmania rozlohy a polohy VM predovšetkým v samostatných štúdiách. V roku 1947 uverejnil Ján Dekan článok o otázke politických hraníc Veľkej Moravy. Jej hranice s Východofranskou ríšou považuje za „konkrétne a medzi oboma štátmi nijaké viac-menej neutrálne pásmo.“⁴² Na začiatku príspevku polemii-

38 Kučera, 2008, s. 83.

39 Ibidem, s. 106.

40 Kučera, 2010, s. 74–79.

41 Ibidem, s. 80–92.

42 Dekan, 1948, s. 198.

zuje, v akej miere okrem histórie môžu prispieť k riešeniu problematiky výskumu hraníc aj poznatky z archeológie, porovnávacej jazykovedy a antropológie. Kladie si preto nasledujúce otázky:

- 1.Existuje korelácia medzi etnickým a politickým územím v takom zmysle, že v Európe 9. storočia sú hranice etnické nutne i politickými hranicami štátu?
- 2.Existuje akákoľvek fyzická alebo psychická, objektívna alebo subjektívna pravidelnosť, typickosť slovanského sídelného územia, ktorou sa líši tak od sídelného územia vyspelejších politických štruktúr germánskych ako i od sídelného územia menej vyspelých turkotatárskych a ugrofínskych kočovníkov?⁴³

Ján Dekan na prvú otázku odpovedá záporne, pretože príslušnosť panónskych Slovanov k Východofranskej ríši ako i efemérna závislosť lužických Srbov od Svätoplukovej ríše úplne vylučujú pravidelnosť podobnej korelácie. V druhom prípade však odpovedá kladne a poukazuje na skutočnosť, že porovnaním slovanského sídelného územia na sklonku prvého tisícročia n. l. zistil dvojakú pravidelnosť. Podľa jeho názoru totiž až na nepatrné výnimky sa sídla všetkých slovanských kmeňov a národov nachádzajú v lesnatom pásme s prirodzenou hranicou voči turkotatárskym nomádom, ktorú tvorí okraj stepnej zóny. Zároveň uvádza, že sídla jednotlivých slovanských kmeňov sa vyskytujú pozdĺž riek, ku ktorým gravitujú z hospodárskych a všeobecne životných potrieb.⁴⁴ Následne sa už Ján Dekan venuje vymedzeniu hraníc. Uvádza, že pred rokom 833 tvoril Dunaj južnú hranicu Mojmirovského panstva. Západná sa tiahla severozápadným smerom k Českomoravskej vysočine, východnú tvorili Karpaty a severnú Jeseníky. Po získaní Pribinovho kniežatstva sa východná hranica mala posunúť spočiatku k rieke Hron. Na základe vtedajšieho stavu archeologických nálezov načrtáva možnosť, že jej severná časť mohla byť na Liptove. Skôr však hovorí o hranici sídelného územia.⁴⁵ V prípade Svätoplukových výbojov Ján Dekan nepredpokladá, že by moravský panovník získal Panóniu do trvalej držby.⁴⁶ Zisk Čiech komentuje krátko. Obsiahlejšie sa vyjadruje o poplatkoch, ktoré mali

43 Dekan, 1948, s. 199.

44 Ibidem, s. 199.

45 Ibidem, s. 201–204.

46 Ibidem, s. 204–205.

odvádzať Lužickí Srbi a Sasi. Podľa jeho názorov sa v tomto prípade nejednalo o trvalý jav, a práve obsadenie Čiech malo za následok prirodzený príklon okolitých národov, ktorým hrozila východofranská expanzia. O trvalejšom územnom zisku v hornom Povislí sa vyjadruje skepticky. Predpokladá, že Svätopluk chcel v dôsledku zákazu dovozu soli z Bulharskej ríše na Veľkú Moravu len donútiť hornovislanske knieža k dodávkam soli z tejto oblasti.⁴⁷ Čo sa týka juhovýchodnej hranice sa Dekan domnieva, že oblasť medzi Dunajom a Tisou zostala zemou nikoho. O jedinom, v tom období známom, pohrebisku v Kráľovskom Chlmcu usudzuje, že sa nachádzalo už v *bulharskej sfére*. Moravania mohli mať rozmiestnené vojenské posádky pozdĺž obchodných ciest, ktoré zásobovali Veľkú Moravu soľou, ale toto územie im nepatrilo *právne*, ale len *via facti*.⁴⁸

Peter Ratkoš v prvej časti štúdie *Územný vývoj Veľkej Moravy (Fikcie a skutočnosť)* na základe písomných prameňov tvrdo polemizuje s názormi Imre Bobu o existencii Veľkej Moravy na srbskej Morave. V poslednom odseku píše, že

„nijaký seriózný historik si nemôže zamieňať polohu mojmirovskej Veľkej Moravy s mézijskou Moravou, kde navyše z 9. storočia niet dokladov na nijaké knieža ani na štátnu organizáciu (doložené je iba biskupstvo k r. 879), kde niet stopy po nejakej činnosti Mojmirovcov.“⁴⁹

Vo štvrtej stati svojho príspevku Ratkoš tvrdí na základe nálezov háčkovitých ostrôh, že Mojmír I. a Rastislav ovládali oblasť na pravom brehu Tisy. Na základe správy *Salzburských análov*, ktorá sa viaže k roku 858, o Rastislavovom zisku neurčitého územia predpokladá, že to bolo pohorie Piliša s prechodmi cez Dunaj.⁵⁰ Následne Ratkoš podrobne popisuje expanziu Svätopluka po roku 875. Prvá mala smerovať na sever do oblasti Visly a horného Sliezska. Pohanské knieža Vislanov spomínané v *Živote Metodovom* malo byť pokrstené niekedy v roku 875. Po vpáde Bulharov na územie Veľkej Moravy v roku 882 mal Svätopluk nielen odraziť útočníkov, ale sa aj zmocniť oblasti

47 Dekan, 1948, s. 205–206.

48 Ibidem, s. 211.

49 Ratkoš, 1985, s. 205.

50 Ibidem, s. 212.

v medziriečí Dunaja a Tisy, ľavého stredného Potisia, vrátane riečnej soľnej cesty na dolnom Maroši. Odvoláva sa pritom na zmienku Konštantína Porfyrogeneta o Nepokrstenej Veľkej Morave. V prípade vojenských útokov na Východnú marku predpokladá, že išlo len o odvetné a predovšetkým obranné akcie. Inak to malo byť v prípade Čechov a lužických Dalemincov i Srbov.⁵¹ Peter Ratkoš na záver uvádza, že veľkomoravské kniežatstvo sa týmito výbojmi zmenilo na ríšu, „ale násilne pripojené oblasti (okrem Vislanska) sa nepodarilo zliať v pevnejší štátny útvar.“⁵² Toto územie do roku 889 malo tridsať hradských miest a k tomu patrili aj nepravidelne vojensky kontrolované oblasti.⁵³ Nasledujúca stať je venovaná vláde Mojmíra II. a zániku Veľkej Moravy. Najprv sa venuje strate Čiech, Lužíc, Sliezska a Potisia. Mojmírovi II. malo zostať iba jadro Veľkej Moravy a Vislansko, a práve tu mala v roku 899 vzniknúť provincia so štyrmi diecézami.⁵⁴

Peter Ratkoš sa venoval aj otázke hranice Veľkej Moravy a Bulharska. Rozoberá názory, ktoré vychádzajú z údajov z *Anonymovej kroniky* a *Kosmovej kroniky*, že Veľká Morava siahala na východe po rieku Hron. Na základe interpretácie písomných prameňov a dokladov o obchode so soľou nakoniec dochádza k názoru, že spoločné hranice Veľkej Moravy s Bulharskom sa mohli rozprestierať len pozdĺž stredného toku rieky Tisy, kde bolo v dôsledku prírodných podmienok riedke osídlenie.⁵⁵ Peter Ratkoš vo svojom ďalšom príspevku o kontinuite slovenského osídlenia v 9.–11. storočí uviedol, že Svätoplukove výboje prevládli nad jadrom Veľkej Moravy, a teda nad územím starej Moravy s Moravským poľom a územím Slovenska s podmatranskou oblasťou po Tisu. Uvádza, že Svätopluk pred rokom 890 dobyl Vislansko, možno Sliezsko, Zátisie po ústie Tisy, premyslovské Čechy a zrejme Lužice.⁵⁶

Richard Marsina v úvode svojej štúdie *Poloha a rozloha Veľkej Moravy* polemizuje s názormi Imre Bobu, Petra Püspökiho Nagya, ktorí kládli jadro

51 Ratkoš, 1985, s. 214–215.

52 Ibidem, s. 216.

53 Ibidem, s. 216.

54 Ibidem, s. 216–219.

55 Ratkoš, 1955, s. 206–216.

56 Ratkoš, 1984, s. 18–19.

Veľkej Moravy do okolia dnešnej Srijemskej Mitrovice. Tieto hypotézy jednoznačne vyvracia. Následne sa už venuje polohe Veľkej Moravy v jednotlivých obdobiach. Už na začiatku pripomína fakt, že priame doklady o hraniciach Veľkej Moravy sa nezachovali. Podľa jeho názoru sa pôvodné Moravské kniežatstvo rozprestieralo v povodí rieky Moravy; jeho západnú hranicu tvorila Českomoravská vysočina a východnú Biele a Malé Karpaty, na juhu siahalo až takmer po Dunaj. Pribinovo Nitrianske kniežatstvo situuje do priestoru povodia dolného, sčasti aj stredného Váhu, do Ponitria a do dolného Pohronia, západnou hranicou mala byť východná hranica Moravského kniežatstva a južnou Dunaj. Devín pokladá za najjužnejšie a najvýchodnejšie hradisko Moravského kniežatstva. Len v hypotetickej rovine predpokladá, že v jeho blízkosti už v časoch Pribinu vznikla pevnosť Nitrianskeho kniežatstva a mohlo ísť o Bratislavu. Na druhej strane však poukazuje na skutočnosť, že to nepotvrdili archeologické výskumy. Uvádza aj možnosť, či na juhu nepatrilo Nitrianskemu kniežatstvu aj územie v severovýchodnom Zадunajsku v Pilišskom pohorí s opornými bodmi na dnešnom Vyšehrade (Visehrad) a v Ostrihome (Esztergom). Východnú hranicu Nitrianskeho kniežatstva umiestňuje do pohorí na východ od dolného Hrona, ale presne ich nepomenováva. Za sporné považuje, či na strednom Hrone nesiahalo územie Pribinovho kniežatstva až do Žiarskej a Zvolenskej kotliny. V prípade Turca usudzuje, že tu sídlil menší kmeň, ktorý mal svojho náčelníka v istej závislosti od Nitrianskeho kniežatstva.⁵⁷ Richard Marsina predpokladá, že po roku 833 Mojmír I. pokračoval vo výbojoch na územiach, kde nenarazil na odpor Východofranskej ríše. Konkrétne uviedol, že sa mohol zmocniť Žilinskej kotliny a dolnej Oravy. Domnieva sa, že za jeho nástupcu Rastislava pokračovala expanzia a trvalo sa podarilo dobyť aj za pomoci údelného nitrianskeho vojvodu Svätopluka územia až po Spiš a Gemer. V prípade samotného Svätopluka predpokladá, že začal organizovať výboje až po uzavretí mieru vo Forchheime roku 874. Mali smerovať na sever, severozápad, východ a juhovýchod do slovanských oblastí, ktoré nepokladala Východofranská ríša za svoju záujmovú sféru. Okolo roku 890 podľa jeho názoru Svätopluk ovládal okrem pôvodnej Veľkej Moravy Čechy, Lužice, Sliezske (alebo jeho južnú

57 Marsina, 1992, s. 7–8.

časť), Malopoľsko, dnešné severovýchodné Maďarsko a aj Zátisie v dnešnom Rumunsku.⁵⁸ V štúdiu je zachytený aj rozpad Veľkej Moravy. Keď došlo k obnoveniu cirkevnej organizácie na Veľkej Morave okolo roku 899, mal Mojmir II. ovládať územie zmenšené o Čechy, Lužice, Zátisie a Potisie (prípadne jeho časť). Uvádza, že ak novovymenovaný arcibiskup Ján bol na čele arcidiecézy vo vlastnej Morave a jeden z biskupov bol na čele Nitrianskej diecézy, tak ostatní dvaja biskupi boli menovaní pre územia, ktoré boli mimo pôvodnej Veľkej Moravy.⁵⁹ Na záver Marsina zdôrazňuje, že

„Veľká Morava ako štátny útvar trvala okolo trištvrte storočia a ako sme videli, jej rozloha sa menila. Preto ak sa hovorí o Veľkej Morave, treba mať na pamäti tento vývoj a nevidieť vo Veľkej Morave od začiatku jej trvania mocný štátny útvar – Svätoplukovú ríšu, ktorá vo svojom najväčšom rozsahu jestvovala len niekoľko rokov.“⁶⁰

Naposledy sa problematike polohy Veľkej Moravy zo slovenských historikov venoval Miroslav Kamenický vo svojom krátkom príspevku, no predstavil tu len názory Imre Bobu, Charlesa R. Bowlesa, Heinricha Kollera a predovšetkým Martina Eggersa. Článok má len informatívny charakter a nesnaží sa o konfrontáciu s problematickými stanoviskami uvedených zahraničných autorov.⁶¹

Prednedávnom sa na stránkach Historického časopisu rozvinula diskusia o termínoch dedina, ves, selo.⁶² Významný slovenský jazykovedec Pavol Žigo prezentoval výsledky projektu *Slovenský jazykový atlas*. Poukázal na skutočnosť, že termín dedina sa dodnes vyskytuje na území rozvinutých formácií 9. storočia, t. j. na území bývalej Veľkej Moravy a Nitrianskeho kniežatstva.⁶³

58 Marsina, 1992, s. 8–11.

59 Ibidem, s. 12.

60 Ibidem, s. 13.

61 Kamenický, 2002, s. 67–70.

62 Žigo, 2009, s. 329–338. Žigo, 2011, s. 119–125. Uličný, 2010, s. 575–585.

63 Žigo, P.: Dedina – ves – selo – derevňa v nárečiach starých Slovanov. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 2 s. 331.

Rozloha a poloha Veľkej Moravy má svoje miesto aj v mapových prílohách v prípade monografií a atlasov. Prvý, skôr náčrt hraníc Veľkej Moravy možno nájsť v *Slovenských dejinách* od Františka Hrušovského.⁶⁴ Peter Ratkoš sa spolupodieľal na tvorbe farebnej mapy *Velkomoravská ríša*, ktorá bola súčasťou *Školského atlasu československých dejín*.⁶⁵ Na základe jeho názorov o rozlohe Veľkej Moravy bola vypracovaná mapa, ktorá vyšla v prvom diele *Kroniky Slovenska*.⁶⁶ Územný vývoj od roku 830 do 895 je zachytený na farebnej mape uverejnenej Jánom Dekanom v publikácii *Veľká Morava. Doba a umenie*.⁶⁷ Čiernobiely prepracovanie bolo publikované v prvom zväzku *Vojských dejín Slovenska*.⁶⁸ Doteraz najväčší rozsah Veľkej Moravy je zachytený na mape, ktorá je súčasťou monografie *Nitrianske kniežatstvo* od Jána Steinhübla.⁶⁹ Jej farebné prevedenie bolo uverejnené vo *Vojskej kronike*.⁷⁰ Najprepracovanejšie mapy sú publikované v slovenskom *Ottovom historickom atlase*, kde sa ich nachádza hneď niekoľko a vychádzajú z mapy Jána Steinhübla.⁷¹ Jednoduché mapy obsahujú akademické dejiny Slovenska ako aj *Dejiny Slovenska* od Dušana Kováča.⁷² Bohužiaľ, príspevky uverejnené v zborníkoch a časopisoch neobsahujú mapové prílohy.

V slovenskej historiografii sa do diskusií ohľadom hraníc Veľkej Moravy zapájali prevažne historici, ktorých názory sa menili podľa prameňov i poznatkov, ktorými disponovali. V 18. a 19. storočí boli predstavy o polohe a rozlohe Veľkej Moravy spájané s národným obrozením. Práce vznikali ako odpovede na diela, ktorými ich autori chceli dokázať nadradenosť Maďarov nad slovanskými etnikami, a predovšetkým Slovákmí. Rezonuje v nich prevažne zdôraznenie autochtonnosti Slovanov, resp. Slovákov na území vtedajšieho Uhorska. Autori sa opierali o informácie, ktoré im poskytovali v tom

64 Hrušovský, 1939, s. 47.

65 *Školský atlas československých dejín*, 1967, s. 2.

66 Kováč, 1998b, s.

67 Dekan, 1976, s. 73–73.

68 Klein – Ruttkay – Marsina, 1994, s. 69.

69 Steinhübel, 2004, s. 134.

70 Segeš, 2007, s. 15.

71 Kršák, 2009, s. 64–74.

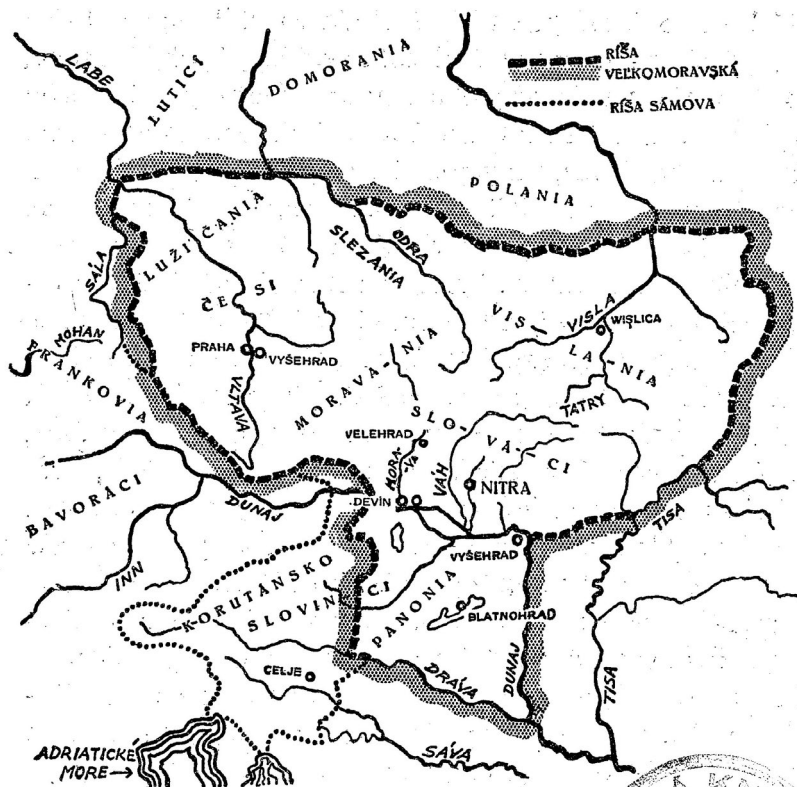
72 Ratkoš, 1986, s. 110. Kováč, 1998a, s. 26. Mapu z *Dejín Slovenska I.* z roku 1986 prevzal Matúš Kučera. Pozri Kučera, 2008, s. 103.

období známe historické pramene. Po roku 1945 mali príspevky o rozlohe a polohe Veľkej Moravy kvalitatívne vyššiu úroveň. Názory o polohe, ale predovšetkým rozsahu Veľkej Moravy sa objavujú prevažne v monografických prehľadových prácach o dejinách Slovenska. Vzniklo však aj niekoľko samostatných článkov z pera popredných slovenských medievistov, ktoré vyšli v zborníkoch a časopisoch. Výnimočný charakter majú príspevky Petra Ratkoša a Richarda Marsinu publikované po roku 1971, ktorými reagovali na monografiu *Moravia's History reconsidered*⁷³ od Imre Bobu, pretože tento kládol Veľkú Moravu na územie srbskej Moravy. Slovenskí historici vyjadrili negatívne stanovisko na údaje uverejnené v tejto publikácii a prezentovali svoje stanovisko podoprené historickými ako aj archeologickými prameňmi. Celkove názory slovenských historikov sú rôznorodé. Od starších prác, kde sa uvádzalo len pomenovanie území, ktoré patrili pod Veľkú Moravu, sa v monografiách a predovšetkým v štúdiách, ktoré vznikli po roku 1945, objavujú aj tendencie presnejšieho určenia hraníc pomocou riek a pohorí, ktoré tvoria prirodzenú hranicu. V novších prácach sa kladie dôraz aj na odlíšenie jadra Veľkej Moravy od oblastí, ktoré boli pod nadvládou dočasne alebo odvádzali poplatky, prípadne boli len cieľom vojenských výprav. Do budúcnosti si myslím, že k otázke skúmania rozlohy Veľkej Moravy môže výraznou mierou prispieť archeológia.

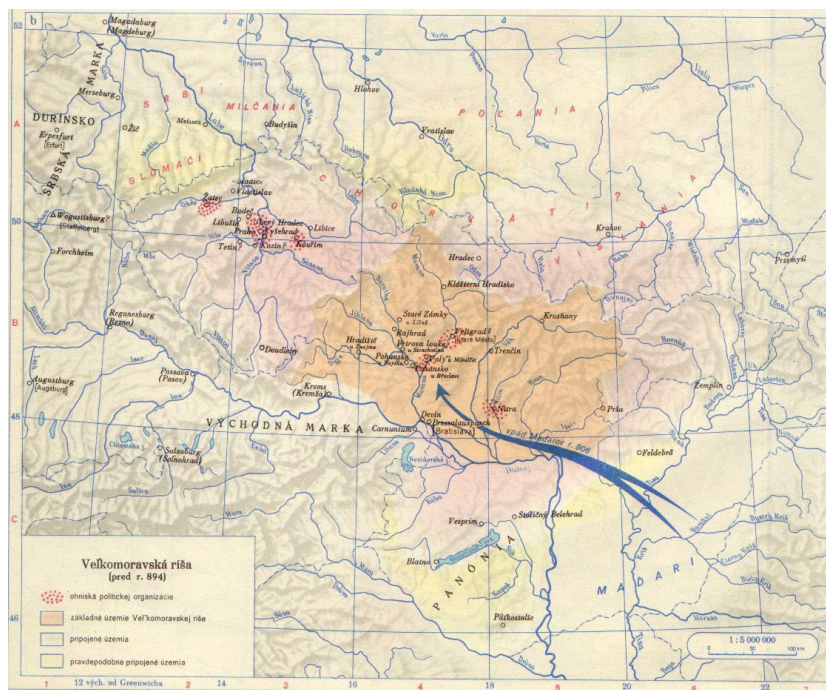
73 Boba, 1971.

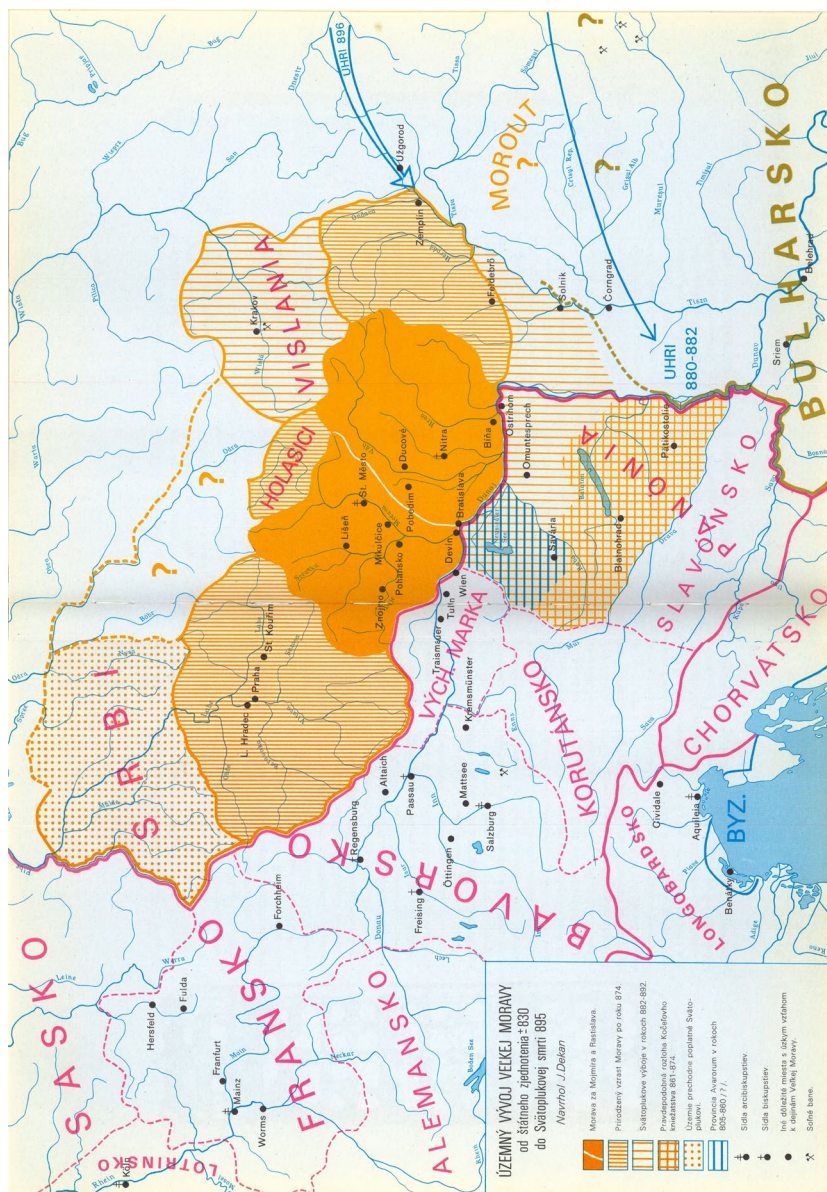
Mapy

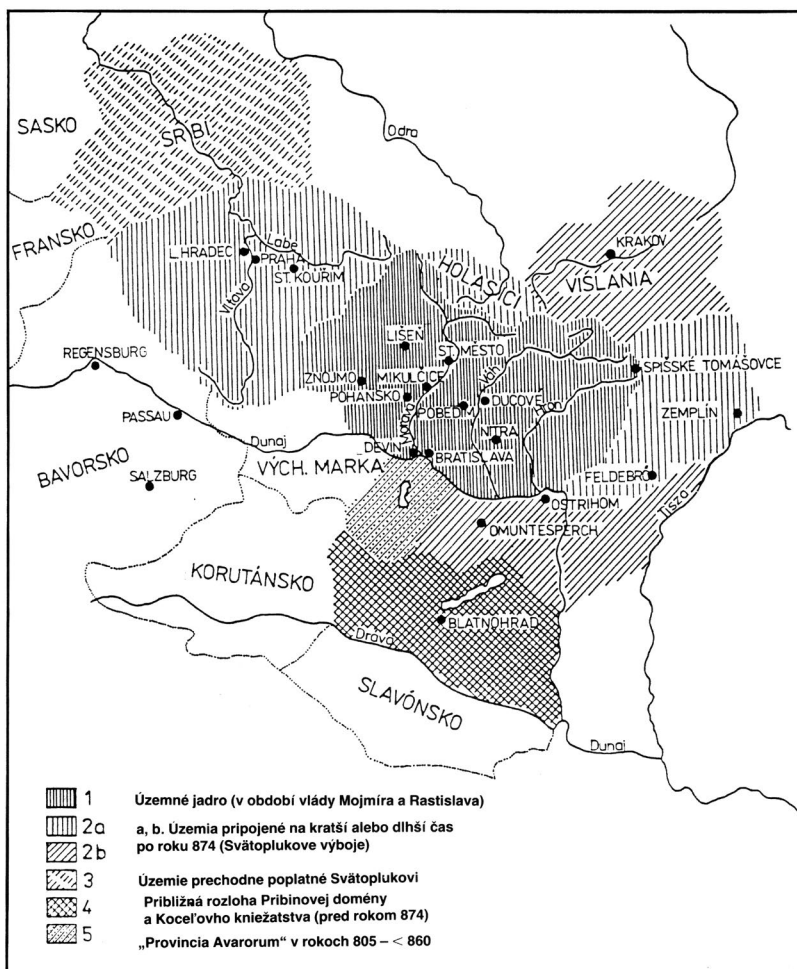
Mapa 1. Samova ríša a Veľká Morava (Hrušovský 1939, s. 47)

Mapa 2. Územný vývoj Veľkej Moravy od zjednotenia (830) do Svätoplukovej smrti (894) (Dekan 1976, s. 72–73)

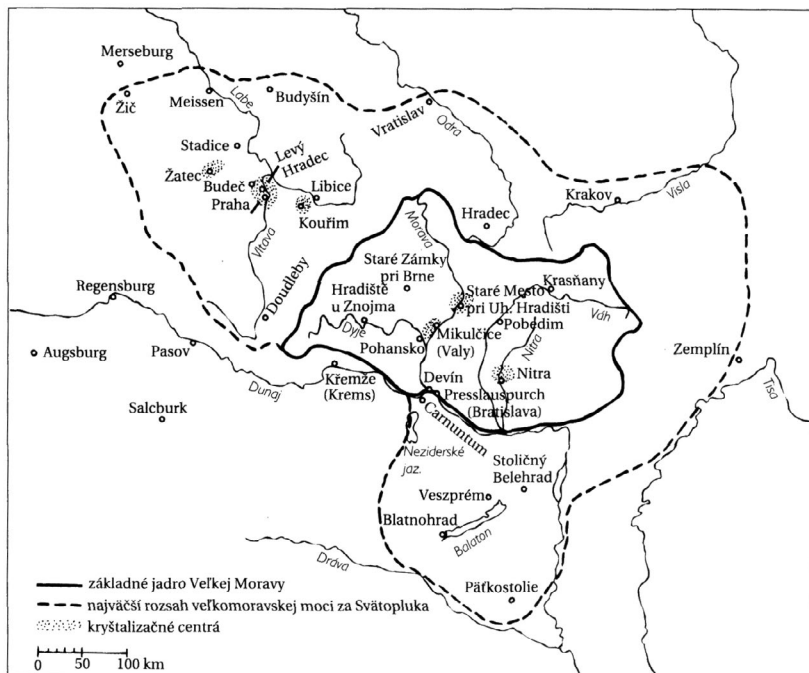

Mapa 3. Velkomoravská říša před rokem 894 (ŠKOLSKÝ ATLAS ČESKOSLOVENSKÝCH DEJÍN 1967, s. 2)

*Územný vývoj Veľkej Moravy od zjednotenia (830)
do Svätoplukovej smrti (894). Podľa J. Dekana*

Mapa 5. Územný vývoj Veľkej Moravy od zjednotenia (830) do Svätoplukovej smrti (894) (podľa Jána Dekana) (Klein – Ruttkay – Marsina 1994, s. 69)

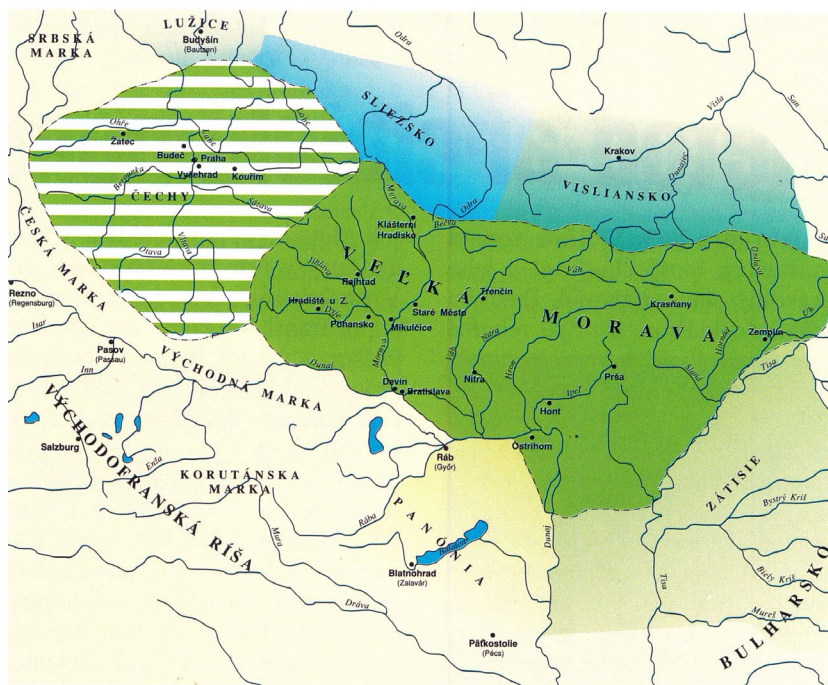

Velkomoravská ríša

Mapa 6. Velkomoravská ríša (Kováč 1998, s. 26)

Predpokladaný rozsah Veľkej Moravy

(podľa P. Ratkoša)

	Veľká Morava v r. 846—895		890—894 Čechy
	874—? Visliansko		890—897 Lužice
	880—? Sliezsko		územie prechodne kontrolované v r. 881—894
	881—896 Zátisie		rekonštruovaná hranica

Mapa 7. Predpokladaný rozsah Veľkej Moravy podľa Petra Ratkoša (Kováč a kol. 1998, s. 102)

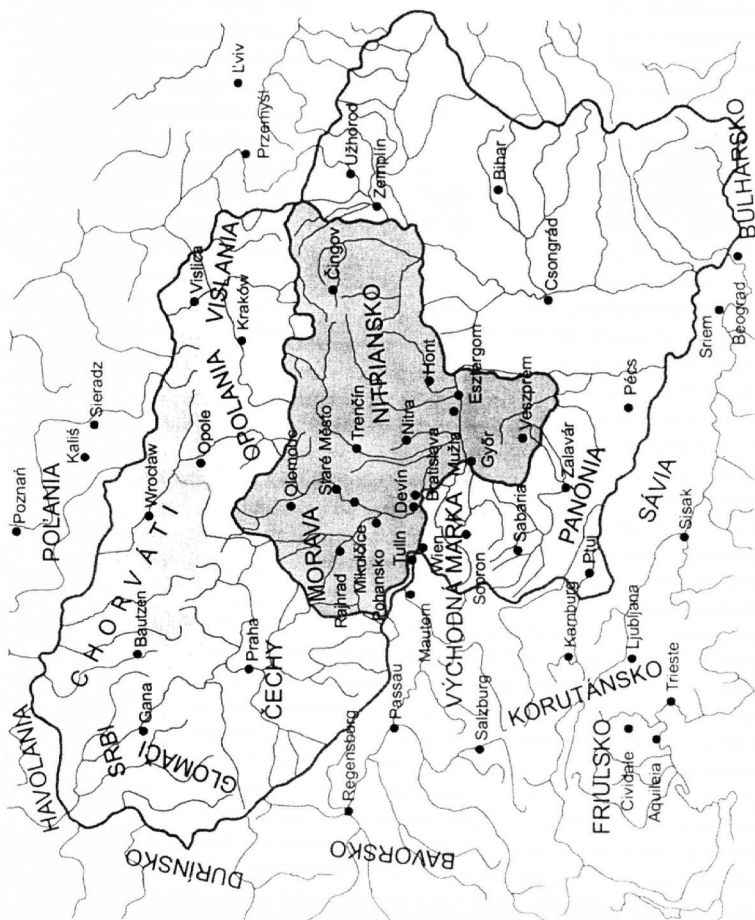

Mapa 8. Svätoplukova ríša (Steinhübel 2004, s. 134)

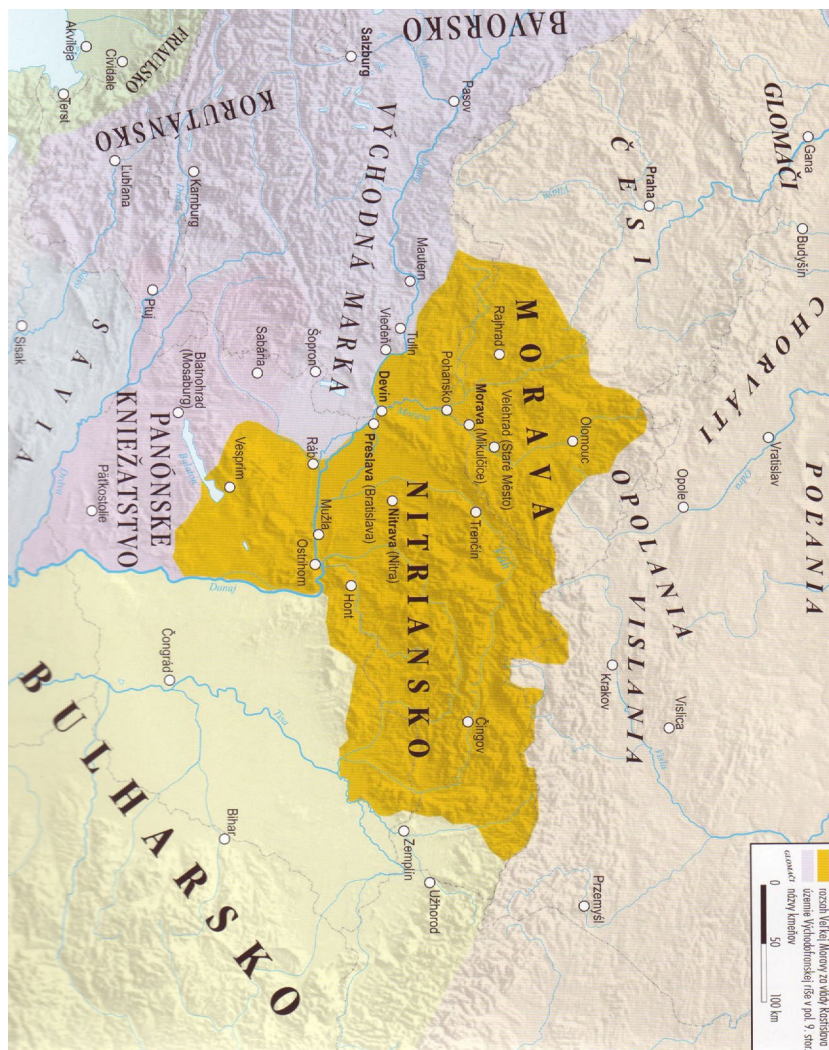
Svätoplukova ríša

- Veľká Morava za vlády Rastislava
 Najväčší rozsah Svätoplukovej ríše

Svätoplukova ríša.

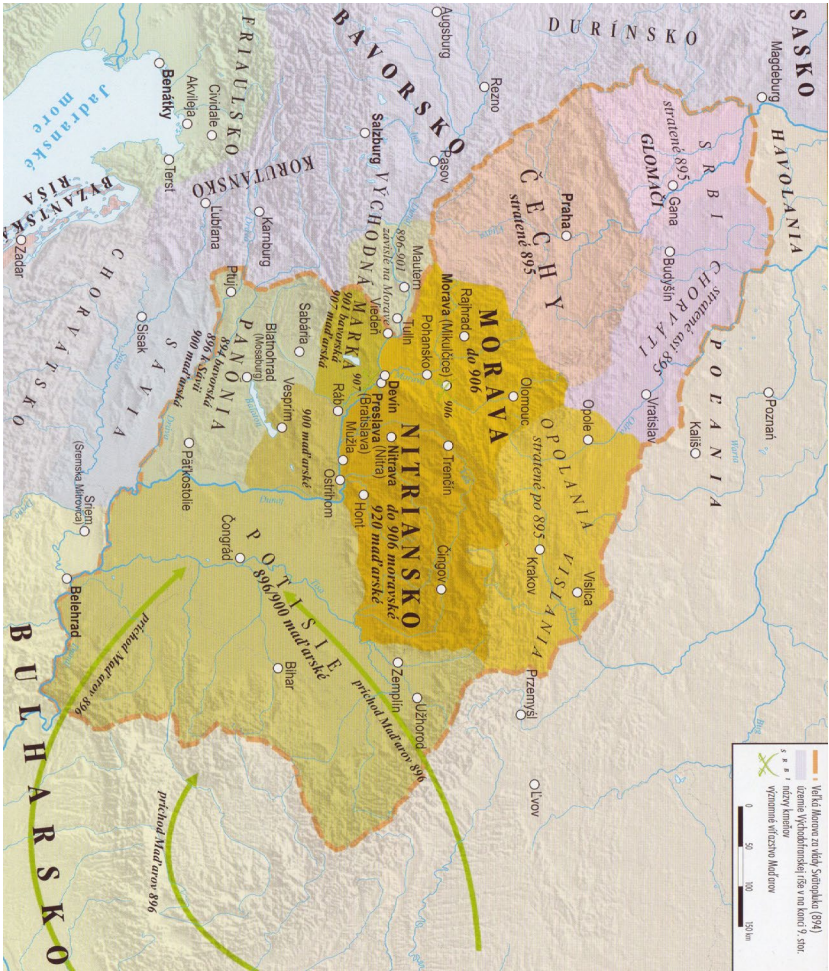
Mapa 9. Jadro a hranice vplyvu Veľkomoravskej ríše na konci vlády Svätopluka (spracované podľa J. Steinhübela) (Segeš a kol. 2007, s. 15)

Mapa 10. Velká Morava do roku 870 (Kršák 2009, s. 64)

Mapa 11. Najväčší rozsah Veľkej Moravy za vlády Svätopluka I. (Kršák 2009, s. 70)

Mapa 12. Obsadzovanie Velkej Moravy Madarmi od roku 896 (Kršák 2009, s. 74)

Literatúra

- BOBA, I. (1971): *Moravia's History reconsidered. A reinterpretation sources*. Hague: Nijhoff.
- BOKES, F. (1946): *Dejiny Slovenska a Slovákov. Od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava: SAVU, 1946.
- ČAPLOVIČ, D. (2000): Slovensko na začiatku stredoveku. In ČAPLOVIČ, D. a kol.: *Dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP, s. 57–99.
- DEKAN, T. J. (1948): Príspevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy. In *Historica Slovaca*, roč. 5, s. 198–211.
- DEKAN, J. (1976): *Veľká Morava. Doba a umenie*. Bratislava: Tatran.
- FÁNDLY, G. (1793): *Compediata historia gentis Slavae*. Tyrnaviae: Expensis D. D. Praenumerantium, Literatae Slavicae Societatis Sociorum.
- HRUŠOVSKÝ, F. (1939): *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Hrušovský, F. (1942): *Obrázkové Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- KAMENICKÝ, M. (2002): Nové názory na polohu Veľkomoravskej ríše. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica 45*, Bratislava, s. 67–70.
- KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R. (eds., 1994): *Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky.
- KOVÁČ, D. (1998a): *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOVÁČ, D. a kol. (1998b): *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava: Fortuna Print.
- KRŠÁK, P. (ed., 2009): *Ottov historický atlas. Slovensko*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- KUČERA, M. (2008): *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- KUČERA, M. (2010): *Kráľ Svätopluk*. Martin: Matica slovenská.
- MARSINA, R. (1985): *Metodov boj*. Bratislava: Obzor.
- MARSINA, R. a kol. (1986): *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Veda.

- MARSINA, R. (1992): Poloha a rozloha Veľkej Moravy. In *Slavica slovaca*, roč. 7, č. 1, s. 4–14.
- MARSINA, R. (2005): *Metodov boj*. Druhé vydanie. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- PAPÁNEK, G.: *Historiae gentis Slavae – De regno regibusque Salvorum. Quinque Ecclesiis* 1780
- RATKOŠ, P. (1955): K otázke hranice Veľkej Moravy a Bulharska. In *Historický časopis*, roč. 3, s. 206–218.
- RATKOŠ, P. (1961): Počiatky feudalizmu na Slovensku. Veľkomoravská ríša. In HOLOTÍK, L. – TIBENSKÝ, J.: (eds.). *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 85–119.
- RATKOŠ, P. (1984): Kontinuita slovenského osídlenia v 9.–11. storočí. In *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické štúdie*. 27-2. Bratislava, s. 13–38.
- RATKOŠ, P. (1985): Územný vývoj Veľkej Moravy. (Fikcie a skutočnosť). In *Historický časopis*, roč. 33, č. 2, s. 200–223.
- RATKOŠ, P. (1986): Obdobie včasného feudalizmu. Prvá časť. Veľkomoravské obdobie (do roku 907). In MARSINA, R. a kol.: *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, s. 88–164.
- RATKOŠ, P. (1988): *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1988
- RUTKAY, A. (1994): Slovensko v 5.–10. storočí – náčrt dejín a pramene pre poznanie vojenstva. In KLEIN, B. – RUTKAY, A. – MARSINA, R. (eds.): *Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, s. 78–88.
- SASINEK, V. F. (1867): *Dejiny národov drevných na území terajšieho Uhorska*. Skalica.
- SASINEK, V. F. (1912): *Stručný dejepis Uhorska*. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom vlastným.
- SEGEŠ, V. a kol. (2007): *Slovensko-vojenská kronika*. Bratislava: Pefekt.
- STEINHÜBEL, J. (2004): *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava: Veda – Rak.
- SZKLENÁR, G. (1784): *Vetustissimus Magnae Moraviae situ set primus in eam Hungarorum ingressus et incursus*. Posonii.

- Školský atlas československých dejín* (1967). Praha: Kartografické nakladatelstvo.
- TIBENSKÝ, J. (1947): Juraj Sklenár a jeho spor s Katonom o rozlohe Veľkej Moravy. In *Historický sborník Matice slovenskej*, roč. 5, s. 350–373.
- TIBENSKÝ, J – Papánek, J. – Sklenár, J. (1958): *Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*. Martin: Osveta.
- TIBENSKÝ, J. (1964): *Juraj Fándly – výber z diela*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ULIČNÝ, F. (2010): O pôvode a význame slov ves, dedina, mesto. In *Historický časopis*, roč. 58, č. 3, s. 575–585.
- ŽIGO, P. (2009): Dedina – ves – selo – derevňa v nárečiach starých Slovanov. In *Historický časopis*, roč. 57, č. 2, s. 329–338.
- ŽIGO, P. (2011): O pôvode a význame slov ves a dedina. In *Historický časopis*, roč. 59, č. 1, s. 119–125.

VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÁ TRADICE O VELKÉ MORAVĚ – K INSTRUMENTALIZACI HISTORICKÉ TRADICE¹

David Kalhous

Velká Morava jako mocenský útvar zazářila během Svatoplukovy vlády jen v krátkém dějinném údobí, čítajícím snad jen dvě desetiletí. Ačkoli tamní vládnoucí dynastie vymřela, i přesto, že tamní arcibiskupství zaniklo, nacházeli si Cyril, Metoděj a zejména Svatopluk cestu na stránky legend a kronik po celý středověk, a to nejenom na dnešním území Čech a Moravy. V průběhu 10.–12. století se nimi setkáme v *Kristiánově legendě*, vzniklé na sklonku 10. století v Čechách, nebo v Řezně, ve *Skazanii o preloženii knig*, které sepsal anonym na Rusi počátkem 11. století, či v *Život sv. Klimenta* Teofylakta z Ochridu.² Originální vypravování o pádu Velké Moravy proniklo před počátkem 11. století i do kronik Reginona z Prümü, Widukinda z Korvei, Liutpranda z Cremony či Dětmara z Merseburku. Cílem této studie bude prozkoumat, jakým způsobem přecházely jednotlivé motivy této tradice mezi jednotlivými texty a proč.³ Jistou inspirací mi byla strukturalistická studie *Morfologie pohádky* Vladimira J. Proppa alespoň v tom smyslu, že se pokouší

1 Studie vznikla s podporou grantového projektu *Magnae Moraviae Fontes Historici* N. S. I, financovaného GA ČR P405/12/0625.

2 Srov. k dalšímu Kalhous, 2012, s. 193–208.

3 V zásadě lze každý literární text chápat jako pokus o založení tradice v tom smyslu, že každý autor usiluje o pochopení svého textu, jeho přijetí a následné rozšíření, tedy o to, aby byl jeho text předáván, tradován. Důvody rozšíření textu však nemusí odrážet původní záměr autora, ne každý text narazí na „ideálního čtenáře“ (ve smyslu U. Eca) a zejména ve středověku platí, že jsou starší texty úmyslně měněny a zasazeny do nových rukopisných kontextů a přinášejí informaci, jež se od původního autorského záměru může velmi lišit, jak ukazují např. průzkumy rukopisné tradice kroniky tzv. Fredegara. Je zřejmé, že ne každému autorovi se podaří, aby jeho text doznal záhy rozšíření. V souvislosti s Kristiánem lze o skutečné literární tradici hovořit až ve 14. století, kdy se text výrazněji rozšířil a stal se základem dalších, zejména legendistických textů. Za terminologické upřesnění v průběhu diskuse děkuji dr. Bugelovi.

upozorňovat na opakující se motivy. Nicméně se nezaměřuji na odhalení jednotlivých „stavebních kamenů“ vypravování, předkládaný text má především upozornit na způsoby diferenciací sdělení prostřednictvím originálního výběru a dotváření v podstatě stabilních motivických celků. Prostředkem bude jednak komparativní analýza, jednak rozbor funkce „velkomoravských momentů“ v jednotlivých kronikách a hagiografických skladbách.

Kromě dvou, respektive tří základních textů, které vznikly již v průběhu poslední třetiny 9. století, *Život sv. Konstantina-Cyrila*, *Život sv. Metoděje* a *Vita Climenti cum translatione*, dokážeme již na sklonku 10. a na počátku 11. století zachytit některé motivy, případně zápletky, jež z této tradice nevycházejí a jejichž použití v textu si můžeme spojit se snahou legitimizovat a nadat smyslem cíle autorů, nebo spíše jejich vidění světa. Není proto divu, že Teofylakt, opírající se o starší bulharskou tradici 10. století nepochybuje o tom, že cyrilometodějská misie v první řadě usilovala o obrácení Bulharů⁴ a že tamní carství bylo i vzhledem k osudu Metodějových žáků jediným legitimním dědicem práv a nároků Cyrila a Metoděje, jednak světců, jednak zřejmě vlivných mužů církevního světa.⁵ Ruská tradice naopak zevšeobecňuje význam úsilí misie, které přikládá cíl obrátit všechny Slovary, a tedy i Rusy.⁶ Opět úžeji určuje dědice Velké Moravy a její církve benediktin českého původu Kristián, který je identifikuje s Přemyslovci, respektive „Bohemany“.⁷

Kristián jednak obhajoval slovanskou liturgii a písmo, jak snadno pochopíme po přečtení řeči, již vložil do úst Cyrilovi v Římě,⁸ jednak neopomněl zmínit Metodějovo ustanovení arcibiskupem z rukou nejmenova-

4 *MMFH II*, 1967, s. 204; *Ibidem*. IV. 16, s. 211: „του θείου τε χαταξιοῦσθαι βαπτίσματος καὶ χριστιανίζειν ἤρξατο ὅτε δὴ καὶ οἱ ἅγιοι οὗτοι, Κύριλλος, φημί, καὶ Μεθόδιος, τὸ πλῆθος τῶν πιστευόντων ἰδόντες, καὶ ὡς πολλὰ μὲν γεννῶται Θεοῦ τέκνα δι' ὕδατος τε καὶ πνεύματος, καὶ τροφῆς δὲ πάντως πνευματικῆς δέονται, γράμματά τε ἐξεύροντο χαθ' ἃ προειρήκαμεν, καὶ τὴν τῶν γραφῶν ἐπὶ τὸ Βουλγαρικὸν μετάθεσιν ἐποιήσαντο, [...]“

5 *Ibidem*, VII. 24 – XI. 41, s. 218–226; *Ibidem*, XVI. 47, s. 233. Užívám překladů D. Bartoňkové tamtéž.

6 Д. С. Лихачев, 1950, s. 16.

7 Ludvíkovský, 1978, s. 12–20.

8 Ludvíkovský, 1978, s. 12–14.

ného vládce Moravy.⁹ Vazbu Metodějova stolce k Panonii a údajné dědictví po sv. Andronikovi, jež bylo tak drahé autoru *Života Metoděje*, opomíjí snad v obavách z případných nároků těch vládců, jejichž panství ležela Sirmiu a Panonii blíže.¹⁰

Klíčovým momentem v Kristiánově vypravování je jistě zmínka o tom, že po několika pokojných letech však vladaře, který Metoděje ustanovil, připravil o moc jeho „zlotřilý“ příbuzný Svatopluk,¹¹ jenž svého metropolitu nerespektoval a povoloval, aby „světlo obcovalo s temnotami“ – Kristián zde využil dopisu sv. Pavla Korinským, kde světec ostře kritizuje toleranci křesťanství k „modloslužebnictví“, které podle něj odporuje Božímu přání a může vést k tomu, že se přeruší vazba společenství vyvolených k Hospodinu.¹² Velká Morava a její lid byli prokleti, země padla, tvrdí Kristián.¹³ Kristián ovšem také zmiňuje, že na Svatoplukově dvoře byl samotným Metodějem pokřtěn Přemyslovec Bořivoj, jemuž arcibiskup prorokoval, že se stane „pánem pánů svých“.¹⁴ Je přitom zřejmé, že Kristián neusiloval pouze o ospravedlnění českého panství na Moravě, avšak také sledoval nároky

9 Ludvíkovský, 1978, s. 14. Zmínka o sedmi biskupech neodkazuje ke skutečnému počtu Metodějových sufragánů, má spíše symbolickou funkci. Mohli bychom zde uvažovat – zejména v souvislosti se zmiňovanými sedmi biskupy – o tom, že se jedná o reakci na pilgrimská falza, jež se rovněž zmiňují o „římských a gepidských“ počátcích panonského křesťanství. S nimi ostatně spojil původ této zprávy již Dobrovský, 1948, s. 80–81. O sedmi biskupech viz rovněž Waitz, 1878, s. 28.

10 K ní Kalhous, 2009, s. 268–285.

11 Ludvíkovský, 1978, s. 14–16.

12 Ibidem, s. 16: „[...] *non est societas luci ad tenebras nec conventio Christi cum Belial* [...]“ Jedná se o biblický odkaz k Druhému listu Korinským, 6.14–18: „[...] *nolite iugum ducere cum infidelibus quae enim participatio iustitiae cum iniquitate aut quae societas luci ad tenebras quae autem conventio Christi ad Belial.*“

13 Ludvíkovský, 1978, s. 16. Líčení může být samozřejmě literární stylizací. Starší bádání vesměs předpokládá, že Kristián znal a využil listu Štěpána V., který se zmiňuje o tom, že Metoděj měl na Moravany skutečně uvrhnout klatbu. Viz např. poznámka J. Ludvíkovského k edici *Kristiánovy legendy* na s. 139.

14 Ibidem, s. 18. Kristián, zdá se, v Metodějově řeči mohl parafrázovat slova neznámého autora Metodějova *Života* o Velké Moravě v době, která následovala po Metodějově ustanovení arcibiskupem, viz *MMFH II*, 1967, s. 154: „от того же дѣле велими начатъ расти оучение божие и стрижьници множитися въ вѣсѣхъ градѣхъ и погании вѣровати въ истиньнзи б(ог)ъ, своихъ владии отмѣтающеса. толими паче и моравьска область протарнити начатъ еса странзи и врагзи сеоа побѣжати и съ непогрѣшениемъ [...]“

pražského kostela.¹⁵ Napsal ostatně, že Morava padla proto, že její vládce připustil, aby spolu s křesťanstvím koexistovalo pohanství. Tím se však zřekl dobra, které mu skýtala podle Kristiána rozvinutá církevní organizace, za jejíž existence Morava vzkvétala. Legendista tím zároveň upozorňoval na rizika, která mohou hrozit panství Přemyslovců, pokud nebude důsledně podporována křesťanská víra.¹⁶

Zatímco v bulharské tradici je stejně jako v původních velkomoravských textech významnější motiv hereze a podle Kristiána stojí pýcha a nevědomost u kořene Svatoplukovy tolerance k pohanství,¹⁷ u Dětmara hřích pýchy spočívá spíše v porušení řádu věcí, kdy se barbarští „Bohemané“ stávají pány Sasů, kteří jim platí tribut.¹⁸ Merseburský biskup totiž chápe situaci, kdy jsou „Bohemané“ a Moravané pány, jako absurdní, a proto považuje nadvládu Moravanů (i „Bohemanů“) nad Sasy jako pyšné povyšování se, které má – ve shodě s Bibli – vést k pádu.¹⁹ Jeho stanovisko vhodně koresponduje s dalšími projevy diskursu o barbarech, jak jej máme možnost sledovat v jiných říšských kronikách 10.–12. století – zde „Bohemané“ (Moravané se příliš často v říšských pramenech této doby neobjevují) zastávají nejisté místo na peri-

15 Na tuto možnost upozorňuje zejména Kolln, 1996, jenž rovněž spojuje vznik *Kristiánovy legendy* s dobou, kdy Moravu ovládal Boleslav I. Chrabrý.

16 Ludvíkovský, 1978, s. 16: „*Dehinc Zuentepulc tyrannide suscepta, fastu arrogancie inflammatus, cum sibi militantibus sodalibus pontificis Metudii predicationem mellifluam quasi respuit monitaque sacratissima non pleniter recepit, verum membra sua, scilicet plebem populumque suum, partim Christo, partim dyabolo servire exhibuit. [...] Quorum exempla nos quoque videntur respicere, qui eisdem passibus conamur incedere, quoniam qui domum vicini sui conspicit concremari, suspectus debet esse de sua.*“

17 Ludvíkovský, 1978, s. 14–16.

18 Holtzmann, 1935, s. 392: „*Boemii regnante Zuetopulco quondam fuerant principes nostri. Hinc a nostris parentibus quotannis solvitur census, et episcopos in sua regione Marierum dicta habuit; quod omnis et successores sui superbia tumidi perdiderunt, quia omnis humiliter euangelio teste crescit et arrogantiae sublimitas minoratur. Sine maximo timore in hiis nullus dominatur provinciis. Caritas pura gemit exclusa, quia regnante ibidem periurium cum fraude socia.*“ K jeho kronice viz Lippelt, 1973; Schulmeyer-Ahl, 2009.

19 Holtzmann, 1935, s. 392: „[...] *quia omnis humiliter euangelio teste crescit et arrogantiae sublimitas minoratur* [...]“ Dětmara odkazuje k Matoušovi 23.12: „[...] *qui autem se exaltaverit humiliabitur et qui se humiliaverit exaltabitur* [...]“ K významu biblických intertextových odkazů jako pro Dětmara klíčových prostředků vytváření sdělení srov. Schulmeyer-Ahl, 2009.

ferii, mezi schvalovanou poslušností a haněnou vzpourou, jež zaručuje zařazení mezi nekulturní a bezbožné barbary.²⁰

Dětmar ovšem nebyl první kronikář, kdo pojednal o Svatoplukově pádu, avšak jej jako první spojil s pýchou Moravanů. Jeden z jeho předchůdců, Widukind z Korvei, se naopak shoduje spíše s dalšími svými současníky, Liutprandem z Cremony,²¹ či anonymy, kteří sepsali *Annales Sangallenses*,²² případně – do jisté míry – s Řezenskými *letopisy*, které jsou dalším svědectvím soudobé víry o podílu císaře na vyvedení Hunů ze zajetí.²³ Všichni tito autoři tvrdí, že pád Moravy a Svatopluka byl důsledkem rozhodnutí císaře Arnulfa osvobodit Maďary z jejich „vězení“. Nicméně již u Widukinda čteme o nesmírných bezprávích, která Svatopluk Arnulfovi způsoboval, když nepřestával plenit jeho říši. Ta jsou saskému kronikáři vysvětlením Arnulfova radikálního kroku a snad i jeho částečným ospravedlněním.²⁴ Podobně jako Dětmar si zřejmě ani Widukind nedokázal představit svět, kde by se měl „barbarský“ kníže právo „bouřit“ proti svému císaři.²⁵ Navíc Widukind na stručnou zprávu navázal větou, jež přímo odkazovala k budoucímu vypravování, které mělo osvětlit, jak byla Evropa osvobozena díky úsilí děda a otce abatye Matyldy, již byla Widukindova *Gesta* věnována.²⁶ Zpráva o Moravě

20 Srov. výše a také v Kalhous, 2012, s. 173–185.

21 Becker, 1915, I. 13, 15: „*Arnulfus interea, earum, quae sub Arcturo sunt gentium rex fortissimus, cum Centebaldum Maravorum ducem, quem supra memoravimus, sibi viriliter repugnantem debellare nequiret, depulsis his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quasi vulgo clusas nominaci praediximus, Hungariorum gentem cupidam, audiem, omnipotentis Dei ignarum, scelerum omnium insciam, [...] Centebaldus vincitur, subiugatur, fit tributarius; sed non solus. O caecam regnandi Arnulfi regis cupiditatem! O infelicem amarumque diem! Unius homintii deiectione fit totius Europae contricio.*“

22 Pertz, 1826, s. 77: „*Anno DCCCLXXXII. Arnulfus contra Maravenses pergebat, et Agarenos ubi recessi erant, dimisit.*“

23 Baethgen, 1934, s. 746: „*Anno DCCCCXCIII. Arnulfus Ungaros eduxit.*“

24 Lohmann, 1935, I. 19, 29: „*Victi autem a Magno Karolo et trans Danubium pulsati ac ingenti vallo circumclusi, prohibiti sunt a consueta gentium depopulatione. Imperata autem Arnulfo destructum est opus, et via eis nocem patefacta, eo quod iratus esset imperator Centepulcho regi Marorum. Deinde bantam stragem quantamque iniuriam imperio Francorum fecerint, urbes ac regiones adhuc desolatae testantur.*“

25 K obrazu „barbarů“ u Widukinda srov. Kalhous, 2012, s. 173–185.

26 Lohmann, 1935, I. 19, 29: „*Haec ideo de hac gente dicere arbitrati sumus, ut possit tua claritas agnoscere, cum qualibet avo tuo patrique certandum fuerit, vel a quibus hostibus*

a jejím pádu v důsledku osvobození Maďarů je tedy jenom odrazovým můstkem pro další vypravování o slavných vítězstvích saských králů.

Již méně shovívavý je k císaři Liutprand z Cremony,²⁷ který již v jedné z prvních kapitol zmiňuje, že „přemocný král Arnulf“ po smrti Karlové vládl „Bavorům, Švábům, východním Frankům, Lotrinskům a statečným Sasům“, avšak jeho moci „statečně“ odolával vévoda Moravanů Svatopluk.²⁸ Opět zdůrazňuje statečnost Moravanů, Liutprand dodává, že je císař nebyl s to porazit, a tak se rozhodl povolát na pomoc bezbožné, kruté a kořisti chtivé Maďary. Využívaje Kristova výroku, vyzývajícího k lásce k bližním,²⁹ i obecné pověsti Maďarů jako bezbožného a krutého lidu, Liutprand jeho čin odsuzuje.³⁰ Pád Moravanů tak na stránkách jeho kroniky není zapříčiněn bezbožností Mojžířů, jejich *hybris*, ale jedná se naopak o důsledek pýchy císaře, který se nechtěl spojit s nepřáteli křesťanů. Kritický odstup k císaři si Liutprand zachovával i na jiných místech kroniky; důvodem mu byl údajný Arnulfův postoj k církvi.³¹ Bylo by tedy možné, že Liutprand jenom využil kolující pověsti o tom, že Arnulf osvobodil Maďary-Huny z jejich vězení k tomu, aby ještě dále posílil negativní momenty v Arnulfově charakteru.

Otázkou je, zda některá z říšských kronik, na které jsme výše upozornili, mohla být pramenem Kosmovi, v jehož kronice se Velká Morava dva-

per eorum providentiae virtutem et armorum insignia tota iam fere Europa liberata sit.“

27 Levine, 1991, s. 70–84; Sutherland, 1988.

28 Becker, 1915, I. 5, 7: „*Per idem tempus Arnulfus rex potentissimus, defuncto Karolo praenomine Calvo, Bagoariis, Suevis, Francis Teutonicis, Lotharingis audacibusque principabatur Saxonibus. Cui Centebaldus, Maravanorum dux, viriliter repugnabat.*“

29 Srov. I. Jan 3.15 „[...] *omnis qui odit fratrem suum homicida est et scitis quoniam omnis homicida non habet vitam aeternam in se manentem* [...]“

30 Becker, 1915, I. 13, 15–16: „*Arnulfus interea, earum quae sub Arcturo sunt gentium fortissimo, cum Centebaldum Maravanorum ducem, quem supra memoravimus, sibi viriliter repugnantem debellare nequiret, depulsis his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo clusas nominari praediximus, Hungariorum gentem cupidam, audiem, omnipotentis Dei ignarum, scelerum omnium insciam, caedis et rapinarum solummodo avidam, in auxilium convocat; [...] Devicto namque Centebaldo Maravanorum duce, Arnulfus pace habita regno potitur. Hungarii interim observato exitu contemplationeque regionem cordibus malum, quo post in propatulo apparuit, machinabatur.*“

31 Levine, 1991, s. 10 upozorňuje v souvislosti s rozbořem líčení pokusu Widonovy manželky Arnulfa otrávit, že se Liutprand nebránil ani možnosti, že snad Arnulf dostal, co si zasloužil za své činy proti Bohu, srov. Becker, 1915, I. 32–33, 24–26.

krát mihne. V 10. kapitole první knihy Kosmas uvádí, že Bořivoj byl synem Hostivitovým a byl jako první pokřtěn na Moravě „ctihodným Metodějem“ za časů císaře Arnulfa a moravského krále Svatopluka.³² Pokračuje však historií střetů s Lučany za vlády Bořivojova děda Neklana, končící zrádnou vraždou kněžíze Lučanů z rukou jeho vychovatele Durynka. O čtyři kapitoly později Kosmas opakuje své tvrzení o Bořivojově křtu, avšak opomíjí jméno Metodějovo, Arnulfovo i Svatoplukovo, a naopak přidává zřejmě chybné datování křtu k roku 894, které sdílí s domácí letopiseckou tradicí.³³ Nová zmínka o Bořivojově křtu se však zdá být Kosmovi spíše záminkou k vypravování o Svatoplukovi a jeho pádu. Uvádí, že ve stejném roce, kdy Bořivoj přijal křest, Svatopluk údajně zmizel uprostřed svého vojska.³⁴ Podle Kosmy si Svatopluk uvědomil, jak nespravedlivě se zachoval vůči císaři Arnulfovi, když si zbraní podrobil rozsáhlá území, a tak veden kajícím úmyslem nasedl na koně, projel svým táborem a zamířil k vrchu Zobor, kde si v neproniknutelném lese tři poustevníci zbudovali kostel.³⁵ Když tam přišel, zabil svého koně, ukryl svůj meč a nechal se postříhnout, aby zde setrval až

32 Bretholz, 1923, s. 22: „*Gostivit autem genuit Borivoy, qui primus dux baptizatus est a venerabili Metudio episcopo in Moravia sub temporibus Arnolfi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Moravie regis.*“

33 Ibidem, s. 32: „*Anno dominice incarnationis DCCCLXXXIII. Borivoy a baptizatus est primus dux sancte fidei catholicus.*“ Viz pozn. 41–43.

34 Ibidem, s. 32: „*Eodem anno Zuatopluk rex Moravie, sicut vulgo dicitur, in medio exercitu suorum delituit et nusquam comparuit.*“

35 Ibidem, s. 32–33: „*Sed re vera tum in se ipsum reversus, cum recognovisset, quod contra dominum suum imperatorem et compatrem Arnolfum iniuste et quasi inmemor beneficii arma movisset, qui sibi non solum Boemiam, verum etiam alias regiones hinc usque ad flumen Odram et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subiugaret, penitentia ductus, medie noctis per opaca nemine sentiente ascendit equum et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis Zober situm, ubi olim tres heremite inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio edificaverant ecclesiam.*“

do své smrti.³⁶ Jeho synové, dodává Kosmas, však nevládli šťastně a jejich zemi si mezi sebou rozdělili nepřátelé.³⁷

Přímé textové shody s některou ze starších kronik nebyly zaznamenány, výjimkou je dílo Reginona z Prümü a jeho pokračatelů. Otázkou také zůstává, zda Kosmas své vypravování převzal ze staršího, do dnešní doby nedochovaného pramene – nabízel by se zde jen svým jménem známý *Epi-logus Moraviensis ecclesiae* –, nebo on sám je autorem zápletky vypravování, při jehož sepisování vycházel z několika málo známých informací, jež nadal smyslem vycházejí ze svých vlastních soudů. Jedním ze zdrojů mu mohl být Regino z Prümü, o jehož kronice bezpečně víme, že ji Kosmas užíval.³⁸ Byl to Regino, kdo zmínil udělení Čech Svatoplukovi a jeho vzpouru ve zprávě k r. 890.³⁹ Opat z Prümü k roku 894 rovněž neopomněl připomenout Svatoplukovu smrt a nešťastný osud jeho knížectví v důsledku neúspěšné

36 Bretholz, 1923, s. 33–34: „*Quo ubi pervenit, ipsius silve in abdito loco equum interfecit et gladium suum humi condidit et, ut lucescente die ad heremitas accessit, quis sit illis ignorantibus, est tonsuratus et heremitico habitu indutus et quamdiu vixit, omnibus incognitus mansit, nisi cum iam mori cognovisset, monachis semetipsum quis sit innotuit et statim obiit.*“ Tato pasáž rovněž názorně ukazuje, jak se společenský status vytváří i prostřednictvím fyzických atributů (kůň a meč), neboť jejich odložení signalizuje i změnu statusu.

37 Ibidem, s. 34: „*Cuius regnum filii eius pauco tempore, sed minus feliciter tenuerunt, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim Poloniensibus solo tenus hostiliter depopulantibus.*“

38 Vztahu mezi oběma texty si povšiml již Berthold Bretholz. Srov. nověji zejména Třeštík, 1960, s. 564–587; případně Wihoda, 2006, s. 367–381.

39 Kurze, 1890, s. 134: „*Anno dominicae incarnationis DCCCXC. Arnulfus rex concessit Zuendibolch Marahensium Sclavorum regi ducatum Behemensium, qui hactenus principem suae cognationis ac gentis super se habuerant Francorumque regibus fidelitatem promissam inviolato foedere conservaverant, eo quod illi, antequam in regni fastigio sublimaretur, familiaritatis gratia fuerit conexus: denique filium eius, quem ex pelice suscepit, a sacro fonte levavit eumque ex nomine suo Zuendibolch appellari fecit. Quae res non modicum discordiarum et defectionis prebuit incitamentum. Nam et Behemi a fidelitate diutius custodita recesserunt et Zuendibolch ex adiectione alterius regni vires non parvas sibi ac cessisse sentiens fastu superbiae inflatus contra Arnulfum rebellavit. Quod cum cognovisset Arnulfus, cum exercitu regnum Marahensium ingressus cuncta, quae extra urbes reperit, solotenus demolitus est. Ad ultimum cum et ceterae fructiferae arbores radicitus exciderentur, Zuendibolch pacem poposcit et dato filio obside hanc sero promeruit.*“

vlády jeho synů, avšak nespojil pád Moravy s politikou krále Arnulfa.⁴⁰ Styčnými body mezi oběma texty je jistě datum 894, pod nímž se objevuje vypravování o Svatoplukovi u obou autorů. Oba kronikáři rovněž upozorňují na vzpouru proti císaři Arnulfovi a Svatoplukovu vládu nad Čechami. Ani Kosmas, ani Regino však netvrdí, že by císař Arnulf osvobodil Avary z jejich dávného vězení, aby se zbavil svého nepřítele, jak to činí autoři 10. století Widukind a Liutprand. Nicméně Reginonova kronika vůbec nezmiňuje, že by si snad Svatopluk uvědomil své pochybení, kajícíně se vzdal svého postavení a utekl do samoty poustevny na Zoboru. Kosmas je v každém případě první, kdo propojuje Svatoplukovu zradu s jeho pokáním a pádem, byť tyto události přímo nezačleňuje do širšího narativu pádu jeho knížectví. Jako nejpravděpodobnější vysvětlení pro vznik Kosmova vypravování se tak jeví hypotéza o kombinaci Reginonových zpráv o sporech mezi Svatoplukem a Arnulfem, o Svatoplukově smrti r. 894 a o pádu jeho říše s blíže neznámou tradicí o Svatoplukově útěku na Zobor. Kosmas je propojil dohromady a Svatoplukův odchod do ústraní mu byl vhodným důsledkem Svatoplukovy údajné zrady. Pražský kanovník totiž považoval za samozřejmé, že vládci „Bohemanů“ budou zachovávat věrnost císaři, a příběh o Svatoplukově pokání do tohoto vzorce vhodně zapadal.⁴¹ Nabízí se ovšem otázka funkce historky o Svatoplukovi v textu kroniky. Epizoda totiž do celku vypravování příliš nezapadá a pochybnosti vzbuzuje i případné odůvodnění jejího začlenění do textu právě jen z důvodu postižení ideálu vztahu mezi císařem a knížaty, neboť zde by se jistě příhodně nabízely jiné epizody z českých dějin. Nicméně i předpoklad, že by snad mohla tato historka sehrávat podobnou roli jako předchozí, na geografické exkurzy navázané historky o expanzi „Bohemanů“,⁴² postrádá na pravděpodobnosti, neboť epizoda pád Moravy a vznik případného mocenského vakua nezmiňuje.

40 Kurze, 1890, s. 143: „Circa haec etiam tempora Zuendibolch rex Marahensium Sclavorum, vir inter suos prudentissimus et ingenio callidissimus, diem clausit extremum; cuius regnum filii eius pauco tempore infelicititer tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus.“

41 Srov. Kalhous, 2013, s. 481–516.

42 Srov. Kalhous, 2011, s. 669–689.

Jako Kosmův pramen se nabízí i *Kristiánova legenda*, jež bezpochyby pádu Svatopluka a jeho knížectví využívá ve svém narativu. Dokonce by se dalo uvažovat o tom, že oba autoři spojují pád Moravy a vzestup Přemyslovců, neboť nejenom Kristián nejprve zmiňuje Bořivojův křest, aby následně zmínil pád Moravy. Podobně se rozepisuje i Kosmas, jehož vyprávění o Svatoplukově pádu bezprostředně navazuje na stručnou zprávu o křtu Bořivojově – tuto informaci Kosmas zřejmě sdílí se starší pražskou tradicí, neboť Bořivojův křest k r. 894 připomínají rovněž *Annales Pragenses*,⁴³ *Annales Bohemici*⁴⁴ nebo *Annales Gradicensis et Opatovicenses*,⁴⁵ které rovněž opakují Kosmovo líčení Svatoplukova pádu a pokání a výslovně spojují Bořivojův křest s okamžikem, kdy Svatopluk vstoupil do kláštera.⁴⁶ Avšak důvody Svatoplukova pádu spatřuje Kosmas v jeho nevhodném chování vůči císaři, zatímco Kristián rozvíjí do důsledku představu, že křesťanský panovník aktivně přispívá k šíření křesťanské víry, a to i podporou svých duchovních tím, že s oslabením podpory křesťanství spojuje pád celé země.⁴⁷ Zde se vazbou ke sdílenému ideálu spíše stýká s některými body vyprávění o Vojtěchovi, jak je čteme v nejstarších legendách „Canapariové“ a Brunonově, jež rovněž obsahují obraz nedokonalého křesťanství a – oproti Václavovi – slabého panovníka, který svému biskupovi neposkytuje dostatečnou oporu.⁴⁸ Spolu se svými vrstevníky tedy Kristián sdílí myšlenkové zázemí karolinského episkopátu, který na sklonku první třetiny 9. století rozvinul představu o zodpovědnosti panovníka a biskupů za svěcené stádo a jeho

43 Emler, 1875b, s. 376: „Hoc anno baptizatus est Borivoi, primus christianus in Boemia, cum uxore sua Ludmila, ex qua natus est Wratiszlaus, pater sancti Wenceslai.“

44 Emler, 1875a, s. 380: „Anno DCCC(LXX)XXIII Borzivoy, dux Boemie, baptisatur a Methudio, episcopo Morauię, cum uxore sua Ludmilla.“

45 Wattenbach, 1861, s. 644: „Anno 894 Borivoi est baptizatus, primus dux Boemie catholicus, patris nomine Goztivit filius, qui originem duxit a Premizl, qui primus ab aratro in primum Boemie principatum est raptus [...] Ante cuius tempora Arnolfus Zvatopluk, filio suo, Moraviensium et Boemiensium a. d. 890 concessit ducatum. Hac ipsa tempestate Cyrillus et Methudius inventis Bulgarorum litteris verbum dei predicaverunt Moravicis. Eodem vero anno, quo dux Boemie prefatus Borivoi est baptizatus, Zvatopluk, predictus rex Moravie, monachus factus est in Zober quodam cenobio Pannonie, sed quot annis ibi vixerit, posteritas certitudinem non accepit.“

46 Srov. pozn. 32–37.

47 Viz Kalhous, 2012, s. 243–258.

48 Karwańska, 1969, s. 26–28.

spásu, jež v případě poklesku panovníka, spočívajícího např. v nedůsledném trestání přežitků pohanství či nedostatečné podpoře církve, vede ke zkáze celé země.⁴⁹ Proto nikoli náhodou Kristián podobně jako již před ním autor *Crescente fide* oceňuje, že i jinak mírný kníže sv. Václav, který se zdráhá přisedat hrdelním soudům,⁵⁰ naopak neváhá v důsledku starosti o spásu svého lidu vztáhnout ruku na prosté i mocné, pokud se zpěčují pravidlům nové víry.⁵¹

I přes některé styčné body Kristiánova a Kosmova velkomoravského narativu bezpochyby převažují rozdíly mezi oběma autory. Oba texty stojí na počátku dlouhé tradice. Kristián (a také *Vita Clementi cum translation*) představuje spojovací články mezi velkomoravskými staroslověňštinou psanými texty, které v českých zemích zřejmě nebyly známy po sklonku 10. století, a vrcholně středověkými latinskými cyrilometodějskými legendami. Kosmovo vypravování o Svatoplukovi zase inspirovalo kronikáře 14. století, kteří se soustředili spíše na postavu knížete Svatopluka a na jeho konflikt s císařem Arnulfem. Obě tradice se přitom mýjely.

49 Obecně k tomu Patzold, 2009, případně de Jong, 2009.

50 Ludvíkovský, 1978, s. 54–56: „*Cum enim quilibet reorum in concilio iudicum presenciaeque ipsius adventus, a iudicibus capitali addictus sententia fuisset, occasione suscepta qualibet semet subtrahens occultabat, qua valebat, minarum Christi memorans in ewangelio, quod minatur: Nolite iudicare, ne iudicemini, nec condemnare, ut non condempnemini.*“; srov. *Crescente fide*, s. 183–184: „*Et cum iudices illius aliquem condemnare voluerunt ad mortem, statim ille occasionem faciens exiebat foras, memorans hoc quod dicitur in ewangelio: Nolite condemnare et non condempnamini.*“

51 Ludvíkovský, 1978, s. 60: „*Procerus vultu, castitatem amplectens, quamvis hec rara vis uxoris, martirio presentem inhians finire vitam, blandum semper cum mitibus habens colloquium, cum inmitibus vero et vagantibus crapulisque seu potibus deditis vel a doctrina seu tramite recto deviare cupientibus, zelo accensus divino, si haut illos aliter apprehendere valuisset, saltem mense sue occasionis accersitos gracia, flagris verberabat ingentibus, semper contra antiquum hostem scutum sumens fidei, cumque framea Spiritus sancti, verbum Dei quod est, incessanter aereas expugnans mundi huius potestates.*“; srov. *Crescente fide*, s. 186: „*Vultu procerus, corpore castus, ita ut coelebs libenti animo optaret vitam finire, blandum habebat contra milites eloquium, quos autem sciebat inmites et vagantes sine causa vel in tabernis bibentes et a doctrina recedentes, statim illos mensae pronos alligans, districte flagris verberabat multis.*“

O vnímání velkomoravské církve na samotné Moravě⁵² za vlády přemyslovských knížat toho víme velmi málo, avšak indicie svědčí pro to, že i olomoučtí biskupové si pěstovali představu o velké starobylosti svého biskupství přinejmenším od druhé čtvrtiny 12. století.⁵³ **Při konstruování spojnice mezi novým olomouckým biskupstvím a episkopální organizací** 9. a 10. století se tamní autoři zřejmě nemohli opřít o texty velkomoravského původu, ale spíše o pražskou letopiseckou tradici a možná i nějaké stručné místní zápisky, pocházející z 10. století.⁵⁴ Zda již tehdy stáli v čele katalogu biskupů Cyril a Metoděj, nevíme. V každém případě nebyli počítáni **přímo do řady olomouckých biskupů, jak vyplývá z tamního počítání i z toho, že jsou oba označeni jako arcibiskupové.**⁵⁵ Je možné, že uvedení těchto informací spadá na vrub druhé redakce, která byla zkompileována za užití pozdějších cyrilometodějských legend, jimiž se budeme dále zabývat podrobněji. Sama se stala pramenem kronice Přibíka Pulkavy a snad i kronice tzv. Dalimila.

Dvě větve tradice, jednu, soustředěnou spíše na osudy Svatoplukovy, a druhou, koncentrující se spíše na sv. Cyrila a Metoděje, lze zachytit i v průběhu 14. století. Zatímco „historiografická“ větev se v díle Přibíka Pulkavy z Radenína slévá s podáním legendistů, hagiografická tradice se štěpí do dvou větví. Všechny latinsky psané cyrilometodějské legendy 13. a 14. století *Diffundente sole, Tempore Michaelis imperatoris, Quemadmodum ex historiis* a *Beatus Cyrillus* totiž čerpaly buď z *Legendy Kristiánovy* z konce 10. století, nebo se jejich autoři inspirovali *Vita Climenti cum translatione*.⁵⁶

52 Autor má za to, že prostor, který zaujímalo jádro Velké Moravy, je totožný s územím dnešní jižní a střední Moravy a západního Slovenska. Pro otázku velkomoravské tradice, jejího využití a proměn však nepovažuje tento problém za důležitý – ostatně geografický moment nehrál při percepci, konstruování a instrumentalizaci velkomoravské tradice žádnou roli, neboť žádný středověký autor z území Čech a Moravy neuvažoval nikdy o tom, že by Svatoplukova a přemyslovská či lucemburská Morava zaujímaly na mapě odlišné místo.

53 Kalhous, 2007, s. 23–38.

54 Srov. Kalhous, 2007, s. 29–33.

55 Loserth, 1892, s. 63.

56 Toto tvrzení neplatí bez výhrady – *Kristiánova legenda* ovlivnila i ty legendy, které jinak vycházely spíše z *Vita Climenti cum translatione*.

I když jsou vzájemné vztahy mezi těmito texty dosti komplikované, zdá se, že spolu úzce souvisí dvojice legend Kristiánova a *Diffundente sole*, respektive *Vita Clementis cum translatione* a *Tempore Michaelis imperatoris*. Vztah mezi *Kristiánovou legendou* a *Diffundente sole* je přitom dlouho znám a stal se nejednou podkladem zpochybnění autenticity Kristiánova textu, jemuž měl podle mnoha historiků sloužit jako předloha.⁵⁷ Teprve Ludvíkovského rozbor kurzů prokázal, že autor *Diffundente sole* pečlivě opravoval závěry vět tak, aby docílil rytmického efektu, který byl typický až pro 13. století.⁵⁸ Tím byla priorita *Kristiánovy legendy* potvrzena.

Přesto nelze neznámému kompilátorovi *Diffundente* upřít snahu dát Kristiánovu textu lepší smysl a upřesnit některá jeho tvrzení tak, aby text plynul logičtěji. Anonym nás např. upozorňuje, že bratři pokřtili Bulhary cestou na Moravu, a tak dává smysl stručné Kristiánově zmínce o raných počátcích křesťanství u Bulharů.⁵⁹ Rovněž upřesňuje zprávu o smrti zbožného knížete – dává mu totiž jméno Svatopluk I. a jako Svatopluka II. označuje až jeho bezbožného nástupce.⁶⁰ Proto již dává lepší smysl, že byl Bořivoj pokřtěn na Svatoplukově dvoře – autor *Diffundente* totiž upřesňuje, že se jedná o Svatopluka I.⁶¹ Kromě snahy posílit logičnost dějové linky pokouší se tedy autor *Diffundente* zdůraznit vazby mezi cyrilometodějskou tradicí, Čechami a Přemyslovci – anonym totiž spojuje působení arcibiskupa Metoděje vysloveně i s Čechami a uvádí, že dokonce pokřtil sv. Ludmilu.⁶² Oproti Kristiánovi je však oslaben motiv pádu Svatoplukova knížectví – kompilátor totiž mimoděk zmiňuje „nemoudrost Svatopluka II.“, aniž by ji spojoval s nevhodným chováním vůči biskupu Metodějovi.⁶³ Počátky působení obou věrozvěstů jej nezajímají.

Skladba *Diffundente sole* se do dnešní doby dochovala spíše v rukopisech české proveniencí, a to přesto, že byla úcta k oběma světcům na

57 Srov. např. Chaloupecký, 1939.

58 Ludvíkovský, 1951, s. 169–190, případně již Vilíkovský, 1941, s. 81–94.

59 Ludvíkovský, 1967a, s. 278.

60 Ibidem, s. 279.

61 Ibidem s. 280.

62 Ibidem, s. 282.

63 Ibidem, s. 279. Srov. rkp. 3 Příbika Pulkavy (Bláhová, 1987, s. 15–16), jež dodává „Svatopluk, iunior rex Moravie, quem sanctus Methodius excommunicavit.“

území pražské diecéze vyhlášena zřejmě o několik desítek let později než na Moravě.⁶⁴ Nejbohatší soupis rukopisů nabízí stále Václav Chaloupecký v rámci své edice, kde jmenuje celkem 7 rukopisů.⁶⁵ Dva vykazují vazbu k biskupskému klášteru v Roudnici nad Labem (A a G), jeden vznikl pro potřeby kostela v Nise (D) a jiný pro probošství v Rajhradě (E). Jen rukopis A Chaloupecký spolu s Bartošem zařazují do 14. století, a to spíše do první půle století. Jinak Chaloupecký rukopisy datuje až do 15.–16. století. *Datum ante quem* sepsání této skladby tedy můžeme položit k r. 1350. Z hlediska užitého kurzu představuje *datum post quem* r. 1200.⁶⁶ V rukopisné tradici je legenda pravidelně spojena se čteními z Kristiána *Recordatus aviae suae* a *Factum est* (A, B, C, D, E, F i G).⁶⁷ Kromě toho známe i staročeský překlad této skladby.⁶⁸

Propojíme-li, co jsme zjistili o struktuře textu legendy s jejím rukopisným dochováním, zejména pak o jednoznačné vazbě, jež tento text spojuje s ludmílskými čteními z Kristiána, jeví se jako velmi pravděpodobné, že motivem vzniku *Diffundente sole* byla snaha dát Kristiánově textu novou formu. Cílem textu bylo bezpochyby zdůraznit vazby mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami. Anonym dokonce oproti Kristiánovi tvrdí, že křest z rukou Mětodějových nepřijal jenom Bořivoj, ale také sv. Ludmila.

Tempore Michaelis imperatoris sleduje počátky Cyrilovy kariéry spolu s klimentskou legendou a zmiňuje se o důvodech příchodu obou bratří na Moravu.⁶⁹ Z linie představované Kristiánem a zejména *Diffundente* ovšem

64 NM XII D 4 (A; kc. 14. – poč. 15. stol.); NM XV E 5 (B; 14. stol.); UK X B 7 (C; 15. stol.); UK Vratislav IV F 183 (D; 15. stol.); MZA Hl 6 (E); UK Vratislav IV Q 156 (F; kc. 15. stol. – poč. 16. stol.); Thun Děčín 211 (nyní UK; G; 1443). Další se podařilo odhalit díky průzkumu soupisů rukopisů. Jedná se o pasionál NM III D 44–45 (1379) a dále o soubor opisů středověkých legend a historií *Passionale auctum vitis ss. patronorum Bohemiae* (UK Praha 2046 XI D 14 – pap., 18. stol. – 20,5x17 cm), obsahující opět *Diffundente sole*, fol. 118r–127 spolu s ludmílskou legendou *Recordatus aviae suae*. Srov. Truhlář, 1906, s. 2047. Ustanovení svátku sv. Cyrila a Metoděje na území pražské arcidiecéze datuje do doby pontifikátu Jana z Jenštejna viz Polc, 1994, s. 30–57, zejm. s. 34, ovšem jako domněnku bez uvedení pramene.

65 Chaloupecký, 1939, s. 482–484.

66 Srov. Ludvíkovský, 1951.

67 Chaloupecký, 1939, s. 482–484.

68 Ibidem, s. 485–486.

69 Ludvíkovský, 1967b, s. 259–260.

následně přebírá zprávu o pokřtění Bulharů cestou na Moravu.⁷⁰ Podle rukopisu Národní knihovny X B 12 (dle Chaloupeckého rkp. A), jež se místy shoduje s *Quemadmodum*, ustanovil moravský kníže Metoděje arcibiskupem a vystavěl mu katedrálu.⁷¹ Následně se autor *Tempore* vrací k linii Kristián-*-Diffundente* a zmiňuje vznik nového písma z Božího vnuknutí.⁷² Popis cesty do Říma stejně jako uvítání před branami města se již opět inspirovuje v legendě o sv. Klimentovi.⁷³ Následně se ovšem kompilátor znovu vrací k *Diffundente* a Kristiánovi ve scéně obhajoby slovanské mše.⁷⁴ Zmínku o Konstantinově vstupu do kláštera sice nalezneme v mnoha dalších textech, již méně typické je však tvrzení, že si světec vymohl, že se jeho nástupcem stane jeho bratr Metoděj – podobně hovoří i Pulkava, *Quemadmodum* a *Beatus Cyrillus*.⁷⁵ Zázračné vyvážnutí zbožného moravského knížete zřejmě inspiroval Kristián, podle něhož anonym také vykreslil konflikt mezi Metodějem a novým knížetem.⁷⁶ Neorganicky navazuje kapitola o Metodějově neúspěšném pokusu přivést bratrovo tělo k sobě na Moravu, tento pokus však přiměl bezbožného Svatopluka vypravit se do Říma a kát se s cílem přimět Metoděje k návratu.⁷⁷ Legenda končí líčením Bořivojova křtu na Svatoplukově dvoře a následným Metodějovým proroctvím.⁷⁸

Legenda *Tempore Michaelis imperatoris* vznikla někdy před r. 1350. Její nejstarší opis je součástí lekcionáře olomouckého biskupství z poloviny 14. století.⁷⁹ Jedná se o pergamenový rukopis o rozměrech zhruba 50x35 cm, čítající zhruba 288 fólií. Lekce jsou zapsány na fol. 3–162 v – autor často

70 Ludvíkovský, 1967b, s. 260: „*Egressus itaque primo venit ad Bulgaros, quos, divina gracia cooperante, sua predicatione convertit.*“

71 Srov. ibidem, pozn. 5, s. 261: „*Et deducentes sanctos viros ad castrum suum Welehrad ex concessione papali in loco, ubi castrum blud stabat, cathedralem fundavit ecclesiam, titulum eiusdem sancte Marie annotando, ubi sedem archiepiscopalem locavit, regale diadema deponens, in cinere et cilicio prorsus plorabat excessibus.*“

72 Ibidem, s. 261–262.

73 Ibidem, s. 262.

74 Ibidem, s. 263–264.

75 Ibidem, s. 264.

76 Ibidem, s. 265–266.

77 Ibidem, s. 266–267. Jedná se o originální pokus, jak vysvětlit rozpory v Kristiánově obraze Svatopluka.

78 Ibidem, s. 267–268.

79 Srov. alespoň Bistřický – Boháček – Čáda, 1961, s. 105.

užíval homilií Bedy Ctihodného, Eriugeny či Řehoře Velikého. Na fol. 163–279 bychom pak našli čtení o svatých: nejméně šest textů pak dosvědčuje bohemikální charakter rukopisu, neboť připomíná svátky českých světců sv. Václava, sv. Vojtěcha a sv. Ludmily, a to včetně jejich translací, případně oktávů. Pouhé prohlédnutí několika incipitů svědčí zároveň o tom, že bylo užito poměrně starých textů (*Fuit a Kristiánova legenda*), které ovšem byly poměrně hojně zastoupeny i v jiných souborech čtení z legend, případně v rukopisech *Zlaté legendy* Jakuba de Voragine, jež vznikly na území Čech a Moravy.⁸⁰ Teprve na samém konci lekcionáře, respektive za lekcionářem nalezneme několik dalších textů, které s liturgickým rukopisem souvisí jenom nepřímo, neboť jsou dopsány jinou, byť soudobou rukou. Druhým z těchto připsaných textů je právě legenda *Tempore Michaelis imperatoris*, kterou můžeme číst na fol. 279–281. Další rukopis *Tempore Michaelis imperatoris*, rukopis krakovské kapituly č. 147, klade Ludvíkovský do doby po r. 1350 a považuje jej za mladší olomouckého.⁸¹ Kromě toho známe také NKP X B 12 z přelomu 14. a 15. století pocházející z kláštera Blaubeuren, kde vznikl rukou převora Bartholomea Kraffa, a dnes se nachází v *Landesbibliothek in Fulda*, Aa 96, fol. 134rb–136ra z konce 15. století,⁸² rukopisy metropolitní kapituly v Olomouci z konce 14. století (č. 155) a z počátku 15. století (č. 54),⁸³ podle Chaloupeckého jsou původnímu textu již vzdáleny rukopisy polské provenience ze 14.–15. století (knihovna Czartoryských, 3064, pag. 190–192, Jagiellonská knihovna, č. 2446, fol. 113b–114b a č. 3408, fol. 248a–285a, případně kapitulní knihovna, č. 29).⁸⁴

Není vyloučeno, že by dopsání cyrilometodějské legendy do oficiální liturgické knihy olomouckého katedrálního kostela mohlo souviset s vyhlá-

80 Jedná se o F. 180–181: *Corpus sanctissimi martyris*; 186–187: *Lecciones infra octavam sancti Adalberti*; 229v–230: *Fuit in provincia Bohemorum*; 233–234: *Inclitum et gloriosam festivitatem*; 240–241: *Post memorabile beati martyris Wenezlai*; 249v–250: *Recordatus aviae suae*.

81 Srov. Ludvíkovský, 1967b, s. 257. Ludvíkovského závěry jsem bohužel dosud neměl možnost ověřit pro nepřístupnost tamního archivu kvůli stavebním pracím.

82 Hausmann, 1992, s. 193–197.

83 Bistřícký – Boháček – Čáda, 1961, s. 108 a 115.

84 Chaloupecký, 1939, s. 506–508.

šením svátku obou bratří biskupem Janem VII. řečeným Volek roku 1349.⁸⁵ Proti tomuto závěru by se zdál svědčit fakt, že pouze jeden z rukopisů až poměrně pozdního stáří, NK X B 12, připomíná tzv. velehradskou tradici. Ve prospěch tohoto závěru bezpochyby svědčí označení obou bratří jako biskupů, jež sice není omezeno pouze na *Tempore Michaelis imperatoris*, avšak s ohledem na její dochování se právě tato legenda jeví jako nejpravděpodobnější zdroj této informace.⁸⁶ Je dokonce dost dobře možné, že legenda mohla vzniknout teprve v souvislosti s vyhlášením svátku.⁸⁷ Povědomí o obou bratřích je sice doložitelné v českých zemích po celý středověk – Kosmova kronika, obsahující zmínku o Bořivojově křtu Metodějem, byla hojně rozšířená⁸⁸ a také prokopská *Vita Minor* známa již z pramenů přelomu 12. a 13. století přisuzuje vznik slovanské abecedy Cyrilovi.⁸⁹ Nejedná se však o doklady kultu. Šíření cyrilometodějského kultu na Moravě až od poloviny 14. století dokládá i průzkum kalendárií rajhradského proboštství, kde se dochoval početný soubor těchto textů. Nejstarším tamním kalendáři, jež svátek sv. Cyrila a Metoděje uvádí, je až rukopis MZK R 394, který se datuje do poloviny 14. století.⁹⁰ (Připomeňme, že v Rajhradě vznikl i rukopis, obsahující *Diffundente sole*,⁹¹ a je to také Rajhrad, který chová jeden z nejstar-

85 Krafl, 2003, s. 160: „[...] Statuimus, ut omnes et sinali fratres et subditi nostri per eosdem clarissimos sancte fidei seminatores et plantatores in domo Domini complantati nobiscum iocunda mente suscipiant, que leti referimus, ut totus clerus et populus nostre dyocesis ipsorum festum et diem debeant solempniter VII ydus marcii una cum nobiscum eisdem digna veneratione per divinorum officiorum celebrationem solempnem devotis mentis exequi letabundi omnibus et sinalis utriusque sexus hominum [...] coluerint [...]“;

86 Ibidem, s. 159: „Inter quo beatisissimi et gloriosissimi confesores et episcopi Cyrillus et Metudius et patres et apostoli et patroni nostri precipui, qui felicissimum nostre dyocesis et ecclesie fertilitatis agrum et vineam Domini sabbaoth tocius nostre patrie radices ediderunt et palmites multipliciter virtutum longe lateque extenderunt fructus uberes proferentes, [...]“

87 Srov. i Ludvíkovský, 1961, s. 100; Meyvaert – Devos, 1956, s. 441–469.

88 K jejímu rukopisnému rozšíření viz alespoň úvod k edici Bertolda Bretholze (1923).

89 Chaloupecký – Ryba, 1953, s. 121 k rukopisům; ke vzniku slovanské abecedy srov. dále Chaloupecký – Ryba, 1953, s. 132.

90 Klesnilová, 2009, s. 49. Kalendář se nachází na fol. 4^v–9^r.

91 Srov. pozn. 73.

ších rukopisů kristiánovského čtení *Subtrahente se*.⁹²) Vazba mezi vznikem legendy a pokusy oficializovat kult obou svatých by se přitom nabízela i s ohledem na skladbu textu a volbu předlohy – na rozdíl od *Diffundente sole* a Kristiána, jež protežují spíše snahu prokázat vazbu mezi Starou Moravou a českým knížectvím (královstvím), cílí *Tempore Michaelis imperatoris* spíše k osobám Cyrila a Metoděje.

Stejně matné jsou i počátky tzv. velehradské tradice, jak se nadneseně nazývají pokusy středověkých autorů spojit tehdejší Velehrad s velkomoravskými misionáři a s tehdejší církevní organizací. Existují sice úvahy, jež vznik této tradice a rovněž sepsání *Tempore Michaelis imperatoris* spojují s dobou biskupa Bruna, nicméně se opírají pouze o soudobé doklady snah povýšit olomoucké biskupství na arcibiskupství s odkazem na starší tradici.⁹³ Konkrétní doklady tzv. velehradské tradice z té doby ovšem nejsou právě četné – výjimkou je pouze rukopis metropolitní olomoucké kapituly č. 230 obsahující prokopskou legendu *Vita Antiqua*, zapsaný snad v klášteře Hradisko v druhé polovině 13. století, jež Cyrila označuje jako velehradského biskupa.⁹⁴ O něco mladší doklad přináší kronika tzv. Dalimila, jež zřejmě čerpala i z dnes ztracených textů olomoucké provenience.⁹⁵ Podle Dalimilova svědectví byl Metoděj velehradským arcibiskupem a právě ve svém sídle měl údajně pokřtít knížete Bořivoje.⁹⁶

92 Viz MZK Brno Rajhrad 387 – perg., pol. 12. stol. – 24,5x17 cm; IV + 241 (recte 233) + III fol. ., fol. 132 a 174 bis, fol. 110–119 chybějí. *Subtrahente se* najdeme na fol. 100r–101v. Viz Dokoupil, 1966, s. 188–189. Vznik rukopisu Havel, 2009, s. 162–167 na základě shodnosti a příbuznosti písarských rukou přesvědčivě spojuje se skriptoriem kláštera Hradisko.

93 Srov. list papeže Klimenta IV., jímž se tato žádost zamítá, otištěný v Šebánek – Dušková, 1981, s. 98–99.

94 Chaloupecký – Ryba, 1953a, s. 112. Viz Ryba, 1968 (1970), s. 22–23.

95 Viz Kalhous, 2007.

96 Daňhelka, 1988, s. 308 a různotočení na s. 312: „A jaký brzo by po stole / prosí krsta Bořivoj ot Svatopluka krále, ot moravského, / a Metoděje arcibiskupa velehradského. / Ten arcibiskup Rusín bieše, / mši slovansky slúžieše. / Ten v Velhradě krtisl Čecha prvého, / Bořivoje, kněžě českého, [...]“ Srov. dále v textu. K otázce původu translační teorie v kronice a k jejímu zasazení do širšího kontextu středověké literatury viz Bláhová, 1993, s. 165–176; k pozdější velehradské tradici stručně Třeštík, 1997, s. 153–157. Nověji se shodnými závěry také Wihoda, 2008, s. 129–136.

Srovnáme-li rukopisné dochování *Diffundente sole* a *Tempore Michaelis imperatoris*, zjistíme určité rozdíly mezi oběma texty. Zatímco *Tempore Michaelis imperatoris* se dochovala pro 14. století v nevelkém množství rukopisů, jež jsou zřejmě moravské provenience, *Diffundente sole* doznala širšího rukopisného rozšíření, které se váže zejména na prostředí olomouckého biskupství.

Jiným, poměrně hojně rozšířeným textem je skladba *Quemadmodum*.⁹⁷

Legendu *Beatus Cyrillus* známe z původně moravskotřebovských rukopisů holinek MZK R 625 a 626, jež jejich explicity datují k r. 1395 a 1397.⁹⁸ Explicity rovněž řeší původ obou rukopisů, neboť zmiňují, že je pro kostel ve Vyšehorí pořídil Smil z Kunštátu a Líšnice.⁹⁹ Dále existuje rukopis NM v Praze XII D 11, který pochází z 15. století a do něhož byla soudobou rukou legenda rovněž dopsána.¹⁰⁰ Rukopis patřil původně faře v Mohelnici, jež není od Líšnice příliš vzdálena. Textově kritický rozbor Jaroslava Ludvíkovského potvrdil, že byl opsán z rukopisu R 625.¹⁰¹ Přesvědčivé jsou rovněž Ludvíkovského důvody pro určení *Tempore Michaelis imperatoris* jako předlohy legendy *Beatus Cyrillus*, neboť je zřejmé, že anonymní autor skladby *Beatus Cyrillus* čerpal z Kristiánovy legendy pouze prostřednictvím skladby *Tempore Michaelis imperatoris*.¹⁰²

Klíčovou roli při šíření *Kristiánovy legendy* a jeho koncepce, jež zřejmě ovlivnila texty lucemburské doby, sehrál rukopis kapitulní G 5, jehož vznik

97 Srov. UK XIX B 1 (A; 1366); UK VIII A 28 (B; 14.–15. stol.); Olomoucká kapitula, rkp. 227 (C; poč. 15. stol.); UK I G 44 (D; 15.–16. stol.). Lekce v rámci officia dle schématu „*plurium confessorum/martyrium*“: KNM XIV E 18 (E; 14. stol.); Pražská kapitula F XLII (F; 2. pol. 14. stol.); MZK Mk 116 (G; kc. 14. stol.); MA Brno – Archiv farnosti u sv. Jakuba, S 34 (H; 1393); V rámci officia *Adest dies gloriosa*: KNM XV a 10 (I; 2. pol. 14. stol.); MA Brno – Archiv farnosti u sv. Jakuba, N22/S30 (K; 15. stol.); Slezská studijní knihovna Opava RB 15 (L; 15. stol.); Carská veřejná knihovna v Petrohradě Theologia in 4o (M; 15. stol.; Dudík, 1879 (= Sb. d. k. AdW: Phil.–hist. Cl. 95), 341–350); Olomoucká kapitula, sgn. 155 (14. stol.); Krakovská kapitula N 30 (1443); UK Vratislav Iq 443. Několik řádků se čte i ve UK I E 25 (kc. 14. stol.) a v Admont 603.

98 Ludvíkovský, 1961, s. 94.

99 Ibidem, s. 95.

100 Bartoš, 1927, s. 228.

101 Ludvíkovský, 1961, s. 98.

102 Ibidem, s. 98–101.

inicioval poslední pražský biskup Jan z Dražic (1300–1344). V tomto cenném souboru bylo shromážděno značné množství hagiografických a historiografických textů.¹⁰³ Podobně významnou roli lze připisat i Karlově václavské legendě, jež podobně jako *Legenda Kristiánova* počátky křesťanství na Moravě (Svatoplukův křest) propojuje s christianizací českých zemí (Bořivojův křest na Svatoplukově dvoře) – Karel IV. tím, že přijal tuto Kristiánovu verzi, dodal jí určitý punc oficiality.¹⁰⁴

Již dříve jsem stručně zmínil, že tzv. Dalimil označuje Metoděje jako arcibiskupa velehradské kapituly a v souhlase s Kristiánovou legendou nebo s *Diffundente sole* popisuje Bořivojův křest.¹⁰⁵ Nicméně kromě této události se kronikář věnuje Velké Moravě i v následující kapitole, jež pojednává o „Svatoplukovi, králi moravském“. Dalimil přichází s tvrzením, že je Svatopluk ženat s císařovou sestrou, avšak chová se k ní násilnický.¹⁰⁶ Proto mu císař vyhlásí válku. Poražen, rozhone se raději stát mnichem, než aby snášel potupu.¹⁰⁷ Po sedmi letech se však rozmyslí a předstoupí před císaře a před knížata s požadavkem, aby mu byla vrácena žena.¹⁰⁸ Sklidí posměch, nicméně

103 Podlaha, 1922, s. 87–88: *Johannis Canaparii Passio s. Adalberti*, 1a-8b; *Brunnonis Passio s. Adalberti*, 8b-16b; *Versus de passione s. Adalberti*, 17a-24a; *Christiani Vita et passio s. Wenceslai et sanctae Ludmilae*, 24b-36b; *Gumpoldi Vita s. Wenceslai; Vita s. Wenceslai incipiens verbis „Crescente per orbem universum“*, 43b-46a; *Vita s. Wenceslai incipiens verbis „Crescente fide Christiana“*, 46a-47b; *Cosmae Chronicon Bohemorum*, 48a-105a; *Cosmae continuatores*, 105b-148a; *Series episcoporum Pragensium*, 148a-148b; *Chronicon Francisci*, 150a-185b.

104 Blaschka, 1934.

105 Viz pozn. 96.

106 *Staročeská kronika tak řeč. Dalimila*, s. 317: „Král moravský císařovu sestru ze sobú mieše a tej velmi násilen bieše.“ Kromě úvodu v edici viz alespoň Lehár, 1993, s. 12–76 k ukotvení kroniky v kontextu počátků staročeské literatury. Pro náš rozbor je cenné zejména autorovo zjištění, že nelze prokázat, zda základem textu byla orální, nebo písemná tradice.

107 Daňhelka, 1988, s. 317: „Pro to ciesař naň ide / a král moravský s císařem v boj vnide. / Pohřiechu král boj ztrati / a žalostivě se do Velhrda vrátí. / Ciesař za ním do země pojide, / král hanbú u púšči vnide / řka: „Raději chci konvršem býti / než králem a s nepřáteli sě nebíti.“

108 *Ibidem*, s. 317: „I jě sě na ciesařě žalovati / řka: „Kniežata, rače poslúchati! / Mú ženu otjal bez práva / ana v jeho dvoře jesče zdráva.“

se nakonec domůže soudního souboje s císařovým zástupcem.¹⁰⁹ Neopatrného bojovníka pak přetne vejplů.¹¹⁰ Na to je přizván k císařskému dvoru.¹¹¹ Nakonec se Svatopluk dá poznat, císař mu udělí zpět jeho zemi a přislíbí mu, že si může ponechat vše, co vydobude na Uhrech.¹¹² Nicméně Svatopluk neuspěje, a proto po prvním pokusu před císařem postoupí českému knížeti své království.¹¹³ Při druhém tažení opět neuspěje a v hanbě odchází opět do pustiny, kde dožívá.¹¹⁴ Tzv. Dalimil ještě připomíná, že na místě Svatoplukovy poustevny stojí dnes v Uhrách klášter Zobor.¹¹⁵ Než budeme věnovat prostor rozboru Dalimilova textu, věnujme však ještě několik vět kronice Přibíka Pulkavy z Radenína.

Bohaté rukopisné dochování kroniky Přibíka Pulkavy nasvědčuje značnému rozšíření té verze cyrilometodějské historie, jež nejenom odráží Kosmovo pojetí, avšak spojuje jej s díly hagiografickými a zejména pak s velehradskou tradicí. Již jen fakt, že existuje šest redakcí textu a že již ve středověku byla kronika přeložena jak do češtiny, tak do němčiny, předpokládá bohaté rukopisné dochování. Marie Bláhová ve svých poznámkách k modernímu českému překladu Pulkavova textu eviduje celkem 40 rukopisů, z nichž ovšem jen dva rukopisy a dva zlomky českého překladu datuje do 14. století, zatímco většina rukopisů vznikla až v následujících dvou stoletích.¹¹⁶ K povědomí o Svatoplukovi však mohly přispět i pozdější rukopisy Kosmovy kroniky, která nepřestávala být pro autory 14. století nejenom zdrojem informací, ale i ideových konstrukcí. Pulkava i Kristián užívají shodného citátu

109 Daňhelka, 1988, s. 317: „*Kniežata mnicha neznajiechu, / a však jemu pověděnu: / Kdýžs tu řeč směl na ciesaře mluvit, / musíš toho svým mečem doličiti.*“

110 Ibidem, s. 317: „*Pojide ciesařov sok v okóle a zpievajě / a na mnicha nic netbajě. / Mnich dosáh meče sedacieho, / přetě soku ščit i samého.*“

111 Ibidem, s. 317: „*Ciesař, pozvav mnicha do svého dvoru, / jide jemu u pokoru.*“

112 Ibidem, s. 318: „*Král Svatopluk da sě ciesaři poznati, / ciesař jě sě ve všem znáti.*

Ú Vráti jemu zemi i království / i da Moravě vše svobodenství, / a což by mohl uherské země dobyti[...].“

113 Ibidem, s. 318: „*Uhři krále pobichu / a mnoho jemu lidi zbichu. / Král pozvav kněže českého / před ciesaře, postúpi jemu králevství svého.*“

114 Ibidem, s. 318: „*I opět jeho Uhři pobichu / [...] / Tiem sě král počě velmi stydět / a hanbú k svým nesmě jěti. / I jide tajně na púšči / i by do své smrti v tom húšči.*“

115 Ibidem, s. 318: „*Dnes na tom místě mnišie pěji / a tomu klášteru v Uhriech Zobor ději.*“

116 Bláhová, 1987, s. 576–578.

„*Omnis spiritus laudet Dominum*“.¹¹⁷ Méně určitý je odkaz na tvrdé hlavy Slovanů, který Přibík Pulkava a Kristián sdílejí s autorem *Tempore Michaelis imperatoris* a se skladbou *Quemadmodum*.¹¹⁸ Až na uvedenou výjimku však není možné prokázat přímou textovou závislost mezi oběma texty.

Přibík Pulkava své vypravování zahajuje spolu s Kosmou zmínkou o křtu Bořivoje a jeho ženy sv. Ludmily, a to rukou Metodějovou na Velehradě a s podporou moravského krále Svatopluka, jemuž Pulkava přičklul i vládu nad Čechami.¹¹⁹ Zmínka o Ludmilině křtu přibližuje Pulkavu *Diffundente sole*, jež ovšem její křest klade do Čech.¹²⁰ Je tedy těžké rozhodnout, zda skutečně lze hovořit o vzájemném vztahu obou textů, nebo zda se spíše nejedná o nezávisle zformulovaný nápad.

Další pozornost Pulkava věnuje Svatoplukovým sporům s císařem Arnulfem, jež končí Svatoplukovým neúspěchem završeným odchodem do kláštera.¹²¹ Vládu po něm údajně převzal jeho syn, který ovšem urazil svého arcibiskupa natolik, že byl postižen exkomunikací.¹²² Zároveň se Metoděj rozhodl odebrat se k Bořivojovi do Čech a s sebou rovněž přivezl ostatky sv. Klimenta, jež na tři roky uložil na Vyšehradě.¹²³ Následně se odebral do Říma za svým bratrem, který kdysi pokřtil Svatopluka a Moravy.¹²⁴ S sebou opět vezl tělo sv. Klimenta, k jehož poctě dokonce s papežským souhlasem nadal v Římě kostel.¹²⁵ Pulkava připomíná, že při něm sídlí kardinál a že v něm jsou oba bratři pohřbeni.¹²⁶ Pulkava dále připomíná, že se sv. Cyril kdysi pro tvrdošijnost moravských Slovanů rozhodl slavit mši ve slovanštině

117 Srov. Emler – Gebauer, 1893, s. 16–17 a Ludvíkovský, 1978, s. 13–14.

118 Srov. Emler – Gebauer, 1893 a dále Ludvíkovský, 1967b, s. 263.

119 Emler – Gebauer, 1893, s. 15: „*Anno Domini DCCCXCIII dux Borziwoy baptisatus est cum uxore sua beata Ludmila a beato Metudio, archiepiscopo Morauię, sub temporibus Arnolphi imperatoris, induccione Swatopluk, Morauię regis, in civitate Welegradensi, cui regi Morauię temporibus illis dux Boemie suberat.*“

120 Ibidem, s. 16.

121 Ibidem, s. 16.

122 Ibidem, s. 16.

123 Ibidem, s. 16.

124 Ibidem, s. 16.

125 Ibidem, s. 16.

126 Ibidem, s. 16.

a přes prvotní posměch a odpor kardinálů prosadil svou.¹²⁷ K tomu kronikář dodává, že v některých jihoslovanských diecézích se tento zvyk udržel do jeho časů.¹²⁸

Následně se Pulkava vrací na Moravu a píše, že se království Moravanů pod tíhou klatby a následných úchvatů rozpadlo.¹²⁹ Až r. 1086, dodává, se císař Jindřich III. (IV.) rozhodl se souhlasem říšských knížat toto království obnovit a přenést jej do Čech; Morava byla ustavena markrabstvím s tím, že jí byly opět podřízeny všechny původní državy.¹³⁰

Na straně jedné podle dnešního stavu znalostí závažné chronologické nesrovnalosti brání nahlížet na text jako na svědectví o dějinách 9. století a Pulkavova kronika je bezpochyby kompilátem informací sesbíraných z různých zdrojů sestavených mnohdy zdánlivě dosti neobratně – viděli jsme ostatně, že v případě kapitoly, která nás zajímá, autor postupuje podobně jako rozvzpomínající se člověk. Jedna asociace jej odvádí k dalším a Pulkava se pohybuje střídavě po a proti proudu času s různými digresemi do své přítomnosti, jak naznačuje načrtnuté schéma:

127 Emler – Gebauer, 1893, s. 16–17.

128 Ibidem, s. 17.

129 Ibidem, s. 17: „*Postquam prefatus rex, filius dicti quondam Swatopluk regis Moravie, excommunicatus a sancto Metudio, archiepiscopo supradicto, ut premittitur, modicum temporis vixisset, perdidit regnum suum Moravie, quo tanter exterminatum est. Nam partim Ungaris, partim Theutonicis orientalibus alias Australibus partimque Polonis diripientibus membratim blud inter se valida potencia diviserunt, depopulatum, dilaniatum et dimembratum est et civitas Welegradensis diruta funditus, et deinceps rex et regnum et archiepiscopatus Moravie penitus defecerunt et esse amplius cessaverunt. (Ita ut in loco illo, ubi civitas Welehrad erat, nichil nisi monasterium Cisterciensis ordinis sit, quo Wladislaus, marchio Moravie, filius quondam Wladislai, regis Bohemie, qui fratri suo Przemisloni cessit de regno, propriis sumptibus ad honorem Dei et martiris eius construxit et copiose dotavit; et ibidem est sepultus anno Domini MCCXXXIII, ut infra dicitur.)“*

130 Ibidem, s. 17: „*Quod tamen regnum Moravie postea post CXCII annos, videlicet anno Dom. MLXXXVI per Henricum tercium huius nominis imperatorem de consensu principum imperii reintegratum es tet in Boemiam translatum. Nam idem imperator ducem Boemie Wratislaum sublimavit, in regem et Boemiam regnum constituit, facies de regno Moravie marchionatum, et eundem marchionatum cum principatibus et terris, videlicet polonia, Russia et multis aliis ducatibus et terris, quo prius, temporibus Swatopluk, ultimo regis Moravie, ad regnum Moravie pertinebant, regno et corone Boemie subiecit, prout reintegratio et translatio huiusmodi in sequentibus, videlicet in kapitulo de vita et regimine Wratislai, primi regis Boemie, plenius fideliter declarantur.“*

Bořivojův křest → Svatoplukův pád → nástupnictví jeho syna → syn uráží Metoděje → Metoděj prchá do Čech i s tělem sv. Klimenta → odchází za bratrem do Říma → Metoděj v Římě zakládá kostel sv. Klimenta →→ u tohoto kostela nyní sídlí kardinál; oba bratři jsou zde pohřbeni ← křest Moravanů Cyrilem „kdysi“ → obrana slovanské liturgie →→ liturgie užívána v Pulkavově současnosti ← rozpad moravského království → obnoveno císařem Jindřichem III.

Avšak na straně druhé nelze nepostřehnout, že jednotlivé informace nevřší beze smyslu. Naopak obratně vytváří a posiluje vazby mezi tehdejšími královstvím Moravanů a Čechami, a to jednak prostřednictvím již tradiční historie křtu Bořivoje a Ludmily, jednak díky zprávě o Metodějově pobytu v Čechách po vyhnání z Moravy, jednak prostřednictvím tříletého uložení těla sv. Klimenta na Vyšehradě. Spolu s tím Pulkava zmiňuje pád království Moravanů a jeho obnovení císařem spolu s přenesením koruny do Čech. Zároveň kronikář sprádá i legitimizační historku ve prospěch staroslověnské liturgie, jež je potvrzena kardinály a papežem, stejně jako současnou praxí. Z textu je rovněž zřejmé prvenství království Moravanů před panstvími Poláků a Maďarů, stejně jako vazba na říši. Zdánlivě zmatená literární struktura se tak dá chápat spíše jako vhodný nástroj vypravování, jehož prostřednictvím Pulkava zesiluje význam určitých pasáží.¹³¹

Srovnáme-li Pulkavův text s kronikou tzv. Dalimila, zjistíme několik významných shod, aniž bychom si nemohli nevšimnout několika výrazných rozdílů. Dalimil i Pulkava ve vzájemné shodě zmiňují Bořivojův křest na Velehradě. Oba autoři také uvádějí, že se Svatopluk ocitl ve sporu s císařem, byť motivy tohoto sporu se u obou autorů liší. Zatímco však Pulkavův Svatopluk odchází do kláštera a vládu po něm přebírá jeho syn, který se dostává do pří s Metodějem, u Dalimila velkomoravská historie se Svatoplukovou druhou rezignací končí. Rovněž Dalimilův Svatopluk odchází do kláštera dvakrát a v obou případech v důsledku porážky. Svatoplukova rezignace je tak spíše projevem zhrzené pýchy mocného knížete, a nikoli důsledkem

131 Srov. využití časů jako nástroje textové strategie v Eco, 1997, s. 41–67, respektive Eco, 2004, s. 135–148, kde ovšem Ecem zkoumaní autoři využívají jemnějších syntaktických prostředků.

pokání kvůli nevhodnému chování vůči císaři, jak je tomu u Kosmy. I když se předání Svatoplukových zemí Bořivojovi odehrává na císařském dvoře, iniciátorem je sám Svatopluk, který místem konání jen uznává hierarchickou nadřazenost císařovu, avšak konflikt považuje za důsledek sporu o čest, v němž císař jen chrání členku své rodiny, a tím i svou pověst. Rozhodně podle Dalimila nevytvěrá z představy podřízenosti Svatopluka císaři; rovněž Vratislavovo království se Svatoplukem tzv. Dalimil nikde nespojuje.¹³² Naopak u Pulkavy je iniciátorem translace římský panovník, který moravské království na Vratislava přenáší více než 150 let po jeho pádu, a nikoli bezprostředně. Také pád Moravy představuje v Dalimilově textu pouhý důsledek předchozích porážek v bojích s Uhry, neskýtá poučení o nutnosti spolupráce mezi biskupem a panovníkem, jako je tomu již u Kristiána a později např. u Pulkavy.

Příběh Velké Moravy a jeho postavy tak znovu ožívají v dílech autorů pozdějšího středověku jako již zcela odlišné postavy, bojující za jiné cíle a se zcela jinými motivy, jež slouží spíše autorům textů, než aby sdělovaly, co se událo v 9. století. Jen obtížně lze rozhodnout, nakolik jsou zkoumané texty projevem obecně sdílených pravd své doby a nakolik se do nich promítají zcela konkrétní a vědomé záměry tvůrců, kteří se jejich prostřednictvím vyjadřovali ke své současnosti. Obě odpovědi budou zřejmě pravdivé – na straně jedné všichni autoři sdílí myšlenku Svatoplukovavzdání se knížectví a přijetí mnišského nebo poustevnického stavu a považují oba stavy za neslučitelné. Pulkava navíc bez zaváhání převzal Kosmovu představu, jež spojuje vzdání se knížecího postavení se zbavením se jeho (zdánlivě vnějších) atributů, zbraně a koně. Na straně druhé vidíme hned několik různých variant obou narativů, jež vznikly nedlouho po sobě – upozorněme zejména na Pulkavu a Dalimila a jejich odlišné důvody konfliktu mezi císařem a Svatoplukem. Texty jsou tedy i svědectvím dokládajícím hierarchii mezi různými úrovněmi diskursu.

I když by se zdálo, že tzv. velkomoravská tradice je jen jedním z mnoha dokladů spíše domnělé než skutečné neoriginality středověkého písemnictví, pravdou je opak. Byť se autoři pojednávaných textů znali a neváhali sáh-

¹³² Viz Daňhelka a kol., 1988, s. 318.

nout po vyvedených formulacích svých předchůdců, každý se pokusil nabídnout jiné poučení. Postupně se vyprofilovaly dva tematické okruhy. První se soustředil na osudy Cyrila a zejména Metoděje a pád Velké Moravy vysvětloval jako důsledek vzájemných sporů mezi Metodějem a knížetem, ať už jmenovaným, nebo v anonymitě zůstávajícím. Na tuto kristiánovskou větev literární „tradice“ se napojili se značným odstupem autoři *Diffundente sole* a *Tempore Michaelis imperatoris*. Druhý okruh vycházel zejména z Kosmovy kroniky, jejíž autor bezpochyby našel inspiraci v dílech svých předchůdců – s určitostí u Reginona z Prümü, který ovšem překvapivě jeho odsudek Svatoplukova jednání zcela nesdílel. Základem této „tradice“ byl motiv konfliktu mezi Svatoplukem a císařem. Všemi autory je také sdílen motiv Svatoplukova odchodu do ústraní. Nicméně se mění příčiny konfliktu a také jeho řešení: dobrovolné pokání za vzpouru nižšího vůči vyššímu stojí proti rodinnému konfliktu a obhajobě cti při sporu mezi sobě rovnými. Přitom i Dalimil spojuje vznik Vratislavova českého království s vůlí císaře podobně jako Pulkava.¹³³ V prvním okruhu je vazba mezi Čechami a Moravou vytvořena zejména prostřednictvím Bořivojova křtu a translace je tak spíše přirozeným důsledkem běhu věcí a tím i Boží vůle, a nikoliv výsledkem rozhodnutí politické autority.

133 Daňhelka a kol., 1988, kap. 50, s. 576.

Literatura

- BAETHGEN, F. (ed., 1934): *Annales Ratisponenses*. Monumenta Germaniae Historica Scriptores XXX/2, Leipzig: Hiersemann.
- BARTOŇKOVÁ, D. (ed., 1967): Βίος Κλήμεντος. In Bartoňková, D. – Večerka, R.: *Magnae Moraviae Fontes Historici* 2, Brno: UJEP.
- BARTOŠ, F. M. (1927): *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, 2, Melantrich: Praha.
- BECKER, J. (ed., 1915): Liutprandi Cremensis episcopi Antapodosis. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum* 41, Hahn: Hannover – Leipzig.
- BISTŘICKÝ, J. – BOHÁČEK, M. – ČÁDA, F. (1961): *Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond metropolitní kapitula* (= Průvodce po fondech Státního archivu v Opavě, sv. 3), Praha: SNP.
- BLÁHOVÁ M. (1993): „[...] kako jest koruna z Moravy vyšla[...]” „Translatio regni“ ve Staročeské kronice tzv. Dalimila, *Medievalia Historica Bohemica* 3, s. 165–176.
- BLÁHOVÁ, M. (1987): Přibík Pulkava z Radenína. In *Kroniky doby Karla IV.*, Praha, s. 576–578.
- BLASCHKA, A. (1934): *Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV.* (= Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 114), Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik, Vertrieb: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus Prag: Reichenberg – Prag.
- BRETHOLZ, B. (1923): *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum, N. s. 2, Berlin: Weidmann.
- DAŇHELKA J. A KOL. (1988): *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. I, Praha.
- DOBROVSKÝ, J. (1948): *Cyril a Metod, apoštolové slovanští* (= Spisy Josefa Dobrovského, 12), Praha: Melantrich.
- DOKOUPIL, V. (1966): *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě* (= Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně 4), Brno: Universitní knihovna Brno.

- DUDÍK, B. (ed., 1879): *Historische Forschungen in der kaiserlichen öffentlichen Bibliothek zur St. Petersburg*. Wien.
- ECO, U. (1997): *Šest procházek literárními lesy*, Olomouc: Votobia.
- ECO, U. (2004): *Meze interpretace*, Praha: Karolinum.
- EMLER, J. – GEBAUER, J. (eds, 1893): Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae. *Fontes rerum Bohemicarum* 5, Praha.
- EMLER, J. (ed., 1875a): *Annales Bohemici. Fontes rerum Bohemicarum* 2, Praha: Dr. Gréger – Ferdinand Dattel.
- EMLER, J. (ed., 1875b): *Annales Pragenses. Fontes rerum Bohemicarum* 2, Praha: Dr. Gréger – Ferdinand Dattel.
- HAUSMANN, R. (1992): *Die theologischen Handschriften der Hessischen Landesbibliothek Fulda bis zum Jahr 1600. Codices Bonifatiani 1–3, Aa 1–145a. Die Handschriften der Hessischen Landesbibliothek Fulda*. Wiesbaden.
- HAVEL, D. (2009): K benediktinskému skriptoriu v Klášterním Hradisku u Olomouce ve 12. století: metodická sonda. In *Campana codex civitas: Miroslao Flodr octogenario*, Brno, s. 162–167.
- HOLTZMANN, R. (ed., 1935): Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. *Momumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum* N. s. 9, Berlin: Weidmann.
- CHALOUPECKÝ, V. – RYBA, B. (eds. 1953a): [Sancti Prokopi] Vita antiqua. In Chaloupecký, V. – Ryba, B. (eds.): *Středověké legendy prokopské*, Praha.
- CHALOUPECKÝ, V. – RYBA, B. (eds., 1953b): [Sancti Prokopi] Vita Minor. In Chaloupecký, V. – Ryba, B. (eds.): *Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty*, Praha.
- CHALOUPECKÝ, V. (1939): *Prameny X. století Legendy Kristiánovy* (= Svatováclavský sborník II. 3), Praha: Národní výbor.
- DE JONG, M. (2009): *The Penitential State: Authority and Atonement in the Age of Louis the Pious, 814–840*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KALHOUS, D. (2007): Granum catalogi praesulum Moraviae jako pramen k dějinám Moravy v 9.–11. století? *Medievalia historica Bohemica* 11, s. 23–38.

- KALHOUS, D. (2009): The Significance of Sirmian and apostolic Tradition in shaping Moravian episcopal organization. *Early Medieval Europe* 17, 2009, s. 268–285.
- KALHOUS, D. (2011): Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmas von Prag. Zum Charakter der Macht des frühmittelalterlichen Fürsten, In Macháček, J. Š. Ungermann, Š. (red.): *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn: Habelt-Verlag, s. 669–689.
- KALHOUS, D. (2012): *Anatomy of A Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, Leiden – Boston: Brill.
- KALHOUS, D. (2013): Čechy a říše: problém pramenů nebo historiografie? Prostřednictvím obrazu druhého k utváření identity. *Český časopis historický* 111, s. 481–516.
- KARWAŚINSKA, J. (ed., 1969): Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi. *Monumenta Poloniae Historica* N. s. 4.2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 26–28.
- KLESNILOVÁ, J. (2009): *Proměny liturgické části středověkého kalendáře: možnosti a východiska multidisciplinárního studia*, DP FF MU PVH, Brno.
- KØLLN, H. (1996): Die Wenzelslegende des Mönchs Christian. *Historisk-filosofske Meddølser* 73, Koppenhagen.
- KRAFL, P. (ed., 2003): *Synody a statuta olomoucké diecéze v období středověku*. Praha: Academia.
- KURZE, F. (ed., 1890): Reginonis Prumiensis Chronicon, *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum* 50, Hannover: Hahn.
- LEHÁR, J. (1993): *Nejstarší česká epika*, Praha: Academia.
- LEVINE, R. (1991): Liudprand of Cremona: History and Debasement in the Tenth Century. *Mittelaltinisches Jahrbuch* 26, s. 70–84.
- LIPPELT, H. (1973): *Thietmar von Merseburg – Reichsbischof und Chronist* (= *Mitteldeutsche Forschungen* 72), Köln: Böhlau.
- Лихачев, Д. С. (ed., 1950): *Повесть временных лет в лето 6406*. Москва: Академия наук СССР.

- LOHMANN, H.-E. (ed., 1935): *Widukindi Rerum gestarum Saxonicarum libri tres. Momumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum* 60, Hannover: Hahn.
- LOSERTH, J. (ed., 1892): *Das Granum Catalogi Praesulum Moraviae. Nach der Handschrift des Olmützer Domcapitelarchivs. Archiv für Österreichische Geschichte* 78.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. (1951): Rytmičké klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování. *Listy filologické* 75, 1951, s. 169–190,
- LUDVÍKOVSKÝ, J. (1961): *Beatus Cyrillus. In Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* C8.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. (ed., 1967a): *Diffundente sole. In Bartoňková, D. – Večerka, R.: Magnae Moraviae Fontes Historici* 2, Brno: UJEP
- LUDVÍKOVSKÝ, J. (ed., 1967b): *Tempore Michaelis imperatoris. In Bartoňková, D. – Večerka, R.: Magnae Moraviae Fontes Historici* 2, Brno: UJEP.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. (ed., 1978): *Legenda Christiani. Passio sancti Wenceslai et sanctae Ludmilae, avae eius. Praha: Vyšehrad.*
- MEYVAERT, P. – DEVOS, P. (1956): La „Légende Morave“ de SS. Cyrille et Méthode et ses sources. *Annalecta Bolandiana* 74, s. 441–469.
- MMFH II: BARTOŇKOVÁ, D. – HAVLÍK, L. – LUDVÍKOVSKÝ, J. – MASAŘÍK, Z. – VEČERKA, R. (eds., 1967): *Magnae Moraviae fontes historici II. Textus hagiographici, hagiographici, Liturgici*, Brno.
- PATZOLD, S. (2009): *Episcopus. Wissen über Bischöfe im Frankenreich des späten 8. bis frühen 10. Jahrhunderts*, Ostfildern: Thorbecke.
- PERTZ G. H. (ed., 1826): *Annales Sangallenses Maiores. Monumenta Germaniae Historica Scriptores* I, Hannover: Hahn.
- PODLAHA, A. (1922): *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, 2, Praha: Česká Akademie věd a umění.
- POLC, J. V. (1994): Kapitoly z církevního života Čech podle předhusitského zákonodárství. In Hledíková, Z. – Polc, J. V. (red.): *Pražské arcibiskupství 1344–1994*. Praha: Zvon.
- RYBA, B. (1968, 1970): Obrat v posuzování priority prokopských legend a tzv. Břetislavových dekretů. *Studie o rukopisech* 3, s. 22–23.
- SCHULMEYER-AHL, K. (2009): *Der Anfang vom Ende der Ottonen. Konstitutionsbedingungen historiographischer Nachrichten in der Chronik Thiet-*

- mars von Merseburg* (= Millennium-Studien / Millennium Studies 26), Berlin: De Gruyter.
- SUTHERLAND, J. (1988): *Liutprand of Cremona, bishop, diplomat, historian*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo.
- ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (eds., 1981): *Codex Diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.2*. Praha
- TRUHLÁŘ, J. (1906): *Catalogus codicum manuscriptorum in C. R. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservatur*, 2. Praha: Dr. Grégr a synové – Fr. Řivnáč, s. 2047.
- TŘEŠTÍK, D. (1960): Kosmas a Regino. Ke Kritice Kosmovy kroniky. *Československý časopis historický* 8, s. 564–587.
- TŘEŠTÍK, D. (1997): Vynalezení tradice aneb Velehrad. In: Třeštík, D.: *Myslití dějiny*. Praha – Litomyšl, s. 153–157.
- VILÍKOVSKÝ, J. (rec., 1941): Chaloupecký, Václav, *Prameny X. století legendy Kristiánovy... Naše věda* 20, s. 81–94.
- WAITZ, G. (ed., 1878): *Annales Hildesheimenses ad A. 1000. Momumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum*, 8, Hannover: Hahn.
- WATTENBACH, W. (ed., 1861): *Annales Gradicensis et Opatovicenses, Momumenta Germaniae Historica SS XVII*, Hannover: Hahn.
- WIHODA, M. (2006): Kosmas a Vratislav. In H. Krmíčková, H. – Pumprová, A. – Růžicková, D. – Švanda, L. (eds.): *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové*. Brno, s. 367–381.
- WIHODA, M. (2008): Velehradská tradice. In Galuška, L. – Kouřil, P. – Mitáček, J. (eds.): *Východní Morava v 10. až 14. století*. Brno, s. 129–136.

SEZNAMY ZKRATEK

Otázka lokalizace Velké Moravy

As – Assemanův evangeliář	Mar – Mariánský kodex
Bes – Besedy sv. Řehoře Velikého	Par – Pařížský žaltář
Bible Kral – Kralická bible	Sav – Savvina kniha
Cloz – Glagolita Clozův	Sin – Sinajský žaltář
Euch – Sinajské euchologium	Venc – Život sv. Václava
Gl – Glagolitica Josefa Vajse	Zach – Zacharijův parimejník
Lob – Lobkovův parimejník	Zogr – Zografský kodex
Mak – Makedonský apoštol	

Vrcholně středověká tradice o Velké Moravě – K instrumentalizaci historické tradice

KNM – Knihovna národního muzea	NK – Národní knihovna
MA – Městský archiv	NKP – Národní knihovna Praha
MZA – Moravský zemský archiv	UK – Univerzitní knihovna
MZK – Moravská zemská knihovna	
NM – Knihovna Národního muzea	

Греческое влияние в книжном языке Великой Моравии (на материале лексических гречизмов Номоканона Мефодия)

ZSL – Zakon sudnyj ljudem

SUMMARY

This study presents the expert community with results of current paleoslavonic studies and historical research concerning the beginnings of Slavonic literature and culture in Great Moravia. It was written on the occasion of 1150th jubilee of coming of Byzantine missionaries Cyril and Methodius to Great Moravia in 863.

First chapter deals with the issue of localization of Great Moravia from the philological point of view. In present time there still exist opinions that the centre of Great Moravian Empire was not located on the border of today Moravia and Slovakia. These opinions generally suggest that the centre was situated in another Slavonic region, either in more eastern or southern direction (for example around Tisza River or near Serbian Morava River). However, Radoslav Vecerka states a number of arguments, which prove these alternative opinions untrue. Vecerka's arguments are for example based on detail analyses of Old Slavonic language structure, where traces of West Slavonic language base are clearly visible even after ensuing influence of southern Slavonic dialects in Bulgarian-Macedonian surroundings, or on thorough analysis of non-Slavonic sources, including for example labelling of Great Moravian Empire Byzantine texts, in which the Greek adjective *megas* could be comprehended as "upper". This is an evidence of clear differentiation between West Slavonic Moravia and Serbian Moravia.

Second chapter focuses on remarkable source for research of Slavonic history, which was preserved in the form records of personal names in a manuscript called *Codex Forojuliensis*. This Latin manuscript contains Gospel of Mark and for a long time it was assumed as an autograph of St. Mark (this assumption was definitively rejected by present time science, which dated the manuscript into the 6th century). In the second half of 9th century, the manuscript was located somewhere in northern Italy, possibly in Aquileia or its neighbourhood. Since it was a highly valuable manuscript, names of pilgrims were written there, among which a number of Slavonic names can be found. Names of important contemporaries of Cyril and

Methodius – *Svatopluk, Rastislav, Kocel, Pribina, Wiching* – or for example names of members of Croatian ruling family (Trpimir and his son Peter) stand out among the written names. The manuscript therefore presents a highly significant evidence of culture contacts between Slavonic people of Great Moravia including its neighbourhood and people from northern Italy and the Patriarchate of Aquileia. Unfortunately, this work remains rather unnoticed by Slavonic researchers.

Third chapter presents a contribution to the question of original form of Old Slavonic in the way it appears through the surviving translations of the literary group gathered around Cyril and Methodius. The main focus is given to grecisms in the so-called Nomocanon, i.e. a collection of clerical law prescriptions, which was translated from Greek apparently by Methodius himself. A significant characteristic of the oldest Slavonic translations clearly shows in this work – the usage of certain set of lexical borrowings from Greek, which at first appears as insensitive approach to Slavonic language. However, a more detailed view proves this way of translating as well-founded since the main reason for it was terminological accuracy. It is worth noticing that later transcribers of Nomocanon distorted certain of these grecisms because they were ignorant of Greek.

Fourth chapter shifts the focus on the question of more recent comprehension of historical questions connected to Great Moravia, especially the issue of determining its location. Special attention is given to treatment of this issue in works of Slovakian historians. The methodology is based mainly on commentaries of map appendices of individual works, in which the development of given issue can be easily traced and which show how is the current level of scientific knowledge reflected in the progress of Slovakian historiography. It is especially evident that in the difficult issue of mapping the states of Early Middle Ages it is required to pay special attention to results of archaeological research.

Fifth chapter also deals with later reflection of history of Great Moravia and cultural work of Cyril and Methodius, specifically in the era of High Middle-Ages. Pieces of Great Moravian history are recorded not only in Slavonic sources, but also in imperial and Czech chronicles. Special attention is given to the *Tempore Michaelis imperatoris* legend, *Chronica Boemorum*

(so called Chronicle of Cosmas), *Chronicle of Dalimil* and *Chronicle of Pribik Pulkava from Radenin*. Two main motives could be distinguished in these works. The first, which is inspired by the legend *Vita et passio sancti Vencislai et sanctae Ludmilae aviae eius* (so called Kristian's legend), focuses on lives and fates of Cyril and Methodius, mentions the christening of Borivoj and connects the fall of Great Moravian Empire with the disagreement between Methodius and Svatopluk or another Moravian dukes.

The second branch – “Cosmasean” – was on the other hand rather inspired by works of certain imperial chroniclers and deals mainly with the relationship between Svatopluk and the emperor. Both branches link together in the work of Pulkava, although mentions of both the christening of Borivoj and the fall of Svatopluk are present as early as in Dalimil's work. Research of the motivic structure of chronicles is a priceless study of the authors' worlds of thoughts. They show the authors' opinion on how the ideal relationship between the sovereign and bishops, respective between Czech rulers and the emperor should look like.

Reciprocal comparison further indicates which elements were present in works of several authors – it can be assumed that such elements had the status of generally accepted “truth” – and which elements were present only in individual work and can be therefore labelled as a tool of “individual” discourse strategy.

REJSTŘÍK

A

Alfréd Veliký 12, 60
Aquila 23–24, 26, 27, 29, 30
arcidiecéze 11, 29, 72, 103
Arnulf 56, 65–66, 94–98, 100, 111
Avaři 23–24, 98

B

Benátky 23, 28
Besedy sv. Řehoře Velikého na evangelia
(Беседы на Евангелие) 43–44
Bořivoj 58, 67, 92, 96, 99, 102–104,
106–107, 109, 111, 113–115
Bulharsko 56, 59, 66, 69–70
Byzanc, byzantský 10, 11, 24, 30, 37

C

Cividale 24, 25, 27–31, 36–37
cyrilometodějský 8, 11, 14–15, 19, 91,
100–102, 105–106, 110

Č

Čechy 55–57, 60, 64–67, 71–72, 90, 113

D

Dalimil, Dalimilova kronika 101, 107,
109–110, 113–115
diecéze 70, 72
Dunaj 55, 57–61, 64–71

E

etnonymum 12–13

F

Furlánsko 23, 27–29, 37

G

grécizmus (грецизм) 41–43, 50

H

hlaholský, hlaholice 18, 37
horní Morava 11

I

imperativ 17–18
Itálie 23–24, 26, 30, 37

K

kalk (кальк) 41
Karel IV. 24–26, 28, 31, 35–36, 109
Kliment (sv.) 61, 66, 90–91, 100–101,
104, 107, 111, 113, 116
Kocel 30, 56
Konstantin / Cyril 7–11, 14, 30, 37,
90–91, 99, 101, 103, 106–108, 111, 113,
115, 116
Konstantinos Porfyrogenetos 10, 56, 61,
66, 70
kormčí kniha (кормчая книга) 44
Kosmas 96–100, 106, 110–111, 114–116

Kristián, Kristiánova legenda 90–93,
99–105, 107–111, 114
Kyjevské listy 8, 14–16

L

latina 17–18
l-epentetické 12, 14
liber vitae 28
liturgie, liturgický 10, 17, 28, 91, 105, 113
Ludmila (sv.) 99, 102–103, 105, 111, 113

M

Metoděj 7–8, 10–11, 14, 30, 37, 90–92,
96, 101–104, 106–107, 109, 111, 113, 115
Mojmírovci 19, 62–63, 69, 95
Morava 7, 10–12, 14, 19, 55–64, 66,
69–71, 74, 90, 92–96, 98–99, 101–107,
109–110, 112–115
moravismus 14–19

N

Nomokánon (Номоканон) 41–45, 47–51

O

optativ 17–18
Otčenáš 17–18

P

Praha 16, 24, 26, 28, 108
Přeslav, přeslavský (Преслав,
преславский) 44
Pribina 56, 58, 60, 62–63, 65, 68, 71
Přibík Pulkava z Radetína 101–102, 104,
110–115

R

Regino (z Prümü) 90, 97–98, 115
rusismus (русизм) 18, 45, 49–50

Ř

Řím 15, 23–24, 26, 30, 36, 91, 104, 111,
113

S

Slované 7–8, 11, 37, 55–56, 58, 66–68,
72–73, 91, 111
Slovensko, slovenský 17, 19, 55–67,
70, 72–74, 101
Svatopluk 30, 36, 90, 92–102, 104, 107,
109–111, 113–114, 116

V

Václav (sv.) 8, 16, 99–100, 105
Velká Morava 7–8, 10, 12, 17, 19, 23,
37, 55–66, 68–76, 78–79, 81, 84–86,
90–92, 95, 101, 109, 114–115
velkomoravský 7–8, 15–17, 23, 30, 37,
91, 93, 100–101, 107, 113–114
Vojtěch (sv.) 99, 105
Vratislav 103, 108, 114–115
Vyšehrad 65, 71, 111, 113

Z

západoslovanský 8, 11–12, 14–16, 19

Velká Morava a velkomoravská staroslověnština

Miroslav Vepřek (ed.)

Edice Paleon, sv. Č. 2

Edici řídí doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Výkonná redaktorka Agnes Hausknotzová

Odpovědná redaktorka Lenka Pořízková

Jazyková redaktorka Veronika Hanáková

Návrh a zpracování sazby Veronika Hanáková

Návrh a zpracování obálky Martina Šviráková

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta

Křížkovského 10

771 47 Olomouc

Vydavatelství Filozofické fakulty UP

www.vff.upol.cz

vff@upol.cz

Dodavatel tiskových služeb Vydavatelství Univerzity Palackého

Vytiskl Papírtisk, s. r. o.

Chválkovická 223/5, 779 00

Olomouc 2014

1. vydání

ISBN 978-80-87895-01-6 (iPDF)

ISBN 978-80-87895-03-0 (tisk)

ISBN 978-80-87895-02-3 (ePUB)

PUBLIKACE JE NEPRODEJNÁ

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

MORAVA